

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА**

Н. І. Склярук

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

**«ЕКОНОМІКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ
ВИРОБНИЦТВА»**

*(для студентів 5 курсу заочної форми навчання спеціальності
141 – Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка)*

Харків – ХНУМГ ім. О. М. Бекетова – 2017

Склярук Н. І. Конспект лекцій з дисципліни «Економіка та організація виробництва» (для студентів 5 курсу заочної форми навчання спеціальності 141 – Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка) / Н. І. Склярук ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 89 с.

Автор канд. екон. наук Н. І. Склярук

Рецензент проф., д-р екон. наук А. Є. Ачкасов

*Рекомендовано кафедрою економіки підприємств міського господарства
протокол № 7 від 12.02.2016 р.*

ЗМІСТ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА.....	5
Тема 1 Підприємство в сучасній системі господарювання.....	5
1 Поняття підприємства. Ознаки підприємства. Принципи його діяльності.....	5
2 Місія, основні цілі функціонування і головні напрямки діяльності підприємства.....	6
3 Класифікація видів підприємств.....	7
4 Характеристика основних організаційно-правових форм підприємств.....	10
5 Середовище господарювання підприємства: поняття, компоненти та вплив на діяльність суб'єкта господарювання.....	11
Тема 2 Виробнича програма підприємства.....	13
1 Зміст і завдання виробничої програми підприємства.....	13
2 Порядок розроблення виробничої програми підприємства.....	15
3 Виробнича потужність підприємства: сутність, види.....	16
4 Показники використання виробничої потужності підприємства.....	19
5 Фактори зростання виробничої потужності підприємства.....	20
Тема 3 Основні засоби підприємства.....	22
1 Основні засоби підприємства: поняття, функціонально-елементний склад та оцінка....	22
2 Знос та амортизація основних засобів: поняття, вимірювання та методи нарахування...	24
3 Системи показників технічного стану й руху основних засобів підприємства.....	26
4 Показники та шляхи підвищення ефективності використання основних фондів....	26
Тема 4 Оборотні кошти підприємства.....	28
1 Оборотні кошти підприємства: сутність, функціонально-елементний склад та процес трансформації.....	28
2 Методи визначення потреби в оборотних коштах підприємства.....	30
3 Показники та шляхи підвищення ефективності використання оборотних коштів підприємства.....	32
Тема 5 Персонал підприємства, продуктивність і оплата праці.....	34
1 Поняття, класифікація і структура персоналу підприємства.....	34
2 Продуктивність праці персоналу: сутність, показники і методи її вимірювання та напрямки підвищення.....	36
3 Мотивація персоналу: сутність, види та основні методи впливу.....	38
4 Оплата праці на підприємстві: сутність, державна політика, загальна організація.....	39
5 Сутнісно-видова характеристика форм і систем оплати праці персоналу.....	42
6 Система показників для оцінки чисельності, стану, руху робочої сили на підприємстві.....	45
7 Методичні підходи до планування чисельності окремих категорій працівників підприємства.....	47

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА.....	49
Тема 6 Організація виробничого процесу на підприємстві.....	49
1 Сутність та основні завдання організації виробництва.....	49
2 Виробничий процес на підприємстві: сутність, структура та принципи організації.....	50
3 Організаційні типи виробництва та їх сутнісна характеристика.....	51
4 Методи організації виробництва, їх ключові ознаки та ефективність застосування.	55
5 Основні форми організації виробництва, необхідність їх застосування та характеристика.....	56
Тема 7 Витрати підприємства. Основи ціноутворення.....	57
1 Сутнісна характеристика та класифікація витрат підприємства.....	57
2 Собівартість продукції (робіт, послуг) її види.....	59
3 Методи калькулювання продукції підприємства.....	62
4 Зміст і методика обчислення кошторису витрат на виробництво продукції.....	64
5 Економічний зміст та функції ціни.....	65
6 Методи ціноутворення на продукцію підприємства.....	67
Тема 8 Фінансово-економічні результати діяльності підприємства.....	69
1 Характеристика доходів підприємства та джерел їх утворення.....	69
2 Сутність, функції та значення прибутку підприємства. Види прибутку підприємства. ...	71
3 Порядок формування та напрями використання прибутку підприємства.....	72
4 Система показників вимірювання ефективності діяльності підприємства та методика їх визначення.....	74
Тема 9 Система забезпечення якості та конкурентоспроможності продукції.....	77
1 Сутнісна характеристика, показники і методи оцінки якості продукції.....	77
2 Сутнісна характеристика і методичні основи визначення конкурентоспроможності продукції.....	79
3 Технічні, організаційні і соціальні чинники підвищення якості і конкурентоспроможності продукції підприємства.....	83
4 Стандартизація та сертифікація продукції (послуг) підприємства.....	84
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	88

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

ТЕМА 1 ПІДПРИЄМСТВО В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Питання для теоретичної підготовки:

1. Поняття підприємства. Ознаки підприємства. Принципи його діяльності.
2. Місія, основні цілі функціонування і головні напрямки діяльності підприємства.
3. Класифікація видів підприємств.
4. Характеристика основних організаційно-правових форм підприємств.
5. Середовище господарювання підприємства: поняття, компоненти та вплив на діяльність суб'єкта господарювання.

Ключові поняття:

підприємство, місія підприємства, приватне підприємство, колективне підприємство, комунальне підприємство, державне підприємство, господарські товариства, кооператив, зовнішнє середовище, мікросередовище, макросередовище.

Розкриття змісту ключових питань теми

1. Поняття підприємства. Ознаки підприємства. Принципи його діяльності

Метою суспільного виробництва будь-якої держави є задоволення потреб громадян, які проживають на його території. Для досягнення цієї мети суспільство організує матеріальне виробництво, первинною ланкою якого є підприємство.

Відповідно до Господарського кодексу України, підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Суб'єкт господарювання вважається підприємством за наявності наступних ознак:

- ✓ організаційна єдність;
- ✓ відокремленість майна;
- ✓ майнова відповідальність;
- ✓ системна єдність засобів виробництва;
- ✓ економічна самостійність;
- ✓ наявність ідентифікаційних ознак.

Кожне підприємство у своїй діяльності керується низкою принципів, серед яких можна виділити наступні:

✓ комбінування виробничих факторів. Кожне підприємство має купувати і певним чином комбінувати фактори виробництва.

✓ економічність або економічна раціональність – спосіб вибору рішень, заснований на прагненні одержати найкращі економічні результати, використовуючи обмежені ресурси.

✓ фінансова рівновага. Підприємство має бути спроможним вчасно розраховуватися за зобов'язаннями і фінансувати свої програми, тобто фінансові засоби і витрати підприємства мають бути збалансовані в часі.

✓ принцип дохідності. Підприємство у своїй діяльності керується вимогою отримання максимального прибутку від вироблення і продажу продукції. Цей принцип є базовим для діяльності підприємств в умовах ринкової економіки.

2. Місія, основні цілі функціонування і головні напрямки діяльності підприємства

Місія – генеральна мета, яка стосується довгострокової орієнтації підприємства на який-небудь вид діяльності та відповідне місце на ринку.

Роль місії:

- ✓ визначає причину та сферу існування;
- ✓ об'єднує зусилля працівників;
- ✓ дає змогу об'єднати різні цілі та інтереси різних груп людей (наприклад, акціонерів, менеджерів, працівників усіх ланок, профспілок;
- ✓ визначає розумні передумови розподілу коштів (пріоритетів);
- ✓ окреслює загальний діапазон обов'язків.

Здебільшого, місією сучасного підприємства вважають виробництво продукції (послуг) для задоволення потреб ринку та одержання максимально можливого прибутку. Однак різні підприємства можуть ставити перед собою різні цілі залежно від інтересів власників підприємства, менеджерів, власників акцій тощо. На сьогодні світовою економічною думкою напрацьовано різні теорії оптимізації діяльності фірми, в яких як альтернативи максимізації прибутку висувуються й інші цілі – максимізація управлінської корисності, престиж фірми, завоювання та утримання певної частки ринку, освоєння нових ринків тощо. Але *мотив прибутку* завжди присутній у діяльності підприємства як головний або як один із значущих критеріїв його поведінки, оскільки інакше воно не матиме змоги втриматися у своєму бізнесі в довгостроковому періоді й досягти інших цілей.

На основі загальної місії підприємства формулюються і встановлюються загально-фірмові цілі, які можна розділити на дві групи:

✓ *Монетарні*: одержання прибутку, підвищення рентабельності підприємства; збільшення обсягу виробництва й реалізації продукції; скорочення витрат на одиницю продукції; збільшення капіталу та оптимізація його структури; мінімізація податкового «пресу»; підтримка платоспроможності й ін.

✓ *Немонетарні*: збільшення частки ринку; підвищення якості продукції; упровадження нових методів виробництва; розробка нових продуктів і технологій; підвищення кваліфікації робітників; випуск продукції, що відповідає міжнародним стандартам; створення робочих місць; використання зворотних відходів і захист навколишнього середовища й ін.

Правильно сформульовані цілі мають відповідати таким вимогам:

- ✓ *реалістичність, досяжність*;
- ✓ *наукова обґрунтованість*;
- ✓ *вимірюваність*;
- ✓ *орієнтованість у часі*;
- ✓ *гнучкість*;
- ✓ *відображення змісту діяльності*.

У практиці господарювання кожне підприємство, здійснює багато конкретних видів діяльності, котрі можна об'єднати в окремі головні напрямки:

✓ *вивчення ринку товарів* (ситуаційний аналіз) – це визначальний напрямок діяльності кожного підприємства, який передбачає комплексне дослідження ринку, рівня конкурентоспроможності й цін на продукцію, інших вимог покупців товару, зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства.

✓ *інноваційна діяльність*, яка ґрунтується на результатах вивчення ринку товарів та служать вихідною базою для обґрунтування конкретних шляхів удосконалення й розвитку підприємства на перспективний період. Вона охоплює науково-технічні розробки, технологічну й конструкторську підготовку виробництва, запровадження технічних, організаційних та інших нововведень, формування інвестиційної політики на найближчі роки, визначення обсягу необхідних інвестицій тощо.

✓ *виробнича діяльність підприємства*, яка передбачає обґрунтування обсягу виготовлення продукції певної номенклатури та асортименту відповідно до потреб ринку; формування маркетингових програм для окремих ринків і кожного виду продукції, їхню оптимізацію відносно виробничих можливостей підприємства; збалансування виробничої потужності та програми випуску продукції; забезпечення виробництва необхідними матеріально-технічними ресурсами; розробку й дотримання узгоджених у часі оперативно-календарних графіків випуску продукції.

✓ *комерційна діяльність* – організація і стимулювання збуту продукції підприємства, проведення реклами.

✓ *після-продажний сервіс* охоплює пусконаладжувальні роботи у сфері експлуатації (використання) куплених на ринку товарів (машин та устаткування, автомобілів, комп'ютерної, медичної, складної побутової техніки, інших виробів виробничо-технічного й споживчого призначення), їхнє гарантійне технічне обслуговування протягом певного терміну, забезпечення необхідними запасними частинами і проведення ремонтів під час нормативного строку служби тощо.

✓ *економічна діяльність* є визначальною для оцінки й регулювання всіх елементів системи господарювання на підприємстві та включає: стратегічне та поточне планування, облік і звітність, ціноутворення, систему оплати праці, ресурсне забезпечення виробництва, зовнішньоекономічну та фінансову діяльність тощо.

✓ *соціальна діяльність*, яка спрямована на підвищення рівня професійної підготовки й компетентності працівників, удосконалення мотиваційного механізму, постійно підтримуваних на належному рівні умов праці та життя трудового колективу.

3. Класифікація видів підприємств

Усі підприємства можна класифікувати за певними ознаками:

І. За формами власності:

✓ *приватне підприємство*, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

✓ *підприємство колективної власності*, що діє на основі колективної власності;

- ✓ *комунальне підприємство*, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- ✓ *державне підприємство*, що діє на основі державної власності;
- ✓ *підприємство, засноване на змішаній формі власності* (на базі об'єднання майна різних форм власності).

II. Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють:

✓ *унітарне підприємство* створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

✓ *корпоративне підприємство* створюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

III. Відповідно до правового статусу та форми господарювання розрізняють такі види підприємств:

✓ *одноосібні підприємства*, які є власністю однієї особи, яка відповідає за своїми зобов'язаннями усім майном;

✓ *господарські товариства* – підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку;

✓ *кооперативні підприємства* – добровільні об'єднання громадян з метою спільного здійснення господарської діяльності;

✓ *орендні підприємства*, які засновані на договірних взаєминах щодо тимчасового володіння і користування майном.

До господарських товариств належать:

✓ *повне товариство* – це товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору, здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном;

✓ *командитне товариство* – це товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке, за законом, може бути накладене стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми внесками (вкладники);

✓ *товариство з обмеженою відповідальністю*, яке має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої внески, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства у межах своїх внесків;

✓ *товариство з додатковою відповідальністю*, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами розмірі, пропорційно до вкладу кожного з учасників;

✓ *акціонерне товариство*, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій. Відповідно до Закону «Про господарські товариства» акціонерні товариства розподіляються на публічні й приватні. Приватне акціонерне товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій, а публічне – публічне розміщення акцій.

IV. Підприємства поділяють за такими видами економічної діяльності:

✓ сільське господарство, в тому числі мисливство та лісове господарство, рибне господарство;

✓ промисловість, яка об'єднує три секції галузей промисловості: добувна промисловість, обробна промисловість, виробництво електроенергії, газу та води;

✓ будівництво;

✓ оптова та роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту (включає оптову торгівлю і посередництво в торгівлі; роздрібну торгівлю; ремонт предметів особистого користування і домашнього вжитку; торгівлю транспортними засобами та їх ремонт);

✓ готелі та ресторани (включає готелі з ресторанами; ресторани, кафе, бари, їдальні і постачання готової їжі; готелі без ресторанів, молодіжні турбази і гірські притулки, надання місця для короткострокового проживання);

✓ транспорт (включає всі види транспорту, а також: транспортне оброблення вантажів та складування, функціонування транспортної інфраструктури; туристичні агентства та бюро подорожей; пошту і зв'язок);

✓ фінансова діяльність (включає фінансове посередництво, страхування та допоміжну діяльність у сфері фінансів та страхування (фондові та товарні біржі, брокерські операції з цінними паперами тощо);

✓ операції з нерухомістю, здавання у найм та послуги юридичним особам (включає організацію операцій з власною нерухомістю, здавання у найм власної та державної нерухомості виробничо-технічного, культурного та невиробничого призначення (у тому числі житла), посередницькі послуги під час купівлі, продажу, здавання в оренду та оцінювання нерухомості та земельних ділянок; здавання у найм транспортних засобів, сільськогосподарського, будівельного устаткування, офісного устаткування та комп'ютерної техніки; діяльність у сфері інформатизації; дослідження та розробки у галузі природничих та технічних, гуманітарних та суспільних наук; адвокатську та нотаріальну діяльність; діяльність у сфері бухгалтерського обліку; рекламні послуги; діяльність у сфері архітектури, інженерної та технічної діяльності, пов'язаної з цивільним будівництвом; діяльність у сфері геології та геологорозвідування; технічний

контроль та аналіз; слідчу діяльність та забезпечення безпеки; виконання фоторобіт; керівництво підприємствами тощо);

- ✓ управління;
- ✓ освіта;
- ✓ охорона здоров'я і соціальна допомога;
- ✓ колективні, громадські та особисті послуги (включає асенізацію та прибирання вулиць; діяльність організацій промисловців та підприємців; професійних, релігійних і політичних організацій; діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту; індивідуальні послуги тощо).

V. Залежно від кількості працюючих та обсягів господарської діяльності (валового доходу від реалізації продукції за рік) розрізняють:

- ✓ *малі* підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

- ✓ *великі* підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих на рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

- ✓ *середні* – усі інші підприємства.

VI. За національною належністю капіталу прийнято розрізняти підприємства:

- ✓ *національні* – капітал належить підприємцям своєї країни;

- ✓ *закордонні (іноземні)* – капітал є власністю іноземних підприємців повністю або у тій частині, що забезпечує їм необхідний контроль; такі підприємства створюються у формі філій або дочірніх фірм і реєструються в країні місцезнаходження;

- ✓ *змішані (з іноземними інвестиціями)* – капітал належить підприємцям двох або кількох країн; їхня реєстрація здійснюється в країні одного з засновників такого підприємства.

4. Характеристика основних організаційно-правових форм підприємств

Існує тісний зв'язок між організаційною формою підприємництва та структурою капіталу, можливостями його фінансування та вартістю мобілізації фінансових ресурсів, формою організації менеджменту, оподаткуванням, рівнем накладних витрат, можливостями виходу на ринок капіталів тощо. Отже, правильний вибір форми організації бізнесу має для подальшої діяльності суб'єкта господарювання стратегічне значення.

Сутнісна порівняльна характеристика організаційно-правових форм підприємницької діяльності наведена в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Сутнісна порівняльна характеристика організаційно-правових форм підприємницької діяльності

Організаційно-правова форма	Сутнісна характеристика	Організаційно-економічні та соціальні	
		переваги	недоліки
Одноосібне володіння	Підприємство, власником якого є фізична особа або родина	<ul style="list-style-type: none"> ✓ простота заснування; ✓ повна самостійність, свобода та оперативність дій; ✓ максимально можливі спонукальні мотиви до ефективного господарювання; ✓ збереження комерційної таємниці. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ труднощі із залученням великих інвестицій та одержанням кредитів; ✓ повна відповідальність за борги; ✓ брак спеціалізованого менеджменту; ✓ невизначеність терміну функціонування.
Господарське товариство (партнерство)	<p>Об'єднання власників капіталів кількох фізичних або юридичних осіб за умов:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ рівномірного розподілу ризику і прибутку; ✓ спільного контролю результатів бізнесу; ✓ безпосередньої участі в діяльності. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ширші можливості для ефективної діяльності; ✓ збільшення фінансової незалежності та дієздатності; ✓ більша свобода дій і виваженість управлінських рішень; ✓ можливість залучення до управління товариством професійних менеджерів. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ загроза окремим партнерам через солідарну відповідальність; ✓ можливість банкрутства через професійну некомпетентність одного з партнерів; ✓ збільшення ймовірності господарського ризику через недостатню передбачуваність процесу і результатів діяльності.
Корпорація (акціонерне товариство)	Підприємство, власником якого є акціонери, що несуть обмежену відповідальність (у розмірі свого внеску в акціонерний капітал), але розпоряджаються прибутком через участь у загальних зборах акціонерів	<ul style="list-style-type: none"> ✓ реальна можливість залучення необхідних інвестиційних ресурсів; ✓ більша здатність до нарощування обсягів виробництва (послуг); ✓ наявність лише обмеженої відповідальності акціонерів; ✓ тривалість функціонування. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ наявність розбіжностей між правами власності та функцією контролю діяльності; ✓ сплата вищих податків через оподаткування спочатку прибутку, а потім одержуваних дивідендів; ✓ існування потенційних можливостей для зловживань із боку посадових осіб.

5. Середовище господарювання підприємства: поняття, компоненти та вплив на діяльність суб'єкта господарювання.

Підприємство – це відкрита система, яка може існувати лише за умови активної взаємодії з оточуючим (зовнішнім) середовищем.

Зовнішнє середовище – це сукупність активних суб'єктів господарювання, економічних, суспільних та природних умов, національних та міждержавних інституційних структур та інших зовнішніх умов та факторів, що діють в оточенні підприємства та впливають на різні сфери його діяльності.

Зовнішнє середовище поділяють на дві складові:

✓ **мікросередовище** – середовище прямого впливу на підприємство, яке створюють постачальники матеріально-технічних ресурсів, споживачі

продукції (послуг) підприємства, торгові та маркетингові посередники, конкуренти, державні органи, фінансово-кредитні установи, страхові компанії;

✓ **макросередовище** – середовище непрямого впливу на підприємство. Вона включає природне, демографічне, науково-технічне, економічне, екологічне, політичне та міжнародне середовище.

У макросередовищі діє значно більша кількість факторів, ніж у мікросередовищі. Їм притаманні багатоваріантність, невизначеність та непередбаченість наслідків.

Природні фактори. Для природного середовища характерні: дефіцит деяких видів сировини, подорожчання енергоносіїв та посилення втручання держави в процес раціонального використання природних ресурсів.

Демографічні фактори. Для демографічного середовища України характерні: підвищення рівня смертності, зниження рівня народжуваності, старіння населення, зростання кількості службовців. Зміна структури населення за віковими категоріями призвело до зниження трудового потенціалу, адже в дієздатному віці у багатьох регіонах України опинилась менша частина населення. Це вимагає від підприємств розробки стратегії економії живої праці шляхом техніко-технологічного переозброєння, підвищення рівня механізації та автоматизації виробничих процесів.

Науково-технічні фактори. Науково-технічний прогрес відіграє визначальну роль у розвитку та інтенсифікації промислового виробництва. Він охоплює фундаментальні та теоретичні дослідження, конструкторсько-технологічні розробки, створення зразків нової техніки, її освоєння та промислове виробництво, а також впровадження нової техніки в народне господарство. Відбувається оновлення матеріально-технічної бази промислових підприємств, зростає рівень продуктивності праці, підвищується ефективність виробництва.

Економічні фактори. До основних факторів цього середовища належить зростання та спад промислового виробництва, рівень та темпи інфляції, коливання курсу гривні відносно валют інших держав, система оподаткування та кредитування, попит та пропозиція на ринку, платоспроможність контрагентів, рівень та динаміка цін, безробіття та ін.

Екологічні фактори. Для екологічного середовища характерне забруднення навколишнього середовища та посилення втручання в процес раціонального використання та відновлення природних ресурсів, посилення державного контролю над якістю та безпекою товарів. Потрібно максимально враховувати природні умови та ресурси, інші компоненти при проектуванні та функціонуванні підприємств, досягати забезпечення економічної рівноваги у виробничій та соціальній діяльності та відновлення природного середовища.

Політичні фактори. На виробничу та соціальну діяльність підприємств впливають події, що відбуваються у політичному середовищі: законодавче регулювання підприємницької діяльності, підвищення вимог з боку державних установ, що наглядають за дотриманням законів. Різкі зміни в політичній ситуації в країні можуть призвести до зміни умов господарювання, до підвищення ресурсних витрат, втрати прибутків.

Міжнародні фактори. До них можна віднести інтернаціоналізацію світової економіки, зміни вартості твердих валют на світовому ринку, зростання економічної потужності окремих держав, становлення міжнародної фінансової системи, відкриття нових крупних ринків та ін. Вони здійснюють вплив переважно на підприємства, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю.

Питання для самоконтролю знань:

1. Дайте характеристику поняття «підприємство». Які ознаки підприємства Вам відомі?
2. За якими ознаками доцільно здійснювати класифікацію підприємств?
3. Як поділяють підприємства згідно із способом утворення та формування статутного фонду?
4. Як поділяють підприємства згідно із формою господарювання?
5. Які критерії використовують для поділу підприємств за розмірами?
6. Розкрийте основні напрямки діяльності підприємства.
7. Охарактеризуйте середовище господарювання підприємства.
8. Назвіть фактори макросередовища та виявіть її вплив на діяльність підприємства.
9. Назвіть основні елементи мікросередовища підприємства та виявіть її вплив на діяльність підприємства.

ТЕМА 2 ВИРОБНИЧА ПРОГРАМА ПІДПРИЄМСТВА

Питання для теоретичної підготовки:

1. Зміст і завдання виробничої програми підприємства
2. Порядок розроблення виробничої програми підприємства.
3. Виробнича потужність підприємства: сутність, види.
4. Показники використання виробничої потужності підприємства.
5. Фактори зростання виробничої потужності підприємства.

Ключові поняття:

виробнича програма, натуральні показники виробничої програми, вартісні показники виробничої програми, виробнича потужність, вхідна виробнича потужність, вихідна виробнича потужність, середньорічна виробнича потужність, баланс виробничої потужності, коефіцієнт екстенсивного завантаження ВП, коефіцієнт інтенсивного завантаження ВП, коефіцієнт інтегрального завантаження ВП.

Розкриття змісту ключових питань теми.

1. Зміст і завдання виробничої програми підприємства

Виробнича програма підприємства – це сукупність завдань щодо обсягу виробництва продукції визначеної номенклатури й асортименту, також належної якості яка має бути виготовлена в плановому періоді.

Виробнича програма є надзвичайно важливим розділом плану роботи підприємства і його виробничих підрозділів, оскільки вона виражає зміст їх основної діяльності та засоби досягнення стратегічної мети.

У поточному плані виробництва програма є головним розділом, на основі якого проводять планування багатьох розділів, в яких розраховують потреби в

матеріально-технічних, трудових, енергетичних ресурсах, собівартість, прибуток та інші фінансові показники.

Зазвичай, **виробнича програма містить три складові:**

✓ *план виробництва продукції в натуральному виразі* – встановлюється обсяг випуску продукції відповідної якості за номенклатурою й асортиментом у фізичних одиницях вимірювання (т, м, шт.);

✓ *план виробництва продукції у вартісному виразі* в показниках валової, товарної, чистої і реалізованої продукції;

✓ *план реалізації продукції в натуральному і вартісному виразі*. Він складається, виходячи з укладених договорів на постачання продукції, а також напівфабрикатів, вузлів і деталей за договорами кооперації з іншими підприємствами, а також власної оцінки місткості ринку.

Підприємства промисловості формують виробничу програму самостійно на основі:

- ✓ виявленого в процесі вивчення ринку споживчого попиту;
- ✓ портфеля замовлень на продукцію і послуги;
- ✓ державних замовлень;
- ✓ державних контрактів ;
- ✓ власних потреб;
- ✓ прогнозу можливостей укладення нових угод та обсягу збуту;
- ✓ розрахунку виробничої потужності підприємства та прогнозу зростання ступеня її використання;
- ✓ даних про рівень забезпеченості потреб підприємства в основних ресурсах;
- ✓ показників обсягів і вартості аналогічної продукції підприємств-конкурентів;
- ✓ прогнозу собівартості та її відповідності ринковим цінам.

Отже, при формуванні економічно обґрунтованої виробничої програми підприємству слід керуватися як результатами маркетингового дослідження ринку, так і результатами проведеної діагностики власних виробничих можливостей (техніко-технологічних, кадрових, фінансових, інноваційних, управлінсько-організаційних), щодо виготовлення запланованого обсягу продукції (рис. 1).

Результатом порівняння зовнішніх та внутрішніх можливостей підприємства є формування перспективного товарного асортименту, при цьому необхідно врахувати побажання споживачів та розробити відповідні рекомендації щодо покращення якості та підвищення конкурентоспроможності продукції науково-конструкторським та виробничо-технологічним підрозділам підприємства.

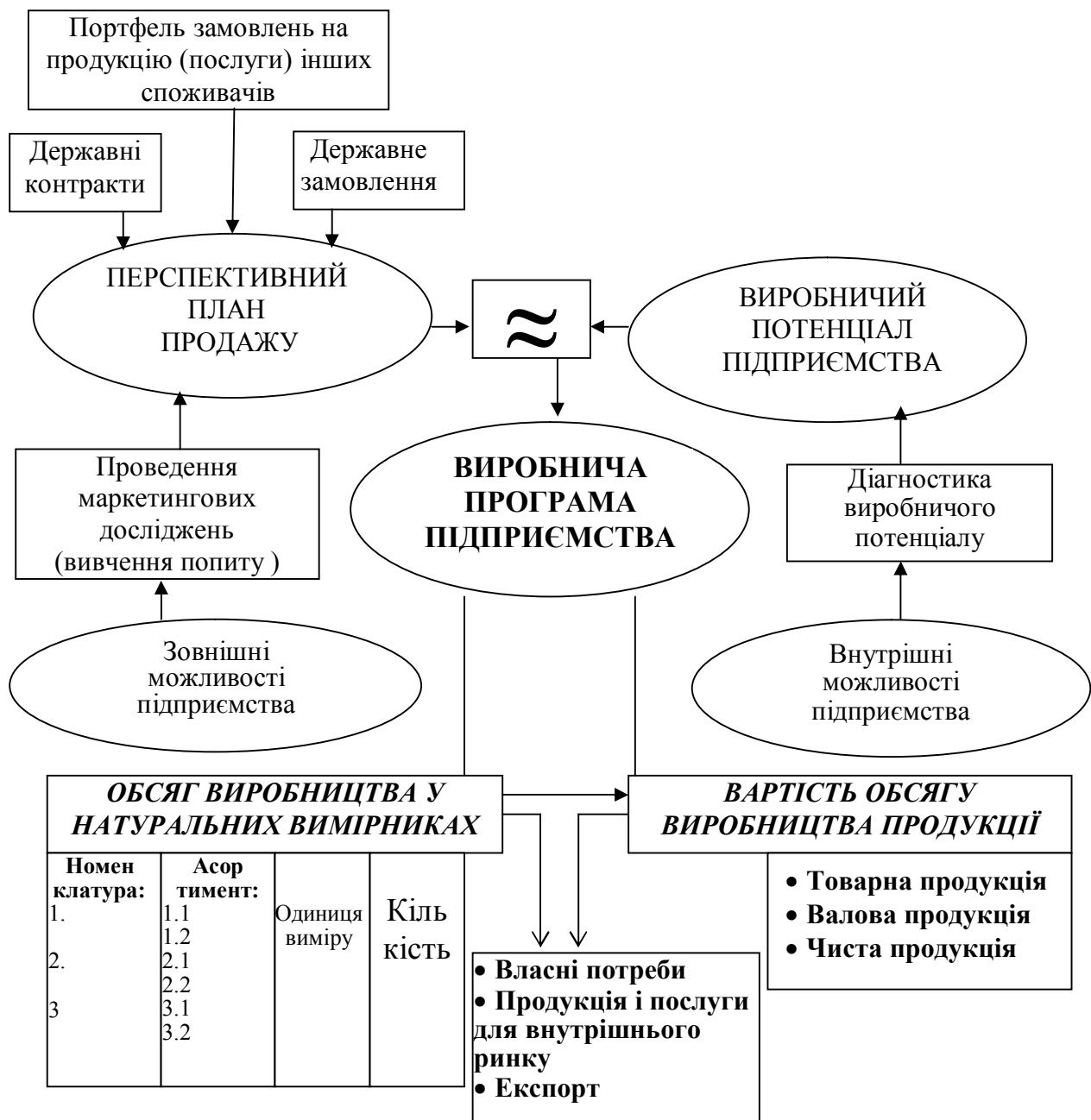

Рисунок 1 – Схема формування виробничої програми

2. Порядок розроблення виробничої програми підприємства

При формуванні виробничої програми необхідно орієнтуватися на потенційні і фактичні можливості підприємства щодо виробництва продукції. Формування розділів виробничої програми здійснюється із застосуванням **балансового методу**, що дає змогу приводити у відповідність обсяги запланованих робіт і потреби на них, а також здійснювати розрахунки забезпеченості виробничої програми виробничими потужностями, матеріальними, паливно-енергетичними і трудовими ресурсами.

Розроблення виробничої програми здійснюється на більшості промислових підприємств **у три етапи**:

- 1) складання річного виробничого плану для всього підприємства;
- 2) визначення або уточнення на основі виробничої програми пріоритетних цілей на плановий період;

3) розподіл річного плану виробництва за окремими структурними підрозділами підприємства або виконавцями.

У спрощеному вигляді результат підготовки виробничої програми виявляється у відповідях на ряд ключових запитань, а саме:

- ✓ які види продукції і в якій кількості виробляти?
- ✓ у які терміни повинна бути готова продукція для своєчасної відправки покупцеві?
- ✓ якої якості має бути продукція?
- ✓ скільки додатково підприємство може випустити продукції, якого виду і якості у разі виникнення термінових замовлень?
- ✓ яка нижня межа обсягу випуску продукції, за якої слід перейти в режим консервації виробництва або зупинити його для модернізації?
- ✓ які повинні бути обсяги споживаних ресурсів для виробництва продукції й альтернативні можливості щодо їх задоволення?

При формуванні виробничої програми необхідно враховувати низку важливих аспектів:

- ✓ основні положення річної виробничої програми базуються на перспективному плані виробництва продукції, розробленому відповідно до місії, цілей і стратегії розвитку підприємства;
- ✓ у рамках прийнятої стратегії слід уточнити галузеву спеціалізацію підприємства щодо виробництва певних видів продукції та послуг;
- ✓ на основі проведених маркетингових досліджень доцільно уточнити інформацію про основні ринки збуту і цільових споживачів продукції або послуг підприємства;
- ✓ номенклатуру та обсяг випуску продукції в натуральному і вартісному виразі на плановий період (місяць, квартал, рік) слід визначати з урахуванням таких чинників:
  - максимально можливого обсягу випуску продукції;
  - максимально допустимих витрат на виготовлення виробів;
  - наявності платоспроможного попиту споживачів на кожен позицію номенклатури (асортименту);
- ✓ уточнити потребу в продукції підприємства на плановий період з урахуванням контрактів, що є у компанії, прямих зв'язків і попередніх угод із споживачами, а також обсяги держзамовлення тощо;
- ✓ на підставі потреби по кожній позиції прийнятої до виробництва номенклатури потрібно скласти попередній план виробництва і план збуту (реалізації) виробів у натуральному (кількісному) і вартісному виразі для формування первинного варіанта виробничої програми;
- ✓ на підставі запланованої виручки від реалізації продукції потрібно уточнити, наскільки оптимальним є розрахунковий обсяг виробництва.

3. Виробнича потужність підприємства: сутність, види.

Виробнича потужність — це максимально можливий річний (добовий) випуск продукції підприємством за певний період встановленої номенклатури, асортименту і рівня якості при максимальному завантаженні наявного виробничого

обладнання і найкращому використанні всіх наявних ресурсів підприємства.

Виробничу потужність визначають різними вимірниками – найчастіше натуральними, умовно-натуральними, у багатомономенклатурних виробництвах – вартісним показником. Але загальний підхід такий: виробничу потужність визначають в тих показниках, в яких планується та здійснюється облік продукції, що виготовляється.

Різниця між виробничою потужністю й виробничою програмою (обсягом виробництва) є резервом підприємства, тобто виробнича програма показує ступінь використання виробничої потужності.

Розрізняють такі види потужності підприємства (динамічні показники виробничої потужності):

✓ **проектна** – визначається у процесі проектування, реконструкції діючого або будівництва нового підприємства. Вона вважається оптимальною. Проектна потужність має бути досягнута протягом нормативного терміну її освоєння.

✓ **поточна** – це фактично досягнута виробнича потужність (при обчислюванні якої враховують обладнання, що діє; що знаходиться в ремонті; що не діє за режимом відключення).

✓ **резервна** – частина виробничої потужності, яка формується для покриття «пікових» навантажень у деяких галузях (наприклад, електроенергетика, газова промисловість, транспорт).

При визначенні фактично досягнутої (поточної) виробничої потужності обчислюють:

✓ *вхідну виробничу потужність* – на початок року ($ВП_{п.р.}$)

$$ВП_{п.р.} = ВП_{к.п.р.}; \quad (2.1)$$

де $ВП_{к.п.р.}$ – виробнича потужність на кінець попереднього року.

✓ *вихідну виробничу потужність* – на кінець року ($ВП_{к.р.}$)

$$ВП_{к.р.} = ВП_{п.р.} + ВП_n - ВП_v; \quad (2.2)$$

де $ВП_n$ – виробнича потужність, що надійшла за рік;

$ВП_v$ – виробнича потужність, що вибула за рік.

✓ *середньорічну виробничу потужність* ($ВП_{с.р.}$)

$$ВП_{с.р.} = ВП_{п.р.} + \sum ВП_n * M / 12 - \sum ВП_v * (12 - M) / 12 \quad (2.3)$$

де M – кількість місяців функціонування виробничої потужності на рік.

Для розрахунку виробничої потужності підприємства використовуються показники, подані на (рис. 2).

Методичні принципи розрахунку виробничої потужності підприємства

1) Виробничу потужність підприємства визначають за всією номенклатурою профільної продукції.

2) Виробничу потужність підприємства визначають, виходячи з потужності провідних підрозділів (цехів, дільниць, агрегатів).

Провідними є ті **підрозділи**, які виконують головні технологічні операції та мають вирішальне значення у виробництві профільних видів продукції (або виконують найбільший за трудомісткістю обсяг робіт).

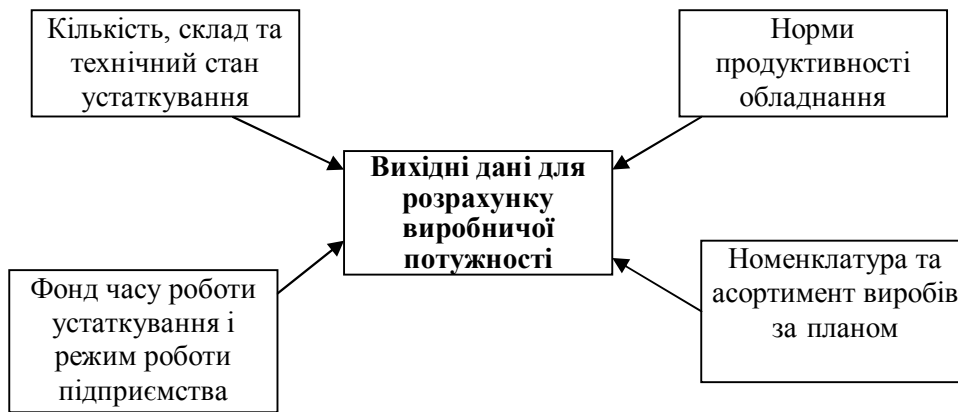

Рисунок 2 – Показники для розрахунку потужності

3) В розрахунок виробничої потужності підприємства включається все наявне устаткування основного виробництва:

- а) усе діюче і недіюче внаслідок несправності, ремонту та модернізації устаткування основних виробничих цехів;
- б) устаткування, що знаходиться на складі і має бути введене в експлуатацію в основних цехах протягом розрахункового періоду;
- в) понаднормативне резервне устаткування;
- г) понаднормативне устаткування допоміжних цехів, якщо воно аналогічне технологічному устаткуванню основних цехів.

4) Виробничу потужність підприємства треба обчислювати за технічними або проектними нормами продуктивності устаткування, використання виробничих площ і трудомісткості виробів, нормами виходу продукції з урахуванням застосування прогресивної технології та досконалої організації виробництва.

5) Для розрахунків виробничої потужності підприємства береться максимально можливий річний фонд часу (кількість годин) роботи устаткування.

6) Визначають виробничу потужність провідного цеху, дільниці або групи технологічного устаткування з виготовлення однорідної продукції.

Для цього застосовують одну з формул:

$$P_i = P_{\text{в}} \Phi_{\text{еф}} * P_{\text{м}}, \quad (2.4)$$

$$P_i = \Phi_{\text{еф}} * \frac{P_{\text{м}}}{T_{p_i}}, \quad (2.5)$$

$$P_i = \frac{\Phi_{\text{еф}} * K_{\text{в.н}}}{t_i}. \quad (2.6)$$

де P_i – потужність i -го виробничого підрозділу підприємства;

$P_{\text{в}}$ – продуктивність устаткування у відповідних одиницях вимірювання i -ї продукції за годину;

$\Phi_{\text{еф}}$ – ефективний річний фонд часу роботи одиниці устаткування (год);

$P_{\text{м}}$ – середньорічна кількість устаткування;

T_{p_i} – трудомісткість виготовлення одиниці продукції з урахуванням коефіцієнта виконання норм,

t_i – норма часу (трудомісткість) на виготовлення одиниці продукції (год);

$K_{\text{в.н}}$ – коефіцієнт виконання норм часу.

7) Розраховується також технологічна спроможність (потужність) решти виробничих ланок підприємства. Такі розрахунки необхідні для

виявлення невідповідності між потенційними можливостями з випуску продукції (надання послуг) окремих виробничих підрозділів і забезпечення узгодженої технологічної пропорційності між взаємозв'язаними виробничими ланками.

8) *Складається баланс виробничої потужності підприємства.*

Для цього використовується формула

$$ВП_{вих} = ВП_{вх} + ВП_{отз} + ВП_p \pm ВП_{на} - ВП_{в}, \quad (2.7)$$

де $ВП_{вх}$ – вхідна потужність підприємства;

$ВП_{отз}$ – збільшення потужності протягом розрахункового періоду внаслідок здійснення поточних організаційно-технічних заходів;

$ВП_p$ – нарощування виробничої потужності завдяки реконструкції або розширенню підприємства;

$ВП_{на}$ – збільшення (+) або зменшення (–) виробничої потужності, спричинене змінами в номенклатурі та асортименті продукції, що виготовляється;

$ВП_{в}$ – зменшення виробничої потужності внаслідок її вибуття, тобто виведення з експлуатації певної кількості фізично спрацьованого та технічно застарілого устаткування.

9) *Установлюється резервна виробнича потужність підприємства.*

Резерв виробничої потужності передбачається, для підприємств, що досягли рівня використання поточної потужності не нижче за 95% і випускають понад 25% нової продукції. Зазвичай величина резервних потужностей для покриття пікових навантажень не перевищує 10–15%, а для підготовки та освоєння виробництва нових виробів – 3–5% загальної потужності.

4. Показники використання виробничої потужності підприємства

Рівень використання виробничої потужності характеризує система показників, яка розділяється на дві групи:

Показники першої групи – характеризують рівень освоєння проектної та використання середньорічної виробничої потужності підприємства:

✓ коефіцієнт освоєння проектної потужності (K_n), який характеризує рівень використання введеної в дію нової потужності з метою досягнення стабільного випуску продукції не нижче передбаченого проектом. Цей коефіцієнт розраховують за формулою

$$K_n = \frac{B_n}{П_n}, \quad (2.8)$$

де B_n – випуск продукції, передбаченої проектом у відповідних вимірниках;

$П_n$ – проектна потужність у таких самих вимірниках.

✓ коефіцієнт використання середньорічної виробничої потужності (K_v), який характеризує рівень використання діючої виробничої потужності, обчислюють так:

$$K_v = \frac{B}{П_{сер}}, \quad (2.9)$$

де B – фактичний або плановий річний випуск товарної продукції;

$П_{сер}$ – середньорічна виробнича потужність у таких самих вимірниках,

що й випуск продукції.

Показники другої групи характеризують використання устаткування в часі та в потужності:

- ✓ коефіцієнт екстенсивного навантаження (K_e) визначають за формулою

$$K_e = \frac{\Phi_\phi}{\Phi_n}, \quad (2.10)$$

де Φ_ϕ – час фактичної роботи устаткування (у зміну, добу, місяць, рік);

Φ_n – плановий (максимально можливий) фонд часу роботи устаткування за той самий період;

- ✓ до екстенсивних показників використання устаткування належить також коефіцієнт змінності його роботи ($K_{зм}$):

$$K_{зм} = \frac{K_{м:зм}}{N}, \quad (2.11)$$

де $K_{м:зм}$ – загальна кількість відпрацьованих машино-змін за добу;

N – кількість встановленого устаткування (діючого та недіючого).

- ✓ коефіцієнт інтенсивного завантаження (K_i) визначають за формулою:

$$K_i = \frac{B_\phi}{B_n}, \quad (2.12)$$

де B_ϕ – фактичний обсяг випуску продукції за одиницю часу;

B_n – технічна (паспортна) норма продуктивності устаткування за одиницю часу.

- ✓ інтегральний коефіцієнт завантаження (K_{int}) устаткування дає сумарну характеристику рівня використання устаткування як за продуктивністю, так і за часом, і визначається так:

$$K_{int} = K_e * K_i; \quad (2.13)$$

Аналіз наведених показників дає змогу отримати інформацію про рівень використання й наявність резервів виробничих потужностей підприємства, його підрозділів і розробити заходи щодо поліпшення їх використання.

5. Фактори зростання виробничої потужності підприємства

Ступінь ефективності використання виробничої потужності залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів.

До основних **зовнішніх факторів** слід віднести наступні:

- ✓ ринковий попит на продукцію підприємства;
- ✓ ступінь доступності до матеріально-технічних ресурсів;
- ✓ наявність і кваліфікація трудових ресурсів;
- ✓ введення у дію нових виробничих потужностей;
- ✓ якість матеріально-технічних ресурсів, що отримуються підприємством зі сторони.

Основні **внутрішні фактори** впливу на ефективність використання

виробничої потужності можна звести до наступних:

- ✓ організація виробництва;
- ✓ організація праці;
- ✓ організація управління.

Основними способами підвищення ефективності використання виробничих потужностей є:

- 1) технічне вдосконалення устаткування й механізмів;
- 2) використання прогресивних технологічних процесів;
- 3) збільшення часу роботи устаткування (підвищення коефіцієнта змінності, скорочення простоювання);
- 4) застосування прогресивних форм організації виробництва тощо.

Питання для самоконтролю знань:

- 1 Розкрийте сутність виробничої програми та її призначення.
- 2 Охарактеризуйте складові виробничої програми.
- 3 Визначте ключові завдання та інформаційне забезпечення процесу розроблення виробничої програми.
- 4 Охарактеризуйте технологію формування виробничої програми.
- 5 Розкрийте сутність виробничої потужності підприємства.
- 6 Які види виробничої потужності Ви знаєте?
- 7 Охарактеризуйте динамічні показники виробничої потужності.
- 8 Розкрийте інформаційну базу, принципи та послідовність розрахунку потужності підприємства.
- 9 Що Ви розумієте під балансом виробничої потужності підприємства і як він визначається.
- 10 Які показники характеризують використання виробничої потужності підприємства?
- 11 Визначте фактори, що впливають на ефективність використання виробничої потужності.
- 12 Визначте резерви зростання виробничої потужності підприємства.

ТЕМА 3 ОСНОВНІ ЗАСОБИ ПІДПРИЄМСТВА

Питання для теоретичної підготовки:

- 1 Основні засоби підприємства: поняття, функціонально-елементний склад та оцінка.
- 2 Знос та амортизація основних засобів: поняття, вимірювання та методи нарахування
- 3 Системи показників технічного стану й руху основних засобів підприємства.
- 4 Показники та шляхи підвищення ефективності використання основних фондів.

Ключові поняття:

Основні засоби, оцінка основних фондів, знос, амортизація, норма амортизаційних відрахувань, коефіцієнт зносу, коефіцієнт придатності, коефіцієнт надходження, коефіцієнт вибуття, фондовіддача, фондомісткість, фондорентабельність, фондоозброєність праці робітників.

Розкриття змісту ключових питань теми

1. Основні засоби підприємства: поняття, функціонально-елементний склад та оцінка.

Основні засоби – це частина виробничих засобів підприємства, яка багатократно приймає участь у виробничому процесі, зберігаючи при цьому свою натуральну форму, переносить свою вартість на готовий продукт по часткам шляхом нарахування амортизації.

Основні засоби підприємства можна класифікувати за певними ознаками:

I За участю у виробничому процесі підприємства (за призначенням):

✓ **виробничі** – засоби, які безпосередньо приймають участь у виробничому процесі або створюють для нього відповідні умови;

✓ **невиробничі** – засоби, які безпосередньо не приймають участі у виробничому процесі і не створюють для нього умов, але є на балансі підприємства для забезпечення культурно-побутових і інших потреб працівників підприємства.

II По відношенню до основного виду діяльності:

✓ основні фонди основного виду діяльності,

✓ основні фонди інших видів діяльності.

III За галузевою належністю:

✓ основні фонди промисловості;

✓ основні фонди сільського господарства;

✓ основні фонди будівництва;

✓ основні фонди торгівлі;

✓ основні фонди транспорту;

✓ тощо.

IV Видова (технологічна) класифікація:

✓ будівлі та споруди, передавальні пристрої;

✓ машини і обладнання;

✓ транспортні засоби;

- ✓ інструменти, пристосування і господарський інвентар;
- ✓ робоча та продуктивна худоба;
- ✓ багаторічні насадження;
- ✓ земельні ділянки;
- ✓ інші види основних засобів.

V За участю у виробничих процесах:

- ✓ *активні* – частина основних виробничих фондів, яка безпосередньо бере участь у виробничому процесі;
- ✓ *пасивні* – частина основних виробничих фондів, яка створює умови здійснення виробничого процесу.

VI За використанням:

- ✓ діючі;
- ✓ недіючі;
- ✓ запасні.

VII За ознакою належності:

- ✓ власні;
- ✓ орендовані.

VIII З метою здійснення податкового обліку основні засоби підлягають розподілу за такими групами:

Групи	Мінімальний строк корисного використання, років (п.145.1 ПКУ)
<i>група 1</i> – земельні ділянки	
<i>група 2</i> – капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом	15
<i>група 3</i> – будівлі,	20
споруди,	15
передавальні пристрої	10
<i>група 4</i> – машини та обладнання	5
з них: електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, пов'язані з ними засоби зчитування або друку інформації й ін.	2
<i>група 5</i> – транспортні засоби	5
<i>група 6</i> – інструменти, прилади, інвентар (меблі)	4
<i>група 7</i> – тварини	7
<i>група 8</i> – багаторічні насадження	10
<i>група 9</i> – інші основні засоби	12
<i>група 10</i> – бібліотечні фонди	-
<i>група 11</i> – малоцінні необоротні матеріальні активи	-
<i>група 12</i> – тимчасові (нетитульні) споруди	5
<i>група 13</i> – природні ресурси	-
<i>група 14</i> – інвентарна тара	5
<i>група 15</i> – предмети прокату	6
<i>група 16</i> – довгострокові біологічні активи	7

Часто виникає потреба в оцінці різних **структур** основних фондів: визначенні частки тієї чи іншої групи основних фондів у їх загальній вартості. Основою для визначення структури основних фондів є їх розподіл за різними

ознаками. Частіше за все визначають: *галузеву, видову, виробничу (розподіл на активну та пасивну частини)* структури.

Оцінка основних фондів підприємства – це грошове вираження їхньої вартості, в залежності від часу придбання і технічного стану.

Розрізняють такі види оцінки основних фондів:

✓ **первісна вартість** – фактична собівартість основних засобів у сумі грошових коштів, сплачених або використаних для придбання (створення) основних засобів;

✓ **переоцінена (відновлена) вартість** – вартість діючих основних фондів за сучасних умов виробництва;

✓ **залишкова вартість** – вартість основних фондів, ще не перенесена на вартість виготовленої продукції. Визначається як різниця між первісною (переоціненою) вартістю і сумою спрацювання основних фондів на момент обчислення;

✓ **ліквідаційна вартість** – залишкова вартість основних фондів на момент їхнього вибуття внаслідок спрацювання;

✓ **вартість, яка амортизується** – та вартість, яка повинна бути перенесена на витрати (це первісна або переоцінена вартість основних засобів за вирахуванням їх ліквідаційної вартості).

Середньорічна вартість ($ОФ_{с.р.}$) – середньозважена повна вартість основних фондів за рік.

$$ОФ_{с.р.} = ПВ_{н.р.} + ПВ_{н.} * T / 12 - ПВ_{в.} * (12 - T) / 12, \quad (3.1)$$

де $ПВ_{н.р.}$ – повна вартість основних фондів на початок року;

$ПВ_{н.}$ – повна вартість основних фондів, що надійшли в розрахунковому році;

$ПВ_{в.}$ – повна вартість основних фондів, що вибули з експлуатації в розрахунковому році.

T – кількість повних місяців функціонування основних фондів, що введені в експлуатацію (вибули з експлуатації) за рік.

2. Знос та амортизація основних засобів: поняття, вимірювання та методи нарахування

Знос – це втрата основними фондами початкових техніко-експлуатаційних якостей (споживчої вартості) і реальної вартості.

Розрізняють дві форми зносу:

✓ **фізичний** – втрата основними фондами початкових якостей внаслідок експлуатації та /або впливу природно-кліматичних умов;

✓ **моральний** – знецінення діючих засобів праці до настання повного фізичного зносу під впливом науково-технічного прогресу.

Амортизація – це процес поступового відшкодування зносу основних фондів шляхом включення частини їх вартості у витрати на виробництво продукції.

У загальному вигляді величина амортизаційних відрахувань визначається як добуток вартості основних фондів ($B_{оф}$) і норми амортизаційних відрахувань (N_a):

$$AB = B_{оф} * N_a / 100 \quad (3.2)$$

Норма амортизаційних відрахувань – частина вартості основних фондів у відсотковому вираженні, що підлягає перенесенню на собівартість продукції.

У практиці господарювання можуть застосовуватися різні методи нарахування амортизації, які поділяються на рівномірні й нерівномірні.

Рівномірний метод передбачає процес рівномірного зносу основних фондів протягом терміну використання. Річна сума амортизаційних відрахувань визначається діленням вартості, що амортизується, на очікуваний період часу використання об'єкта основних засобів:

$$AB = PB * N_a / 100, \quad (3.3)$$

$$N_a = 100 / T, \quad (3.4)$$

де T – нормативний строк функціонування основних фондів у роках.

Прискорені методи амортизації дозволяють відшкодувати більшу частину (до 60-75%) вартості основних фондів у першу половину терміну їх використання, що сприяє оновленню основних фондів. До них відносять:

✓ *метод зменшення залишкової вартості*, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітнього року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації. Річна норма амортизації (у відсотках) обчислюється як різниця між одиницею і результатом кореня ступеня кількості років корисного використання об'єкта з результату від ділення ліквідаційної вартості об'єкта на його первісну вартість:

$$AB = 3B * N_a / 100 \quad (3.5)$$

$$N_a = 1 - \sqrt[T]{\frac{\Phi_l}{\Phi_{пер}}} * 100\% \quad (3.6)$$

✓ *метод прискореного зменшення залишкової вартості* передбачає розрахунок амортизаційних відрахувань як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітнього року та річної норми амортизації, що обчислюється, виходячи із строку корисного використання об'єкта, і подвоюється:

$$AB = 3B * N_a / 100, \quad (3.7)$$

$$N_a = 2 * 100 / T \quad (3.8)$$

✓ *кумулятивний метод (метод суми чисел років строку використання)*, за яким річна сума амортизації визначається як добуток вартості, що амортизується, та кумулятивного коефіцієнта. Кумулятивний коефіцієнт розраховується діленням кількості років, що залишаються до кінця очікуваного строку використання об'єкта основних засобів, на суму чисел років його корисного використання:

$$AB = PB * N_a / 100, \quad (3.9)$$

$$N_a = (T - i + 1) * 100 / \Sigma T, \quad (3.10)$$

де T – нормативний термін використання основних фондів у роках.

i – порядковий номер року строку використання, на момент якого здійснюється розрахунок.

✓ *виробничий метод*, за яким місячна сума амортизації визначається як добуток фактичного місячного обсягу продукції (у натуральному вираженні) та виробничої ставки амортизації. Виробнича ставка амортизації обчислюється діленням вартості, що амортизується, на загальний обсяг продукції, який підприємство очікує виробити з використанням об'єкта основних фондів:

$$AB = Q_{\text{міс}} * N_a / 100, \quad (3.11)$$

$$N_a = PB / \Sigma Q_{\text{заг}} * 100, \quad (3.12)$$

де $Q_{\text{міс}}$ – місячний обсяг виробництва продукції;

$Q_{\text{заг}}$ – загальний обсяг виробництва продукції, що підприємство очікує випустити за весь термін експлуатації об'єкта основних фондів.

3. Системи показників технічного стану й руху основних засобів підприємства.

Рівень технічного стану основних фондів визначається такими показниками:

✓ *коефіцієнтом зносу*, що характеризує ступінь фізичного зносу основних фондів:

$$K_{\text{зн}} = \frac{З}{ОФ_{\text{пер}}} * 100\%, \quad (3.13)$$

де $З$ – сума зносу основних фондів, тис. грн.;

$ОФ_{\text{пер}}$ – первісна вартість основних фондів, тис. грн.

✓ *коефіцієнтом придатності*, що характеризує ступінь придатності до експлуатації основних фондів:

$$K_{\text{прид}} = \frac{ОФ_{\text{зал}}}{ОФ_{\text{пер}}} * 100\%, \quad (3.14)$$

де $ОФ_{\text{зал}}$ – залишкова вартість основних фондів, тис. грн.

Для оцінки *інтенсивності руху основних фондів* на підприємстві використовують такі показники:

✓ *коефіцієнт надходження*:

$$K_n = \frac{ОФ_n}{ОФ_{\text{к.р.}}}, \quad (3.15)$$

де $ОФ_n$ – вартість фондів, що надійшли за певний період часу на підприємство;

$ОФ_{\text{к.р.}}$ – вартість основних фондів (повна) на кінець року.

✓ *коефіцієнт вибуття*:

$$K_v = \frac{ОФ_v}{ОФ_{\text{н.р.}}}, \quad (3.16)$$

де $ОФ_v$ – вартість фондів, що вибули з підприємства за певний період часу;

$ОФ_{\text{н.р.}}$ – вартість основних фондів (повна) на початок року.

4. Показники та шляхи підвищення ефективності використання основних фондів.

Ефективність використання основних фондів характеризує система узагальнюючих та часткових показників.

Узагальнюючі показники:

1 *Фондовіддача* (Φ_B) – показує скільки продукції у вартісному вимірі віддає нам одна гривня, вкладена в основні фонди:

$$\Phi_B = \frac{Q}{OF_{cp}} \quad (3.17)$$

де Q – обсяг товарної (валової, чистої) продукції підприємства за рік, грн.;

OF_{cp} – середньорічна вартість основних фондів підприємства, грн.

2. Оберненим до фондовіддачі показником є *фондомісткість* (Φ_M) – це питомий показник потреби основних виробничих фондів для забезпечення виконання одиниці робіт або виробництва одиниці продукції:

$$\Phi_M = \frac{OF_{cp}}{Q} \quad (3.18)$$

3. *Фондорентабельність* ($\Phi_{РЕНТ}$) – показує скільки прибутку віддає нам одна гривня, вкладена в основні фонди:

$$\Phi_{РЕНТ} = \frac{П}{OF_{cp}} \quad (3.19)$$

де $П$ – прибуток, одержаний підприємством за досліджуваний період, грн.

4. *Фондоозброєність праці робітників* ($\Phi_{ОЗБР}$) – характеризує рівень озброєності праці робітників засобами праці:

$$\Phi_{ОЗБР} = \frac{OF_{cp}}{Ч_{cp}} \quad (3.20)$$

де $Ч_{cp}$ – середньооблікова чисельність промислово-виробничого персоналу за досліджуваний період, чол.

Інша група показників – *часткові показники* – характеризують ефективність використання певної групи однорідних основних фондів (машини, обладнання, транспортні засоби тощо).

В залежності від галузевої належності підприємства визначається коло таких показників. Для характеристики використання засобів праці на більшості підприємств виробничої сфери застосовують три групи:

✓ показники екстенсивного використання основних виробничих фондів – відображають використання фондів протягом певного часу,

✓ показники інтенсивного використання основних виробничих фондів – відображають рівень використання фондів по потужності або продуктивності,

✓ інтегральні показники використання основних виробничих фондів – враховують сукупний вплив усіх факторів: екстенсивних й інтенсивних.

Основні фактори покращення використання основних фондів:

✓ підвищення коефіцієнту змінності роботи виробничого устаткування обладнання;

✓ скорочення внутрішньо змінних простоювань;

✓ зменшення кількості недіючого устаткування, виведення з експлуатації зайвого та швидке залучення у виробництво невстановленого устаткування;

- ✓ покращення технічного обслуговування та ремонту;
- ✓ покращення технологічної структури основних фондів підприємства – збільшення долі активної частини;
- ✓ вдосконалення системи планування та обліку роботи активної частини основних фондів;
- ✓ вдосконалення процесу відтворення основних фондів.

Питання для самоконтролю знань:

- 1 Розкрийте економічну сутність основних засобів підприємства та охарактеризуйте їх склад.
- 2 Які види оцінки основних засобів Ви знаєте?
- 3 Розкрийте сутність амортизації та зносу основних засобів.
- 4 Охарактеризуйте основні методи нарахування амортизації основних засобів.
- 5 Охарактеризуйте систему показників стану, руху та ефективності використання основних засобів.

ТЕМА 4 ОБОРОТНІ КОШТИ ПІДПРИЄМСТВА

Питання для теоретичної підготовки:

- 1 Оборотні кошти підприємства: сутність, функціонально-елементний склад та процес трансформації.
- 2 Методи визначення потреби в оборотних коштах підприємства.
- 3 Показники та шляхи підвищення ефективності використання оборотних коштів підприємства.

Ключові поняття:

Оборотні кошти, оборотні фонди, фонди обігу, кругообіг оборотних коштів, нормування, норматив, норма, коефіцієнт оборотності оборотних коштів, тривалість обороту оборотних коштів.

Розкриття змісту ключових питань теми

1. Оборотні кошти підприємства: сутність, функціонально-елементний склад та процес трансформації.

Оборотні кошти – це сукупність грошових коштів підприємства, необхідних для формування та забезпечення кругообігу виробничих оборотних фондів та фондів обігу.

Склад і класифікація оборотних коштів може бути представлена у вигляді схеми на рисунку 3.

Оборотні фонди підприємства – це та частина виробничих фондів, яка повністю споживається в кожному технологічному циклі виготовлення продукції і повністю переносить свою вартість на вартість цієї продукції.

До складу оборотних фондів відносять:

- ✓ *виробничі запаси* – предмети праці, які ще не залучені у виробничий процес і знаходяться на складах підприємства у вигляді запасів;
- ✓ *незавершене виробництво* – предмети праці, що вступили у виробничий процес, але ще не пройшли всіх стадій обробки;

✓ *витрати майбутніх періодів* – витрати на підготовку та освоєння нової продукції в даний період, які будуть погашені в майбутньому (плата за ліцензії, передплата газет і журналів та інші витрати)

Оборотні виробничі фонди перебувають у безперервному русі та пов'язані з фондами обігу.

Фонди обігу – функціонують у сфері обігу (реалізації товару) і не беруть безпосередньої участі у створенні вартості продукції, що виготовляється. Вони обслуговують виробництво. До фондів обігу відносяться:

- ✓ готова продукція на складах підприємства;
- ✓ готова продукція, що відвантажена і знаходиться у дорозі, або роботи виконані, але за які не здійснена оплата;
- ✓ грошові кошти на поточному та інших рахунках;
- ✓ короткострокові фінансові вкладення (вклади на депозит, облігації, сертифікати банків);
- ✓ товари (засоби, придбані для подальшої реалізації);
- ✓ готівка в касі.

Ознака групування:

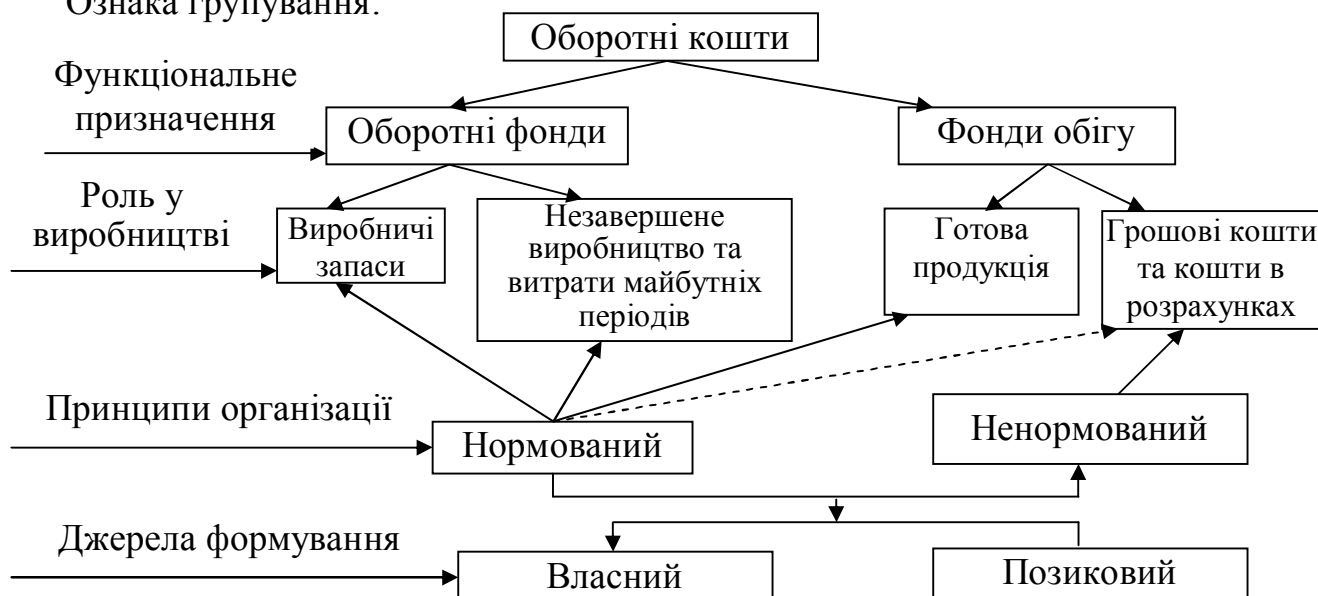

Рисунок 3 – Елементний склад оборотних коштів підприємства

Оборотні кошти здійснюють кругообіг послідовно, проходячи *грошову, виробничу, товарну* форми (рис. 4).

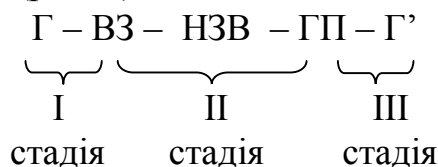

Рисунок 4 - Стадії кругообігу оборотних коштів

Проходячи стадії кругообігу послідовно й безперервно, обігові кошти в кожний даний момент повинні перебувати в певній своїй частині у всіх трьох формах: грошовій, товарній, виробничій. Це умова безперервності виробничого процесу.

Кругообіг оборотних активів підприємства характеризується такими основними показниками: довжина виробничого, операційного та фінансового циклів.

Операційний цикл - проміжок часу між придбанням запасів для здійснення діяльності та отриманням коштів від реалізації виробленої з них продукції або товарів і послуг.

Виробничий цикл - розпочинається з моменту надходження матеріалів на склад підприємства і закінчується в момент відвантаження покупцю продукції, що була виготовлена з даних матеріалів.

Фінансовий цикл - розпочинається з моменту оплати постачальникам матеріалів (погашення кредиторської заборгованості) і закінчується в момент отримання грошових коштів від покупців за відвантажену продукцію (погашення кредиторської заборгованості).

Під *складом обігових коштів* розуміють сукупність окремих елементів оборотних виробничих фондів і фондів обігу.

Загальна структура обігових коштів – це питома вага вартості оборотних виробничих фондів і фондів обігу в загальній сумі обігових коштів підприємства.

Елементна структура обігових коштів розраховується шляхом визначення питомої ваги окремих елементів у їхньому загальному обсязі на певну дату.

Оборотні кошти підприємства за джерелами формування і режимом використання розподіляються на:

✓ *власні обігові кошти* – це кошти, що постійно перебувають у розпорядженні підприємства й сформовані за рахунок власних ресурсів (статутного капіталу, прибутку й ін.), а також за рахунок залучення в оборот стійких пасивів (заборгованості із заробітної плати, внесків на соціальне страхування, заборгованості перед бюджетом, резервів майбутніх платежів тощо).

✓ *позикові обігові кошти* – кредити банку, кредиторська заборгованість та інші пасиви.

Залежно від методів планування обігові кошти поділяються на:

✓ *нормовані* – обігові кошти у виробничих запасах, незавершеному виробництві, витратах майбутніх періодів, у залишках готової продукції на складах підприємства;

✓ *ненормовані* – фонди обігу, за винятком готової продукції на складі.

2. Методи визначення потреби в оборотних коштах підприємства

Нормування оборотних коштів – це економічно обґрунтований розрахунок мінімальної потреби у фінансових ресурсах необхідних підприємству для створення оптимальних запасів товарно-матеріальних цінностей, незменшуваних залишків незавершеного виробництва й інших оборотних коштів, які забезпечують його нормальну роботу.

Потреба в оборотних коштах визначається за одним з трьох методів:

1. **Аналітичний** – метод передбачає ретельний аналіз наявних товарно-матеріальних цінностей з наступним коригуванням фактичних запасів та вилученням з них надлишкових.

2. **Коефіцієнтний** – метод полягає в уточненні чинних на початок розрахункового періоду нормативів власних оборотних коштів згідно зі змінами в цьому періоді показників виробництва, що впливають на величину цих коштів.

3. **Метод прямого рахунку** – це науково обґрунтований розрахунок нормативів за кожним нормованим елементом оборотних коштів з урахуванням усіх змін в технології, організації виробництва, асортименті продукції, умов збуту.

Базовим методом нормування оборотних коштів є метод прямого розрахунку. Нормують оборотні засоби, які знаходяться у виробничих запасах, незавершеному виробництві, витратах майбутніх періодів, залишках готової продукції на складі.

Норматив власних оборотних засобів у виробничих запасах ($H_{\text{вир. зап.}}$) визначається шляхом множення денної потреби в певному виді матеріальних ресурсів (D) на норму запасу в днях ($Z_{\text{дн}}$):

$$H_{\text{вир. зап.}} = D \times Z_{\text{дн}}. \quad (4.1)$$

Норма запасу ($Z_{\text{дн}}$) показує, на скільки днів нормальної безперебійної роботи підприємство може забезпечити виробничий процес матеріальними ресурсами. Розрізняють такі види запасів:

✓ *транспортний запас* ($Z_{\text{тр}}$) – оборотні кошти вкладаються на період з моменту оплати виставленого постачальником рахунку до прибуття вантажу на склад.

✓ *підготовчий запас* ($Z_{\text{підг.}}$) – період часу, необхідний для приймання, складування та підготовки до виробничого споживання матеріальних ресурсів.

✓ *поточний запас* ($Z_{\text{ном.}}$) – забезпечує матеріальними ресурсами роботу підприємства у період між поставками, обчислюється як половина інтервалу між поставками.

✓ *резервний (страховий) запас* ($Z_{\text{страх.}}$) – обчислюється за середнім відхиленням фактичних строків поставки від передбачених договором тощо.

Тоді,

$$Z_{\text{дн}} = Z_{\text{дн}} + Z_{\text{тр}} + Z_{\text{підг.}} + Z_{\text{ном.}} + Z_{\text{страх.}} \quad (4.2)$$

Норматив власних оборотних засобів у незавершеному виробництві ($H_{\text{нзв.}}$) визначається за формулою:

$$H_{\text{нзв.}} = \frac{C_p \times T_{\text{ц}} \times K_{\text{нв.}}}{360}, \quad (4.3)$$

де C_p – собівартість річного випуску продукції, грн.;

$T_{\text{ц}}$ – тривалість циклу виготовлення продукції, днів;

$K_{\text{нв.}}$ – коефіцієнт наростання витрат.

Коефіцієнт наростання витрат відповідає співвідношенню собівартості незавершеного виробництва та собівартості готової продукції. Його розраховують за фактичними витратами або за формулою:

$$K_{\text{нв.}} = \frac{C_{\text{поч.}} + \alpha * (C_{\text{пов.}} - C_{\text{поч.}})}{C_{\text{пов.}}}, \quad (4.4)$$

де $C_{\text{поч.}}$ – витрати на початку виробничого циклу (у перший день), грн;

$C_{\text{пов.}}$ – повна собівартість випуску продукції (за весь виробничий цикл), грн;

α – для багатомономенклатурного виробництва з матеріаломісткою продукцією $\alpha = 0,5$.

Норматив оборотних коштів на готову продукцію ($H_{\text{гн.}}$) визначається як добуток одностороннього випуску продукції за виробничою собівартістю ($B_{\text{д.}}$) на норму запасу готової продукції на складі в днях ($Z_{\text{дн}}$):

$$H_{zn} = B_{\partial} \times 3_{\partial n} , \quad (4.5)$$

Норматив оборотних коштів у витратах майбутніх періодів ($H_{\text{майб.пер}}$) розраховують, виходячи із залишків коштів на початок періоду ($B_{\text{поч}}$) і суми витрат, які слід буде зробити в плановому році ($B_{\text{пл}}$), за вирахуванням суми для майбутнього погашення витрат за рахунок собівартості продукції ($B_{\text{погаш.пл}}$):

$$H_{\text{майб.пер}} = B_{\text{поч}} + B_{\text{пл}} - B_{\text{погаш.пл}} \quad (4.6)$$

3. Показники та шляхи підвищення ефективності використання оборотних засобів підприємства.

Показниками оборотності (ефективності використання) оборотних засобів є:

1. Коефіцієнт оборотності ($K_{\text{об}}$) показує кількість оборотів, що здійснюють оборотні засоби за досліджуваний період, і визначається співвідношенням вартості реалізованої за певний період продукції (ЧД) до середнього залишку оборотних коштів за цей же період ($\overline{\text{ОЗ}}$):

$$K_{\text{об}} = \frac{\text{ЧД}}{\overline{\text{ОЗ}}} \quad (4.7)$$

2. Коефіцієнт завантаження (закріплення) ($K_{\text{зав}}$) – показник, обернений до показнику оборотності. Показник показує, скільки оборотних коштів підприємства припадає на одну гривню реалізованої продукції.

$$K_{\text{зав}} = \frac{\overline{\text{ОЗ}}}{\text{ЧД}} = \frac{1}{K_{\text{об}}} \quad (4.8)$$

3. Тривалість одного обороту ($D_{\text{об}}$) показує тривалість одного обороту оборотних засобів у днях і визначається:

$$D_{\text{об}} = \frac{T}{K_{\text{об}}} = \frac{T * \overline{\text{ОЗ}}}{\text{ЧД}} , \quad (4.9)$$

де T – тривалість періоду, який досліджується. Приймається 30, 90, 360 днів відповідно для місяця, кварталу та року.

Суму вивільнених в результаті прискорення оборотності оборотних засобів ($\Delta \text{ОЗ}$) можна обчислити за формулою:

$$\Delta \text{ОЗ} = \frac{\text{ЧД}}{360} \times (T_{\text{баз}} - T_{\text{зв}}) , \quad (4.10)$$

де ЧД – обсяг реалізації у звітному році, грн;

$T_{\text{баз}}$, $T_{\text{зв}}$ – середня тривалість одного обороту оборотних засобів, відповідно, у базовому і звітному роках, днів.

Основні напрямки покращення оборотності оборотних засобів:

✓ на стадії створення виробничих запасів:

- запровадження економічно обґрунтованих норм запасів;
- наближення постачальників матеріальних ресурсів до споживачів;
- широке використання прямих тривалих зв'язків з контрагентами;

– розширення складської системи матеріально-технічного забезпечення, а також оптової торгівлі матеріалами;

– комплексна механізація та автоматизація навантажувально-розвантажувальних робіт на складах.

✓ *на стадії незавершеного виробництва:*

– запровадження прогресивної техніки та технології;

– розвиток стандартизації, уніфікації, типізації;

– економія матеріально-технічних ресурсів.

✓ *на стадії обігу:*

– удосконалення системи розрахунків;

– додержання умов договорів;

– додержання плану щодо асортименту та номенклатури продукції;

– наближення споживачів продукції до підприємств, які її виготовляють.

Питання для самоконтролю знань:

1 Розкрийте сутність та надайте класифікацію оборотних коштів підприємства.

2 Визначте особливості кругообігу оборотних коштів підприємства.

3 Визначте зміст виробничого, операційного та фінансового циклів підприємства.

4 Визначте методи планування потреби підприємства в оборотних коштах.

5 Охарактеризуйте сутність методу прямого розрахунку планування оборотних коштів.

6 Розкрийте методи розрахунку нормативів оборотних коштів в окремих елементах (виробничих запасах, незавершеному виробництві тощо).

7 Охарактеризуйте основні показники оборотності оборотних коштів підприємства.

8 Визначте основні напрямки покращення оборотності оборотних коштів.

ТЕМА 5 ПЕРСОНАЛ ПІДПРИЄМСТВА, ПРОДУКТИВНІСТЬ І ОПЛАТА ПРАЦІ

Питання для теоретичної підготовки:

- 1 Поняття, класифікація і структура персоналу підприємства.
- 2 Продуктивність праці персоналу: сутність, показники і методи її вимірювання та напрямки підвищення.
- 3 Мотивація персоналу: сутність, види та основні методи впливу.
- 4 Оплата праці на підприємстві: сутність, державна політика загальна організація.
- 5 Сутнісно-видова характеристика форм і систем оплати праці персоналу.
- 6 Система показників для оцінки чисельності, стану, руху робочої сили на підприємстві.
- 7 Методичні підходи до планування чисельності окремих категорій працівників підприємства.

Ключові поняття:

трудові ресурси, трудовий потенціал, кадри, персонал, керівники, спеціалісти, службовці, робітники, професія, кваліфікація, структура персоналу, баланс робочого часу, продуктивність праці, виробіток, трудомісткість, мотивація праці, стимулювання, винагорода, заробітна плата, тарифна система, тарифна сітка, тарифна ставка, тарифно-кваліфікаційний довідник, форми заробітної плати (погодинна, відрядна), безтарифна система, фонд оплати праці, фонд основної заробітної плати, фонд додаткової заробітної плати, норма часу, норма виробітку, норма обслуговування.

Розкриття змісту ключових питань теми

1. Поняття, класифікація і структура персоналу підприємства.

Персонал підприємства – це сукупність працівників різних професійно-кваліфікаційних груп, що зайняті на підприємстві та входять в його обліковий склад.

Персонал підприємства можна *класифікувати* за різними ознаками:

I По відношенню до основної діяльності підприємства на:

- ✓ промисловий персонал;
- ✓ непромисловий персонал.

II За характером функцій, що виконуються персонал підприємства поділяється на:

керівників – працівників, які обіймають посади керівників підприємств та структурних підрозділів;

спеціалістів – працівників, які виконують спеціальні інженерно-технічні, економічні, бухгалтерські управлінські та правові функції та мають високу кваліфікацію та достатній стаж роботи;

службовців – працівників, що здійснюють підготовку та оформлення документації, облік та контроль, господарське обслуговування;

робітників – працівників, які безпосередньо зайняті у процесі створення матеріальних цінностей (продукції), а також виконують основні і допоміжні обслуговуючі функції (ремонт, переміщення вантажів тощо). Усіх робітників можна поділити на:

- ✓ *основних* – тих, що безпосередньо беруть участь у процесі створення продукції;

✓ *допоміжних* – тих, які виконують функції обслуговування основного виробництва (наладчики, механіки).

В сучасних умовах крім вищезазначених категорій виділяють ще й такі групи персоналу, як молодший обслуговуючий персонал, учні та охорона. Керівники, спеціалісти та службовці становлять адміністративно – управлінський персонал (АУП) підприємства.

III За професіями та спеціальностями

Професія – вид трудової діяльності, здійснення якої потребує відповідного комплексу теоретичних знань та практичних навичок (наприклад, токар, слюсар, шахтар).

Спеціальність – більш вузький різновид трудової діяльності в межах професії, що потребує глибоких знань і надання практичних навичок з вузького кола робіт.

Розподіл персоналу за професіями та спеціальностями здійснюється згідно Державного класифікатора професій (ДК) ДК 003-95, затв. наказом Держкомом України по стандартизації № 257 від 27.07.95 р.

IV За рівнем кваліфікації

Кваліфікація – це сукупність виробничих знань та практичних навичок, що визначають ступінь підготовленості працівника до виконання професійних функцій відповідної складності.

Рівень кваліфікації АУП характеризується рівнем освіти, досвідом роботи на посаді.

Рівень кваліфікації робітників – характеризується рівнем складності робіт, рівнем професійної підготовки та досвідом роботи. За рівнем кваліфікації робітників поділяють на чотири групи: висококваліфіковані, кваліфіковані, малокваліфіковані, некваліфіковані.

Рівень кваліфікації робітників вимірюється розрядом. Для спеціалістів показником рівня кваліфікації виступає категорія.

Віднесення кваліфікації працівників до певного рівня здійснюється підприємством самостійно. Конкретний рівень кваліфікації визначається Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників, що затверджен наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 29 грудня 2004 р. N 336.

V Персонал поділяється на наступні групи:

постійні працівники – перебувають в обліковому складі більше трьох місяців;

тимчасові працівники – працюють на підприємстві більше одного дня, але менше трьох місяців;

сезонні працівники – виконують роботи протягом сезону.

Існує розподіл персоналу підприємства і за іншими ознаками: ***за стажем роботи, за віком, статтю та стаж*** тощо.

Розподіл працівників за класифікаційними групами служить основою для розрахунків різного роду структур. ***Структура персоналу підприємства*** – відносне (процентне) співвідношення окремих категорій персоналу в межах його загальної чисельності. (співвідношення окремої категорії працівників до загальної чисельності персоналу підприємства, або до іншої класифікаційної групи).

2. Продуктивність праці персоналу:

сутність, показники і методи її вимірювання та напрямки підвищення

Продуктивність праці – це ефективність затрат конкретної праці, яка визначається кількістю продукції, виробленої за одиницю робочого часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукції. Розраховуючи рівень продуктивності праці, використовують прямий і обернений методи (рис. 5).

Рисунок 5 – Методи вимірювання продуктивності праці

Прямий метод показує кількість продукції (обсяг робіт, послуг), яка виробляється за одиницю часу (**виробіток**):

$$B = \frac{Q}{Z}, \quad (5.1)$$

де Q – обсяг виробництва продукції (надання послуг);

Z – затрати праці на виробництво цього обсягу.

Залежно від особливостей діяльності підприємства (підрозділів), мети розрахунків використовують різні показники рівня виробітку, а саме натуральні, вартісні, трудові.

Натуральні показники виробітку визначають шляхом ділення обсягу виробленої продукції в натуральних одиницях на кількість затраченого часу в нормо-годинах.

Вартісні показники виробітку визначають шляхом ділення обсягу виробленої продукції в грошовому вираженні на затрати часу, вираженого в середньообліковій чисельності працівників, або у відпрацьованій ними кількості людино-днів, людино-годин.

Трудові показники виробітку визначають шляхом ділення обсягу продукції представленої в затратах робочого часу в нормо-годинах, на кількість працівників.

Трудомісткість продукції – сума всіх витрат праці, затраченої на виробництво одиниці продукції (роботи) (у люд.-годин.), на даному підприємстві:

$$Tp = \frac{Z}{Q}. \quad (5.2)$$

Між зміною норми часу (трудомісткості) і виробітком існує залежність. Якщо норма часу знижується на $t_{3н} \%$ відсотків, то норма виробітку збільшується на $B_{3б} \%$ відсотків, і навпаки. Ця залежність виражається такими формулами:

$$t_{3н} \% = B_{3б} \% / (100 + B_{3б} \%) \times 100; \quad (5.3)$$

$$B_{3б} \% = t_{3н} \% / (100 - t_{3н} \%) \times 100. \quad (5.4)$$

Розрізняють такі види трудомісткості:

– *технологічна трудомісткість* (T_t), яка включає всі затрати праці основних робітників – як відрядників, так і почасовиків:

$$T_m = T_e + T_n, \quad (5.5)$$

де T_e – затрати праці основних робітників-відрядників;

T_n – затрати праці основних робітників-почасовиків.

✓ *трудомісткість обслуговування виробництва* ($T_{об}$) включає всі

✓ затрати праці допоміжних робітників.

✓ *виробнича трудомісткість* ($T_{вир}$) – це всі затрати праці основних і допоміжних робітників.

$$T_{вир} = T_m + T_{об}. \quad (5.6)$$

✓ *трудомісткість управління виробництвом* (T_y) включає затрати праці керівників, професіоналів, фахівців і технічних службовців.

✓ *повна трудомісткість* (T) – це трудові затрати всіх категорій промислово-виробничого персоналу:

$$T = T_m + T_{об} + T_y; \quad (5.7)$$

Підвищення рівня продуктивності праці має велике значення для підвищення ефективності функціонування підприємства:

✓ є єдиним джерелом збільшення обсягів виробництва продукції;

✓ приводить до скорочення затрат живої праці на виробництво продукції, а відтак - економії робочого часу;

✓ обумовлює скорочення витрат на оплату праці в розрахунку на одиницю продукції;

✓ сприяє зниженню витрат на оплату праці й витрат на виробництво загалом, що забезпечить підвищення рівня рентабельності.

Чинники зростання продуктивності праці можна поділити на:

1) зовнішні – ті, що об'єктивно перебувають поза контролем підприємства (законодавство, політика, ринкова інфраструктура, природні ресурси).

2) внутрішні – ті, на які підприємство може впливати безпосередньо (характер продукції, технологічні процеси, матеріали, енергія, персонал, організація виробництва та праці, система мотивації тощо). Всі ці чинники можна об'єднати в такі групи:

• **матеріально-технічні** – пов'язані з науково-технічним прогресом (упровадження нової техніки, прогресивних технологій, механізація й автоматизація виробництва; поліпшення використання сировини; застосування прогресивних матеріалів тощо).

• **організаційні** – пов'язані з удосконаленням організації виробництва, праці й управління (поглиблення спеціалізації і кооперації праці, розширення сфери суміщення професій і функцій; поліпшення нормування праці; застосування гнучких форм організації праці; поліпшення підготовки і підвищення кваліфікації кадрів; поліпшення умов праці; удосконалення матеріального стимулювання праці; запровадження автоматизованих систем управління виробництвом тощо).

• **соціально-економічні** – визначаються якісними характеристиками і соціально-економічним складом трудових колективів, підвищенням

кваліфікаційного й загальноосвітнього рівня працівників, поліпшенням соціально-психологічного клімату в трудових колективах, підвищенням дисциплінованості, трудової активності, творчої ініціативи працівників, удосконаленням методів мотивації і психологічного впливу тощо.

Вивільнення чисельності працівників під дією будь-якого матеріально-технічного заходу (Е) визначають за формулою

$$E = \frac{(T\Gamma - T_{пл}) * Q_{пл}}{\Phi * K_{в.н.}} * K_{ч}, \quad (5.8)$$

де $T\Gamma$, $T_{пл}$ – трудомісткість виготовлення одиниці продукції до та після впровадження технічного заходу, нормо-год;

$Q_{пл}$ – планований обсяг випуску продукції в натуральному вимірі, після реалізації заходу;

Φ – ефективний фонд робочого часу одного працівника в плановому році (періоді), год;

$K_{в.н.}$ – коефіцієнт виконання норм виробітку;

$K_{ч}$ – коефіцієнт, який ураховує термін дії заходу в плановому періоді:

$$K_{ч} = \frac{M}{12}, \quad (5.9)$$

де M – кількість повних місяців дії заходу в плановому році;

3. Мотивація персоналу: сутність, види та основні методи впливу.

Мотивація праці – це сукупність методів, прийомів, способів і конкретних дій, що спонукають працівника до високопродуктивної трудової діяльності, орієнтованої на досягнення особистої винагороди, а також цілей організації

В існуючих теоріях мотивації прослідковується два підхода до її вивчення:

✓ *змістовні теорії мотивації* – ґрунтуються на ідентифікації таких внутрішніх потреб, які примушують людей діяти так, а не інакше. Знаючи потреби підлеглих, менеджер може створювати умови для їх задоволення таким чином, щоб забезпечити досягнення цілей організації.

✓ *процесні теорії мотивації* – базуються на вивченні поведінки людини, її реакції на відносини у трудовому колективі та з адміністрацією. Згідно з процесним підходом поведінку робітника в організації разом з потребами обумовлюють: сприйняття робітником даної конкретної ситуації; очікування робітника, пов'язані з даною конкретною ситуацією; оцінка робітником можливих наслідків обраного типу поведінки.

Основні сучасні вимоги до побудови системи мотивації праці:

✓ надання однакових можливостей відносно зайнятості та посадового просування за критерієм результативності праці.

✓ узгодження рівня оплати праці з її результатами і визнання особистого внеску в загальний успіх.

✓ створення належних умов для захисту здоров'я, безпеки праці та добробуту всіх категорій працівників.

✓ забезпечення можливостей для підвищення професійної майстерності, реалізації здібностей працівників, можливостей для продовження навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікації.

✓ створення в колективі атмосфери довіри, заінтересованості в досягненні спільної мети, підтримування двосторонніх комунікацій між керівниками і всіма іншими категоріями працівників.

Основою мотивації праці є **стимулювання** – виплата винагороди в грошовій формі або у відповідному еквіваленті.

Винагорода – це широкий спектр конкретних засобів, що базуються на системі цінностей людини (усе те, що людина вважає для себе цінним). Можна виділити два типи винагород: внутрішні і зовнішні.

Основні форми винагороди представлені на рисунку 5.2.

4. Оплата праці на підприємстві:

сутність, державна політика, загальна організація

Відповідно до Закону України «Про оплату праці» **заробітна плата** – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

Як важлива соціально-економічна категорія заробітна плата в ринковій економіці має виконувати такі функції:

✓ **відтворювальну** – як джерела відтворення робочої сили і засобу залучення людей до праці;

✓ **стимулюючу** – встановлення залежності рівня заробітної плати від кількості, якості і результатів праці;

✓ **регулюючу** – як засіб розподілу і перерозподілу кадрів по регіонах країни, галузях економіки з урахуванням ринкової кон'юнктури;

✓ **соціальну** – забезпечення соціальної справедливості, однакової винагороди за однакову працю.

Розрізняють номінальну і реальну заробітну плату.

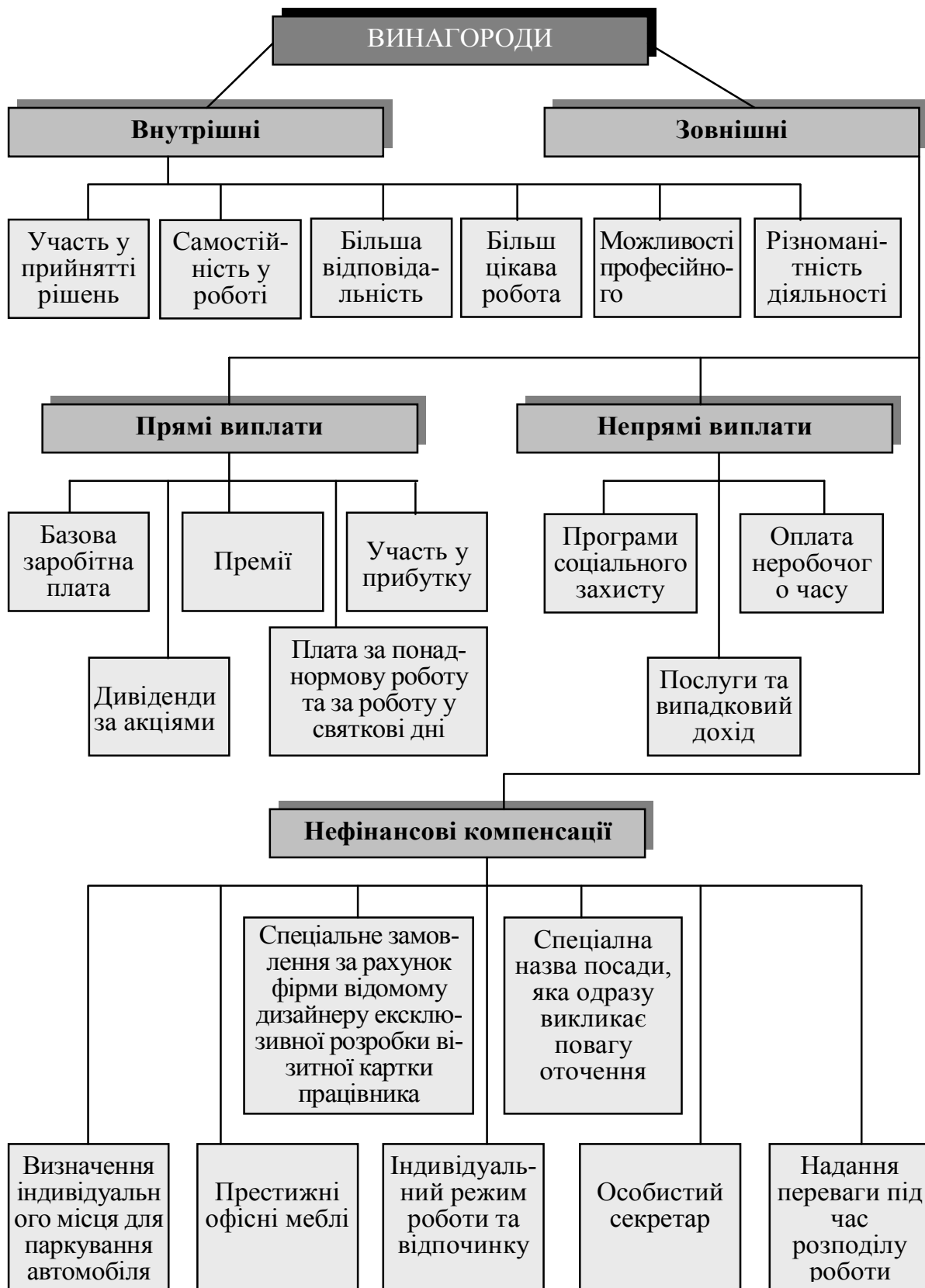
Номінальна заробітна плата – це сума коштів, яку одержують працівники за виконання обсягу робіт відповідно до кількості і якості затраченої ними праці, результатів праці.

Реальна заробітна плата відображає сукупність матеріальних і культурних благ, а також послуг, які може придбати трудівник на номінальну заробітну плату. Розмір реальної заробітної плати залежить від величини номінальної заробітної плати і рівня цін на предмети споживання і послуги. Цю залежність можна виразити так:

$$I_{p.zn} = I_{n.zn} / I_{ц}, \quad (5.10)$$

де $I_{p.zn}$, $I_{n.zn}$ – відповідно індекси реальної і номінальної заробітної плати;

$I_{ц}$ – індекс цін.

Рисунок 6 – Форми винагороди

Основні складові елементи організації оплати праці представлені на рисунку 7.

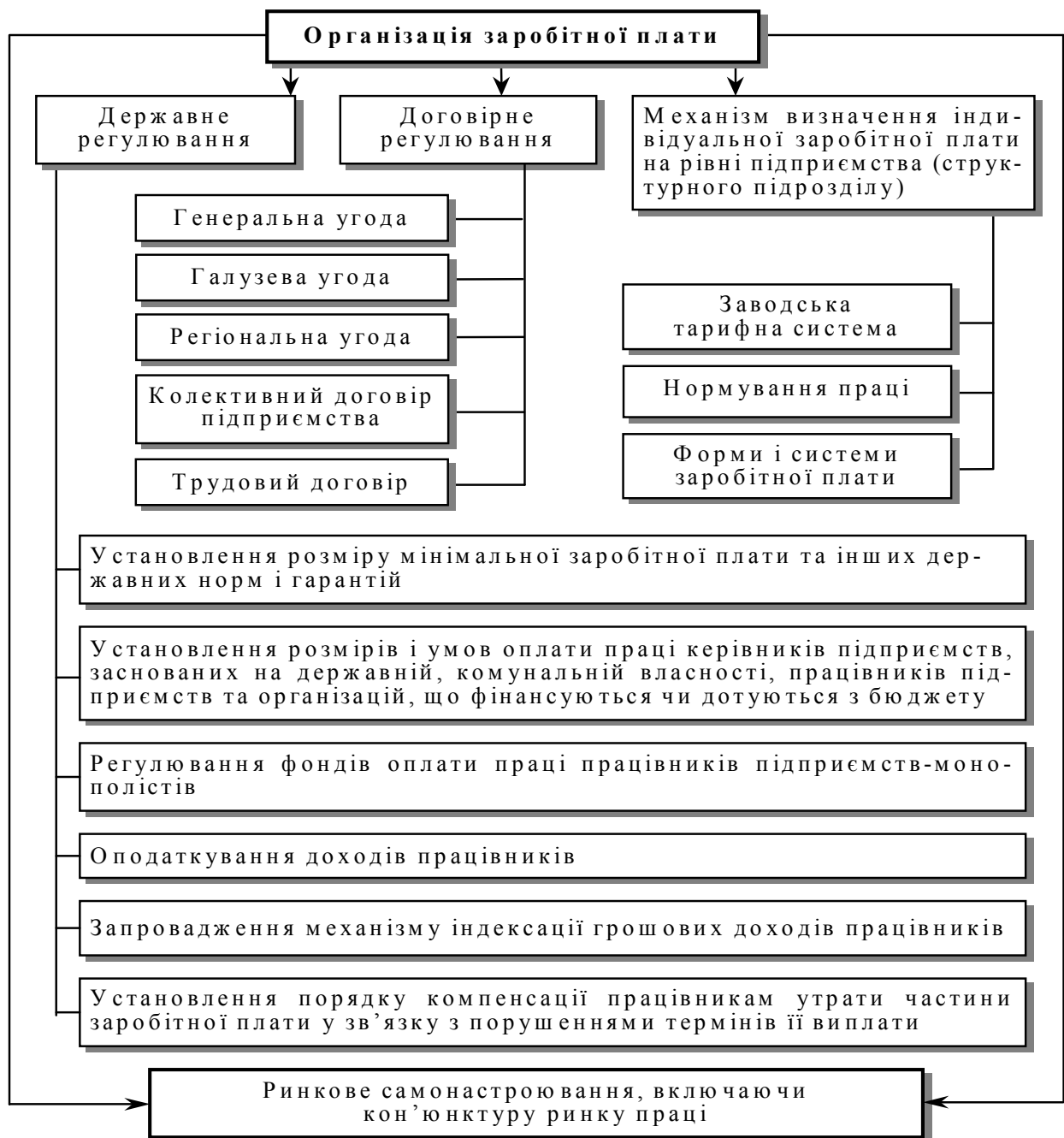

Рисунок 7 – Організація заробітної плати за умов ринкової економіки

Фонд оплати праці – сума коштів, яка створюється на підприємстві для оплати всіх категорій персоналу і включається до собівартості продукції. У фонд оплати праці входять (рис. 8)

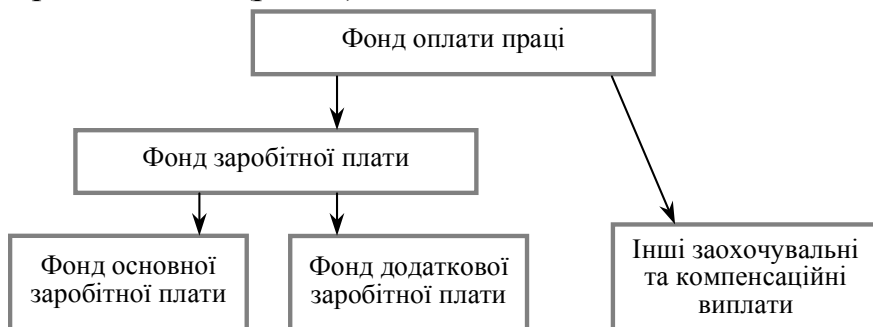

Рисунок 8 – Структура фонду оплати праці

✓ *фонд основної заробітної плати* – охоплює нарахування винагороди за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадових обов’язків).

✓ *фонд додаткової заробітної плати* – містить доплати, надбавки, гарантії та компенсаційні виплати, передбачені законом, премії за виконання виробничих завдань і функцій, а саме: надбавки й доплати до тарифних ставок і окладів у розмірах, передбачених законом (за роботу у важких і шкідливих умовах, у нічний час, за керівництво бригадою, високу майстерність і т. ін.). У цей фонд включають премії та винагороди, у тому числі за вислугу років; оплату праці у святкові та вихідні дні; оплату за невідпрацьований час у розмірах, передбачених законом.

✓ *інші заохочувальні та компенсаційні виплати*, а саме: премії, які мають одноразовий характер; компенсаційні виплати, які не передбачено законом або понад норми призначено законами (щорічні виплати за вислугу років, премії спеціальними системами преміювання, за виконання особливо важливих виробничих завдань і т. ін.).

5. Сутнісно-видова характеристика форм і систем оплати праці персоналу

Основою організації оплати праці в Україні є тарифна система.

Тарифна система оплати праці являє собою сукупність нормативів, за допомогою яких здійснюється диференціація і регулювання зарплати різних груп працівників залежно від їхньої кваліфікації, відповідальності, умов праці (тобто її шкідливості, складності, інтенсивності, привабливості тощо), її кількості та результатів. Основними елементами тарифної системи є

✓ *довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників* – це систематизований за видами економічної діяльності збірник описів професій, які наведені у Класифікаторі професій;

✓ *тарифні сітки*, що слугують для визначення співвідношень в оплаті праці робітників, які виконують роботи різної складності;

✓ *тарифні ставки*, що визначають розмір виробітку за годину, день або місяць роботи;

✓ *схеми посадових окладів*, або єдина тарифна сітка – це перелік посад і відповідних їм посадових окладів, які визначаються у вигляді верхньої й нижньої межі посадового окладу по кожній посаді.

Найчастіше застосовують дві основні форми заробітної плати:

✓ **погодинна** – оплата праці за фактично відпрацьований час;

✓ **відрядна** – оплата праці за фактично виконаний обсяг робіт.

Відрядна і погодинна форми оплати праці підрозділяються на кілька систем. Системами відрядної форми оплати праці є: пряма відрядна, відрядно-преміальна, відрядно-прогресивна, непряма-відрядна, акордна, а погодинної – пряма погодинна, погодинна-преміальна.

Основою відрядної оплати праці є норма виробітку (часу) і тарифна ставка.

Пряма відрядна система оплати праці. За прямої відрядної системи розмір заробітної плати прямо залежить від результатів роботи кожного робітника. Виготовлена робітником продукція або виконана ним робота оплачується за індивідуальними розцінками. Відрядна розцінка визначається за формулами:

1) для виробництв, де застосовуються норми виробітку:

$$P_{\text{в}} = \frac{T}{H_{\text{вир}}}, \quad (5.11)$$

де T – погодинна або денна тарифна ставка, яка відповідає розряду даної роботи;
 $H_{\text{вир}}$ – норма виробітку в одиницю часу;

2) для виробництв, де застосовуються норми часу:

$$P_{\text{в}} = T * \frac{H_{\text{ч}}}{60}, \quad (5.12)$$

де $H_{\text{ч}}$ – норма часу, хв.

Загальний відрядний заробіток робітника при індивідуальній прямій відрядній оплаті визначається за формулою:

$$ЗП_{\text{в}} = P_{\text{в}} * B, \quad (5.13)$$

де B – виробіток робітником продукції належної якості за розрахунковий період.

Відрядно-преміальна система оплати праці. Сутність її полягає в тому, що робітникам нараховується, крім заробітку за прямою відрядною системою, премія за виконання і перевиконання певних кількісних і якісних показників. Розмір премії устанавлюється у відсотках до заробітку, визначеному за відрядними розцінками.

Загальний заробіток робітника при застосуванні відрядно-преміальної оплати його праці за виконання і перевиконання завдань, технічно обґрунтованих норм виробітку можна розрахувати за формулою:

$$ЗП_{\text{з}} = З_{\text{в}} + \frac{З_{\text{в}}(П_1 + \dots + П_n)}{100}, \quad (5.14)$$

де $З_{\text{в}}$ – заробіток за відрядними розцінками, грн.;

$П_1, П_n$ – відсоток премії за досягнення певних результатів (за виконання завдання і технічно обґрунтованих норм, за кожний відсоток перевиконання завдань або норм й т.ін.);

Відрядно-прогресивна система. За цієї системи оплати праці виробіток робітників у межах завдання виплачується за твердими нормами (розцінками), а виробіток понад завдання – за підвищеними розцінками, причому розцінки збільшуються прогресивно зі збільшенням кількості продукції, виробленої понад завдання. Ступінь збільшення розцінок визначається спеціальною шкалою. Загальний заробіток по цій системі розраховується за формулою:

$$З_{\text{з}} = З_{\text{в}} + \frac{З_{\text{в}}(П_{\text{в}} - П_{\text{н}})}{П_{\text{в}}} K_p, \quad (5.15)$$

де $З_{\text{в}}$ – відрядний заробіток за прямими розцінками;

$П_{\text{в}}$ – процент виконання норм виробітку;

$П_{\text{н}}$ – вихідна база для нарахування прогресивних доплат, яка виражена у процентах виконання норм виробітку;

K_p – коефіцієнт збільшення прямої відрядної розцінки за шкалою прогресивних доплат.

Непряма-відрядна система заробітної плати. Її застосовують для оплати праці допоміжних робітників, зайнятих обслуговуванням основних робітників-відрядників. При цьому заробіток допоміжних робітників залежить від результатів роботи робітників-відрядників, яких вони обслуговують. Ця система зацікавлює допоміжних робітників у поліпшенні обслуговування верстатів, агрегатів автоматичних ліній для безперебійної і ритмічної їх роботи. За цією системою у промисловості можуть оплачуватися слюсарі-ремонтники, електрики, наладчики устаткування, кранівники та ін.

Загальний заробіток може визначатися двома способами:

1) множенням непрямої відрядної розцінки на фактичне виконання завдання за робочими об'єктами обслуговування. При цьому непряма відрядна розцінка визначається за формулою:

$$P_{\text{непр}} = \frac{T_{\text{ден.доп}}}{H_{\text{об}} \cdot B_n}, \quad (5.16)$$

де $T_{\text{ден.доп}}$ – денна тарифна ставка допоміжного робітника, праця якого оплачується за непрямою відрядною системою, грн;

$H_{\text{об}}$ – кількість робочих місць, які обслуговуються за установленими нормами;

B_n – планова норма виробітку, яка установлена для кожного виробничого об'єкта, що обслуговується;

2) множенням тарифної ставки допоміжного робітника на середній відсоток виконання норм виробітку робітників, яких він обслуговує за даний період.

Акордна система оплати праці. При цій системі відрядна розцінка установлюється не на окрему виробничу операцію, а на весь комплекс робіт, виходячи із чинних норм часу і розцінок. Порівняно з прямою відрядною оплатою за акордної заздалегідь визначені обсяг робіт і строк їх виконання, відома сума заробітної плати за нарядом залежно від виконання завдання.

За простої погодинної системи розмір заробітку визначається залежно від тарифної ставки робітника і кількості відпрацьованого ним часу.

Ефективнішою системою є **погодинно-преміальна**, за якою крім заробітку за простою погодинною системою, працівникові виплачується премія за досягнення певних кількісних і якісних показників. Кількісними показниками можуть бути відпрацьований час, виконання планових і нормованих завдань, а якісними – здавання продукції з першого подання, підвищення сортності продукції, економія сировини, матеріалів, пального, інструментів, дотримання технологічних режимів тощо.

Розширення економічної самостійності підприємств супроводжується використанням **гнучких систем оплати праці** – систем, в яких певна частина заробітку ставиться в залежність від особистих заслуг робітників і загальної ефективності роботи підприємства. Під час визначення розміру оплати праці ураховується не тільки стаж, кваліфікація, професійна майстерність, а й і значущість працівника, його здатність досягнути певних цілей щодо розвитку організації.

Безтарифна система оплати праці – це організація оплати праці, що ґрунтується на принципі часткового розподілу зароблених колективом коштів між працівниками згідно з прийнятими співвідношеннями (коефіцієнтами) в

оплаті праці різної якості (залежно від кваліфікації, посади, спеціальності працівників тощо). Рівень оплати кожного працівника залежить від фонду оплати праці підприємства.

Основними ознаками бестарифної системи оплати праці є:

✓ тісний зв'язок рівня оплати праці працівника з фондом заробітної плати, який формується за колективними результатами роботи;

✓ присвоєння кожному працівникові постійних коефіцієнтів, які комплексно характеризують його кваліфікаційний рівень, а також визначають його трудовий внесок у загальні результати праці за даними трудової діяльності працівників, які належать до певного кваліфікаційного рівня;

✓ визначення коефіцієнтів трудової участі кожного працівника в поточних результатах діяльності, які доповнюють оцінку його кваліфікаційного рівня.

Індивідуальна заробітна плата кожного працівника – це його частка (пай) у фонді заробітної плати, який зароблений усім колективом. Формула розрахунку:

$$ЗП_i = \frac{ФОП_{\text{кн}} \cdot K_i^{\text{кн}} \cdot КТУ_i \cdot T_i}{\sum_{i=1}^n K_i^{\text{кн}} \cdot КТУ_i \cdot T_i}, \quad (5.17)$$

де $ЗП_i$ – індивідуальна заробітна плата, грн;

$ФОП_{\text{кн}}$ – фонд оплати праці колективу (дільниці цеху), який підлягає розподілу між працівниками, грн;

$K_i^{\text{кн}}$ – коефіцієнт кваліфікаційного рівня, який присвоєно i -му працівникові трудовим колективом у момент введення «бестарифної» системи (в балах, частинах одиниці або інших умовних одиницях);

$КТУ_i$ – коефіцієнт трудової участі в поточних результатах діяльності, який присвоюють i -му працівникові трудовим колективом на період, за який здійснюється оплата;

T_i – кількість робочого часу, відпрацьованого i -м працівником за період, за який здійснюється оплата (год., дні);

$i = 1, 2, \dots, n$ – кількість працівників, які беруть участь у розподілі фонду оплати праці, осіб.

В умовах становлення ринкової економіки, подальшої індивідуалізації заробітної плати, дедалі більшого поширення набуває *контрактна система оплати праці*, яка може застосовуватися поряд з існуючою на підприємстві системою оплати праці.

6. Система показників для оцінки чисельності, стану, руху робочої сили на підприємстві.

Чисельність працівників є найважливішим кількісним показником, що характеризує стан і рух трудових ресурсів підприємства. Чисельність вимірюється такими показниками, як облікова, явочна і середньооблікова чисельність працівників.

Облікова чисельність працівників підприємства – це показник чисельності працівників облікового складу на певне число чи дату. Цей показник враховує чисельність усіх працівників підприємства, прийнятих на

постійну, сезонну і тимчасову роботу відповідно до укладених трудових договорів (контрактів). До облікової чисельності включають працівників, котрі прийняті на роботу в той день, на дату якого визначається показник, та виключають працівників, що вибули в той самий день. До облікової чисельності не включають працівників, які працюють за договорами цивільно-правового характеру, за зовнішнім та внутрішнім сумісництвом, прийняті для виконання разових робіт тощо.

Явочний склад характеризує число працівників облікового складу, що з'явилися на роботу в даний день, включаючи відряджених. Це необхідна чисельність робітників для виконання виробничого змінного завдання по випуску продукції.

Середньооблікова чисельність – це чисельність працівників у середньому за визначений період (місяць, квартал, з початку року, за рік).

Середньооблікова чисельність працівників за місяць розраховують діленням суми облікової чисельності за всі календарні дні місяця, включаючи святкові і вихідні дні, на кількість календарних місяця.

Склад і структура трудових ресурсів підприємства не є постійною величиною, вони змінюється відповідно до змін умов господарювання.

Рух робочої сили – являє собою процес поповнення вивільнення та переміщення облікової чисельності працівників.

Для оцінки руху персоналу користуються наступними показниками:

1) *коефіцієнт обороту з прийому*, визначають за формулою

$$K_{np} = \frac{Ч_{np}}{Ч_{cp}} * 100\% \quad (5.18)$$

де $Ч_{np}$ – чисельність прийнятих працівників за аналізований період, чол.;

$Ч_{cp}$ – середньооблікова чисельність робітників підприємства за аналізований період, чол.;

2) *коефіцієнт обороту з вибуття*:

$$K_{виб} = \frac{Ч_{зв}}{Ч_{cp}} * 100\% \quad (5.19)$$

де $Ч_{зв}$ – чисельність робітників, які вибули на підприємстві протягом року.

3) *коефіцієнт загального обороту*:

$$K_{об. заг.} = \frac{Ч_{np} + Ч_{зв}}{Ч_{cp}} \quad (5.20)$$

4) *коефіцієнт плинності кадрів*:

$$K_{пл.} = \frac{Ч'_{зв}}{Ч_{cp. річн.}} \quad (5.21)$$

де $Ч'_{зв}$ – чисельність робітників, які вибули на підприємстві протягом року за власним бажанням та за порушення трудової дисципліни.

7. Методичні підходи до планування чисельності окремих категорій працівників підприємства.

Визначення планової чисельності робітників може відбиватися різними методами:

Корегування планової чисельності промислово-виробничого персоналу ($Ч_{пл}$) здійснюється за формулою:

$$Ч_{пл} = Ч_{зв} * \frac{I_Q}{I_{пл}}, \quad (5.22)$$

де $Ч_{зв}$ – чисельність промислово-виробничого персоналу у звітному періоді, чол.;

I_Q – індекс зміни обсягу виробництва в плановому році, порівняно із звітним;

$I_{пл}$ – індекс зміни продуктивності праці в плановому році, порівняно із звітним.

Планова чисельність основних робітників ($Ч_{пл}$) визначається трьома методами:

1. За трудомісткістю виробничої програми:

$$Ч_{пл} = \frac{T_{ВП}}{\Phi_{еф} * K_{вн}}, \quad (5.23)$$

де $T_{ВП}$ – повна трудомісткість виробничої програми, людино-годин.;

$\Phi_{еф}$ – плановий ефективний фонд часу роботи одного робітника за розрахунковий період, годин (визначається за балансом робочого часу середньооблікового робітника);

$K_{вн}$ – середній коефіцієнт виконання норм по підприємству.

2. За нормами виробітку:

$$Ч_{пл} = \frac{Q}{\Phi_{еф} * K_{вн} * H_{вир}}, \quad (5.24)$$

де Q – планова кількість виробів, натур. од.;

$H_{вир}$ – годинна норма виробітку одного робітника, од.

3. За нормами обслуговування (визначається чисельність основних робітників, зайнятих на ненормованих роботах – контроль технологічного процесу, управління апаратами, машинами та іншим устаткуванням та ін.):

$$Ч_{пл} = \frac{N * K_{зм}}{K_{об} * H_{об}}, \quad (5.25)$$

де N – загальна кількість одиниць устаткування, яка обслуговується, од.;

$K_{зм}$ – кількість змін роботи устаткування;

$K_{об}$ – коефіцієнт облікового складу, що обчислюється як відношення явочної чисельності робітників до облікової;

$H_{об}$ – норма обслуговування устаткування одним робітником (кількість одиниць устаткування, яке має обслуговуватися одним робітником або бригадою робітників), од.

$$H_{об} = \frac{\Phi}{T_{но}}, \quad (5.26)$$

де Φ – фонд робочого часу (за зміну, місяць);

$T_{н.о}$ – норма часу обслуговування.

Планова чисельність допоміжних робітників визначається аналогічно кількості основних робітників, якщо для них встановлені певні норми виробітку чи обслуговування. Якщо ж такі норми не встановлені то чисельність допоміжних робітників (кранівників, комірників, комплектувальників та ін), обчислюється за кількістю робочих місць:

$$Ч_{пл} = \frac{K_{pm} * K_{зм} * D_n}{D_{роб}}, \quad (5.27)$$

де K_{pm} – кількість робочих місць допоміжних робітників;

$K_{зм}$ – кількість змін роботи підприємства;

D_n – дні роботи підприємства у розрахунковому періоді;

$D_{роб}$ – дні роботи, які припадають на одного робітника у розрахунковому періоді;

Чисельність керівників, спеціалістів, службовців визначається на основі затвердженого на підприємстві штатного розпису, в якому встановлюється кількість працівників з кожної з вказаних груп згідно з діючими нормативами чисельності.

Питання для самоконтролю знань:

1 Охарактеризуйте сутність та функціональний склад персоналу підприємства.

2 Розкрийте сутність понять: професія, спеціальність, кваліфікація. З'ясуйте різницю між ними.

3 Що таке рух персоналу? Які показники характеризують рух персоналу?

4 Дайте визначення продуктивності праці. Якими показниками вона характеризується?

5 Що характеризує виробіток? У яких показниках він вимірюється і як обчислюється?

6 Що відображає трудомісткість? У яких показниках вона вимірюється і як обчислюється?

7 Назвіть фактори зростання продуктивності праці.

8 Охарактеризуйте заробітну плату як економічну категорію. Які функції виконує заробітна плата в ринковій економіці?

9 Які основні принципи організації заробітної плати?

10 Назвіть основні елементи організації праці.

11 Розкрийте сутність тарифної системи.

12 Які основні елементи тарифної системи?

13 Яка сутність погодинної форми оплати праці? Які системи погодинної форми оплати праці Ви знаєте?

14 Розкрийте сутність відрядної форми оплати праці. Які системи відрядної форми оплати праці існують та в чому вони полягають?

15 У чому полягає сутність безтарифних моделей оплати праці?

16 Дайте характеристику структури заробітної плати. Які складові формують фонд заробітної плати працівників?

17 Як розраховується планова чисельність персоналу підприємства?

18 Охарактеризуйте сутність показників чисельності персоналу підприємства.

19 Охарактеризуйте сутність облікової, явочної чисельності персоналу підприємства.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА

ТЕМА 6 ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЧОГО ПРОЦЕСУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Питання для теоретичної підготовки:

- 1 Сутність та основні завдання організації виробництва
- 2 Виробничий процес на підприємстві: сутність, структура та принципи організації.
- 3 Організаційні типи виробництва та їх сутнісна характеристика.
- 4 Методи організації виробництва, їх ключові ознаки та ефективність застосування.
- 5 Основні форми організації виробництва, необхідність їх застосування та характеристика.

Ключові поняття:

Виробничий процес; технологічний процес, тип виробництва, коефіцієнт закріплення операцій виробничий цикл; тривалість виробничого циклу, потокове й непотокове виробництво, концентрація, спеціалізація, конверсія, комбінування, диверсифікація

Розкриття змісту ключових питань теми

1. Сутність та основні завдання організації виробництва

Під **організацією виробництва** розуміється координація й оптимізація в часі та просторі всіх матеріальних, трудових елементів виробництва з метою випуску в певні строки необхідної споживачам продукції з найменшими витратами за умови належної якості й отримання достатнього прибутку від її реалізації для подальшої продуктивної діяльності.

Кожне підприємство має свої особливості виробництва, які визначають специфічні комплексні завдання з його організації: проектування та освоєння нових товарів, забезпеченість сировиною, використання робочої сили та устаткування, поліпшення асортименту та якості продукції, транспортування, складування та сервісне обслуговування в процесі експлуатації.

Багато завдань організації виробництва вирішується на підприємстві завдяки технології, що застосовується, тому слід відокремити те, що належить до функцій технології та організації виробництва. Технологія характеризує способи, варіанти виготовлення продукції і це обумовлює її функцію, яка спрямована на визначення можливих типів машин, інструменту, пристроїв, оснащення, складності робіт, рівня кваліфікації персоналу, норм витрат матеріальних ресурсів і часу для виробництва кожного виду продукції. Технологія визначає, що і як, за допомогою яких засобів виробництва треба робити з предметом праці для перетворення його в продукт з потрібними властивостями.

До функції організації виробництва відносяться роботи з визначення конкретних значень параметрів технологічного процесу на основі аналізу можливих варіантів і вибору найефективнішого відповідно до мети і умов виробництва. Наприклад, оптимізувати завантаження устаткування за певним критерієм з урахуванням обмежень щодо використання ресурсів або вибрати оптимальну продуктивність того чи іншого устаткування з огляду на його

кількісні та якісні характеристики, кваліфікацію персоналу, економічні критерії ефективності виробництва. Таким чином, основне завдання організації виробництва полягає в тому, щоб якнайліпше поєднати предмет праці і знаряддя праці, а також саму працю, щоб перетворити предмет праці в продукт необхідних властивостей з найменшими витратами робочої сили і засобів виробництва.

Якщо у виробничій дійсності завданнями технології є підвищення потенційних можливостей збільшення обсягів виготовлення продукції, поліпшення якості, зниження норм витрат ресурсів при її виготовленні, то завдання організації виробництва – визначення методів та умов для досягнення цих можливостей з урахуванням зовнішніх та внутрішніх чинників роботи підприємства. Безумовно, усі без винятку питання організації виробництва розглядаються і вирішуються крізь призму технології. Водночас організація виробництва має свої специфічні завдання:

- ✓ поглиблення спеціалізації, удосконалення форм організації виробництва, швидка (гнучка) переорієнтація виробництва на інші види продукції, забезпечення безперервності і ритмічності виробничого процесу, удосконалення організації процесів праці та виробництва в просторі й у часі;

- ✓ відповідність асортименту машинного парку, пропорційність виробничих потужностей, оптимальна спеціалізація підприємства, реконструкція і переозброєння виробництва;

- ✓ інструментальне та енергетичне обслуговування виробництва, нормування витрат ресурсів, вибір оптимальних систем забезпечення, форм організації підрозділів та їх взаємодії з зовнішнім середовищем;

- ✓ оптимізація експлуатаційних режимів роботи устаткування, раціоналізація методів ремонту і профілактичних робіт, виявлення причин простою та їх усунення;

- ✓ визначення рівня незавершеності виробництва, запасів матеріальних ресурсів і готової продукції, організація їх транспортування та збереження;

- ✓ організація забезпечення підприємства сировиною, матеріалами в разі зменшення їх запасів та запасів готової продукції;

- ✓ створення і освоєння нової продукції та технології, формування якості і забезпечення конкурентоспроможності виробів.

2. Виробничий процес на підприємстві: сутність, структура та принципи організації.

Виробничий процес – це сукупність взаємозв'язаних дій людей, засобів та предметів праці, природних процесів, необхідних для виготовлення продукції.

Основними елементами виробничого процесу є процес праці як свідома діяльність людини, предмети та засоби праці. Головною складовою виробничого процесу є *технологічний процес* – сукупність дій зі зміни та визначення стану предмета праці.

Класифікація виробничих процесів:

1. За призначенням:

✓ *основні процеси* – це процеси безпосереднього виготовлення основної продукції підприємства, яка визначає його виробничий профіль, спеціалізацію і поступає на ринок як товар для продажу;

✓ *допоміжні процеси* – це процеси виготовлення продукції, яка використовується на самому підприємстві для забезпечення нормального перебігу основних процесів;

✓ *обслуговуючі процеси*, що забезпечують нормальні умови здійснення основних і допоміжних.

✓ За перебігом у часі:

✓ *дискретні* – яким притаманна циклічність, зв'язана з виготовленням виробів певної форми;

✓ *безперервні* – перебіг яких не потребує технологічної циклічності.

✓ За ступенем автоматизації:

✓ *ручні* – здійснюються безпосередньо робітником;

✓ *механізовані* – виконуються робітником за допомогою машин;

✓ *автоматизовані* – виконуються машинами під наглядом робітника;

✓ *автоматичні* – здійснюються машинами без участі робітника за попередньо розробленою програмою.

Основною структурною одиницею виробничого процесу є операція. *Операція* — це закінчена частина виробничого процесу, яка виконується на одному робочому місці, над тим самим предметом праці без переналагоджування устаткування. З усіх операцій спеціально виділяють технологічні, сукупність яких утворює технологічний процес

Принципи організації виробничих процесів:

1. *Спеціалізація* – обмеження (закріплення) окремих видів виробничих процесів або номенклатури продукції, що виготовляється у виробничому підрозділі (цех, дільниця), робочому місці;

2. *Пропорційність* – узгодження пропускної спроможності всіх частин виробничого процесу;

3. *Паралельність* – одночасне виконання окремих операцій і процесів при виготовленні одного виробу;

4. *Безперервність* – скорочення (зведення до нуля) перерв між суміжними технологічними операціями;

5. *Прямоточність* – пересування предметів праці протягом виробничого процесу найкоротшим шляхом, без зустрічних і зворотних переміщень;

6. *Гнучкість* – система адаптації виробничого процесу до змін (організаційних, технічних, економічних).

3. Організаційні типи виробництва та їх сутнісна характеристика.

Тип виробництва - це класифікаційна категорія виробництва, яка враховує такі його властивості, як широта номенклатури, регулярність, стабільність і обсяг випуску продукції. Є три типи виробництва: одиничне, серійне й масове.

Одиничне виробництво характеризується широкою номенклатурою продукції і невеликим обсягом виробництва. Повторне виробництво такої продукції майже не відбувається. На таких виробництвах переважають технологічна спеціалізація цехів, наявність універсального обладнання та висококваліфікованих працівників, відносно велика питома вага ручної праці і тривалість виробничого циклу, значні витрати часу на переналагодження устаткування.

Серійне виробництво характеризується обмеженою номенклатурою і досить значним обсягом виробництва. Виготовлення окремих виробів періодично повторюється певними партіями (серіями). На таких підприємствах переважає технологічна і предметна спеціалізація цехів, наявність універсального й спеціального обладнання, високо й середньокваліфікованих робітників.

Масове виробництво характеризується вузькою номенклатурою продукції, великим обсягом тривалого виробництва. Переважає предметна спеціалізація цехів, наявність спеціального обладнання та автоматизованих систем, низько й висококваліфікованих робітників відповідно.

Важливою кількісною характеристикою типу виробництва є рівень спеціалізації робочих місць, який обчислюється за допомогою коефіцієнта закріплення операцій.

Коефіцієнт закріплення операцій - це середня кількість технологічних операцій, яка припадає на одне робоче місце за місяць. Він обчислюється за формулою:

$$K_{з,о} = \frac{\sum_{i=1}^n m_i}{M} \quad (6.1)$$

де $K_{з,о}$ — коефіцієнт закріплення операцій;

n — кількість найменувань предметів, які обробляються на даній групі робочих місць (на дільниці, в цеху) за місяць;

m_i — кількість операцій, що їх проходить i -й предмет у процесі обробки на даній групі робочих місць;

M — кількість робочих місць, для яких обчислюється $K_{з,о}$.

Робочі місця одиничного виробництва характеризуються виконанням різноманітних операцій над різними деталями в межах технологічних можливостей устаткування. Останнє є універсальним, розміщується однотипними технологічними групами. Через часту зміну предметів праці багато часу витрачається на переналагоджування устаткування.

Виконання різноманітних операцій за умов недостатньо опрацьованих унаслідок частоті зміни об'єктів виробництва технологічних процесів потребує висококваліфікованих робітників-універсалів. Орієнтовно для одиничного виробництва $K_{з,о} > 40$.

На робочих місцях серійного виробництва виконуються операції над обмеженою номенклатурою деталей, які обробляються періодично партіями. Застосовується універсальне та спеціальне устаткування, що розміщується як технологічними групами, так і за предметним принципом. Кваліфікація робітників у цілому може бути середньою, за винятком тих

висококваліфікованих спеціалістів, які працюватимуть на машинах з ЧПК та на гнучких автоматизованих лініях.

Залежно від широти номенклатури, величини партій, періодичності їхньої обробки серійне виробництво поділяється на дрібносерійне, середньо-серійне і велико-серійне. Робочі місця дрібносерійного виробництва за своїми характеристиками близькі до робочих місць одиничного виробництва з дещо меншою кількістю операцій, які на них виконуються, оскільки предмети обробляються малими партіями. Коефіцієнт закріплення операцій орієнтовно в межах $20 < K_{zo} < 40$.

Для робочих місць середньо серійного виробництва характерне ще більше обмеження кількості виконуваних операцій, оскільки партії виробів стабільно повторюються. Устаткування має більш високий рівень спеціалізації, $10 < K_{zo} < 20$. На робочих місцях велико-серійного виробництва предмети обробляються великими партіями, устаткування спеціалізоване, $1 < K_{zo} < 10$.

Робочі місця масового виробництва характеризуються постійним виконанням однієї операції над одним предметом праці, тобто $K_{zo} = 1$. Устаткування є вузько спеціалізованим, застосовується спеціальне оснащення. Принцип розміщення устаткування — предметний. Виконання елементарних операцій на потокових лініях не потребує високої кваліфікації робітників, але на автоматизованих системах їхня кваліфікація має бути на рівні техніка чи навіть інженера.

Характеристику різних типів виробництв наведено в таблиці 6.1. Практично немає підприємств з однорідним типом виробництва. Тому тип виробництва дільниці, цеху, підприємства визначається типом виробництва, що переважає на робочих місцях.

Таблиця 6.1 - Характеристика організаційних типів виробництва

Параметри	Виробництво		
	Одиничне	Серійне	Масове
Спеціалізація робочих місць	За кожним робочим місцем не закріплені певні операції	За кожним робочим місцем закріплено від 3 до 20 періодично повторювальних операцій	За кожним робочим місцем закріплені 1 - 2 постійні операції
Постійність номенклатури	Неповторювана	Повторюється періодично	Постійний випуск однакової продукції
Номенклатура продукції	Широка, різноманітна, неповторювана	Малостійка, обмежена серіями - періодично повторюється випуск виробів	Вузька, постійна, один або кілька однотипних виробів
Тип устаткування	Універсальне	Спеціалізоване	Спеціальне
Розташування устаткування	Технологічний принцип (за групами)	Предметно-замкнений принцип	Предметний принцип
Оснащення	Універсальне	Уніфіковане	Спеціальне
Рівень використання устаткування	Низький	Середній	Високий
Методи організації виробництва	Групові, одиночні	Поточні, партійні, групові	Поточні
Частка ручної праці	Висока	Середня	Низька
Кваліфікація персоналу	Висока	Середня	Низька
Коефіцієнт закріплення операцій	$K_{zo} \geq 40$	$20 \leq K_{zo} \leq 40$ $10 \leq K_{zo} \leq 20$ $1 \leq K_{zo} \leq 10$	$K_{zo} = 1$
Характер виробництва	Постійно змінюється	Змінюється періодично	Сталий, незмінний
Вид руху предметів праці між операціями	Послідовний	Паралельно-послідовний	Паралельний
Продуктивність праці	Низька	Середня	Висока
Тривалість виробничого циклу	Велика	Середня	Мала
Собівартість продукції	Висока	Середня	Низька

4. Методи організації виробництва, їх ключові ознаки та ефективність застосування.

Організація виробничого процесу в часі характеризується способами поєднання операцій технологічного процесу, тривалістю виробничого циклу.

Виробничий цикл – це послідовність усіх виробничих операцій, необхідних для виготовлення продукції.

Тривалість виробничого циклу – інтервал календарного часу, від початку першої виробничої операції до закінчення останньої.

Визначається тривалість виробничого циклу для одного виробу або певної партії, що виробляється одночасно.

Час виробництва – період часу, протягом якого відбувається безпосередній вплив на предмети праці робітника та/або машин та обладнання під його контролем, а також час природних процесів, що відбуваються у виробі без такої участі.

Час обслуговування – період часу, необхідний для здійснення контролю якості продукції і режиму роботи обладнання, підготовчо-заклучних робіт, транспортування матеріалів, складування готових виробів.

Час перерв – період часу, протягом якого не відбувається виробничий процес, але продукція ще не готова і процес виробництва не завершений.

Регламентовані перерви:

- ✓ внутрішньо-змінні (перерви партійності; перерви очікування; перерви комплектування);
- ✓ міжзмінні перерви.

Нерегламентовані перерви пов'язані з простоями обладнання і робітників з організаційних та технічних причин.

Структура виробничого циклу залежить від особливостей продукції, технологічних процесів її виготовлення. У безперервних виробництвах найбільшу частку займає час виробництва, в дискретних виробництвах значну частку становлять перерви. Мінімальна тривалість перерв спостерігається у масовому виробництві, максимальна – в одиничному.

Просторова організація виробничого процесу передбачає розміщення робочих місць і виробничих підрозділів на території підприємства та забезпечення пересування предметів праці по операціях за найкоротшими маршрутами. Виходячи з цих аспектів, розрізняють такі методи організації виробництва: непотоковий і поточковий.

Непотоковому виробництву властиві такі ознаки:

- на робочих місцях обробляються різні за конструкцією і технологією виготовлення предмети праці, бо кількість кожного з них невелика і недостатня для нормального завантаження устаткування
- робочі місця розташовані однотипними робочими групами без певного зв'язку з послідовністю виконання операцій.
- предмети праці у процесі обробки переміщуються складними маршрутами, внаслідок чого існують великі перерви між операціями. Непотоковий метод має наступні модифікації: одинично-технологічний, партійно-технологічний, предметно-груповий.

Потокове виробництво – високоефективний метод організації виробничого процесу.

Потокове виробництво має такі ознаки:

- за групою робочих місць закріплюється обробка або складання предмета одного найменування або обмеженої кількості найменувань.
- робочі місця розташовуються послідовно за ходом технологічного процесу
- технологічний процес має високу коопераційну диференціацію, на кожному робочому місці виконується одна або декілька подібних операцій.
- предмети праці передаються з операції на операцію поштучно або невеликими партіями згідно з ритмом роботи.

<i>Непотокове виробництво</i>	<i>Критерії порівняння:</i>	<i>Потокове виробництво</i>
- Різноманітні предмети праці	1. Обробка предметів праці на одному робочому місці	- Однойменні предмети праці
- Окремими групами без прямого зв'язку	2. Розміщення робочих місць	- Послідовне розміщення за ходом лінії
- Складний маршрут з перервами між операціями	3. Маршрут пересування предметів праці	- Простий маршрут (конвеєр)
- Декілька видів операцій	4. Кількість операцій, що виконуються на одному робочому місці	- Одна або декілька схожих операцій
- Універсальне обладнання	5. Рівень спеціалізації устаткування	- Спеціальне обладнання
- Висококваліфіковані робітники	6. Рівень кваліфікації робітників	- Низько-кваліфіковані робітники
- Велика тривалість виробничого циклу	7. Тривалість виробничого циклу	- Коротка тривалість виробничого циклу

Рисунок 8 - Характеристика методів організації виробництва

5. Основні форми організації виробництва, необхідність їх застосування та характеристика.

На різногалузевих підприємствах відбуваються складні процеси подальшого еволюційного розвитку низки суспільних форм організації виробництва. Серед них виокремлюють такі форми:

✓ *концентрація* – усупільнення виробництва через збільшення розмірів підприємств, зосередження процесів виробництва, робочої сили, засобів виробництва і випуску продукції на все більш великих підприємствах;

✓ *спеціалізація* – процес зосередження діяльності підприємства на виготовленні певної продукції або виконанні певних видів робіт;

✓ *конверсія* – перепрофілювання частини або всього виробничого потенціалу підприємства на виробництво іншої продукції під впливом докорінної зміни ринкового середовища або глобальних чинників розвитку економіки;

✓ *комбінування* – процес органічного поєднання в одному підприємстві багатьох виробництв, що належать до різних галузей промисловості чи народного господарства в цілому;

✓ *диверсифікація* – розвиток багатьох технологічно не зв'язаних між собою видів виробництва.

Питання для самоконтролю знань:

- 1 Розкрийте сутність поняття «організація виробництва». У чому полягає взаємозв'язок функцій технології та організації виробництва?
- 2 Охарактеризуйте коло завдань організації виробництва.
- 3 Що Ви розумієте під «виробничим процесом»?
- 4 Які види виробничих процесів Ви знаєте?
- 5 Назвіть основні принципи організації виробничих процесів.
- 6 Які типи виробництва Ви знаєте? Надайте їм характеристику.
- 7 Назвіть методи організації виробництва та визначте їх ключові ознаки.
- 8 Які форми організації виробництва Ви знаєте?

ТЕМА 7 ВИТРАТИ ПІДПРИЄМСТВА. ОСНОВИ ЦІНОУТВОРЕННЯ

Питання для теоретичної підготовки:

- 1 Сутнісна характеристика та класифікація витрат підприємства.
- 2 Собівартість продукції (робіт, послуг) її види.
- 3 Методи калькулювання продукції підприємства.
- 4 Зміст і методика обчислення кошторису витрат на виробництво продукції.
- 5 Економічний зміст та функції ціни.
- 6 Методи ціноутворення на продукцію підприємства.

Ключові поняття:

витрати, собівартість, постійні й змінні витрати, собівартість продукції, калькулювання, об'єкт калькулювання, методи калькулювання, кошторис виробництва, ціна, централізовано-фіксовані ціни, договірні ціни, вільні ціни, оптові ціни, роздрібні ціни, тарифи на послуги

Розкриття змісту ключових питань теми.

1. Сутнісна характеристика та класифікація витрат підприємства

Витрати – це витрачені ресурси (трудові, матеріальні, природні й ін.) у ході діяльності підприємства, які використовуються з метою отримання прибутку або задля досягнення іншої мети

У бухгалтерському обліку (П(С)БО 16) під **витратами** розуміють зменшення економічних вигод у вигляді вибуття (використання) активів або збільшення зобов'язань, що веде до зменшення капіталу (за винятком розподілу між власниками).

За видами діяльності розрізняють такі витрати:

- ✓ витрати звичайної діяльності:
  - витрати операційної діяльності (собівартість реалізованої продукції, адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні витрати);
  - витрати на фінансові операції (відсотки за позиками, витрати на фінансовий лізинг);
  - витрати іншої звичайної діяльності (собівартість реалізованих фінансових інвестицій, необоротних активів).
- ✓ надзвичайні витрати.

За ступенем однорідності витрати бувають:

- ✓ *одноелементні статті витрат* – складаються з витрат, що належать до одного елемента (матеріальні витрати, амортизація).
- ✓ *комплексні статті витрат*, навпаки, містять у собі витрати, що належать до різних елементів витрат (адміністративні витрати, витрати на збут).

За участю в технологічному процесі розрізняють:

- ✓ *основні витрати*, що виникають у зв'язку із забезпеченням технологічного процесу виробничими ресурсами, які необхідні для виготовлення окремого виду продукції (основні й допоміжні матеріали, технологічне паливо, заробітна плата виробничих робочих і т. ін.).
- ✓ *накладні витрати*, що виникають у зв'язку з обслуговуванням виробничого процесу та управлінням ним (витрати на оплату праці апарату управління, рекламу і т. ін.)

За участю у виробничому процесі витрати поділяють на:

- ✓ *виробничі* – пов'язані з процесом виготовлення продукції, наприклад, витрати на придбання покупних ресурсів, теплової та електричної енергії, тощо.
- ✓ *поза-виробничі* – виникають на етапі реалізації продукції і складаються з витрат на участь у ярмарках, виставках, виготовлення зразків і т. ін.

За місцем утворення виділяють:

- ✓ *витрати структурного підрозділу (цеху)* – складаються з основних витрат, необхідних для виготовлення продукції у даному цеху або на даному етапі виготовлення продукції, а також з витрат на організацію виробничого процесу та управління цим структурним підрозділом (заробітна плата цехового персоналу, витрати на охорону праці робітників цеху і т. ін.).
- ✓ *витрати підприємства в цілому* – складаються з витрат окремих структурних підрозділів, адміністративних і витрат на збут.

За методом віднесення до собівартості одиниці продукції розрізняють:

- ✓ *прямі витрати* – безпосередньо пов'язані з виготовленням окремих видів продукції, величина яких може бути визначена точно (витрати на основні матеріали, паливо та енергію на технологічні потреби, оплату праці робітників, безпосередньо зайнятих виробництвом продукції, т. ін.).
- ✓ *непрямі витрати* – не пов'язані з виготовленням конкретного виду продукції (послуги), відносяться до всієї номенклатури продукції і розподіляються між окремими калькуляційними одиницями посередньо.

За ступенем залежності від обсягу виробництва витрати бувають:

- ✓ *постійні* – величина яких не змінюється із зміною обсягу виробництва. Вони повинні бути сплаченими, навіть якщо підприємство не виготовляє деякий час продукцію (послуги).
- ✓ *змінні витрати* – збільшують або зменшують свою величину при зміні обсягу виробництва.

За статтями калькуляції витрати групують наступним чином:

- ✓ прямі матеріальні витрати;
- ✓ прямі витрати на оплату праці;
- ✓ інші прямі витрати;
- ✓ загальновиробничі витрати;
- ✓ адміністративні витрати;
- ✓ витрати на збут;
- ✓ інші операційні витрати.

2. Собівартість продукції (робіт, послуг) її види

Собівартість продукції – це виражені в грошовій формі поточні витрати підприємства на підготовку виробництва, виготовлення та збут продукції.

Собівартість комплексно характеризує ступінь використання всіх ресурсів підприємства, а отже і рівень техніки, технології та організації виробництва. Тому собівартість є одним з важливих показників ефективності виробництва. Крім того, собівартість є базою ціни товару і водночас обмежувачем для виробництва.

Витрати від операційної діяльності поділяються на:

- 1) витрати на виробництво (виробнича собівартість продукції) – включаються до собівартості реалізованої продукції;
- 2) витрати, пов'язані з операційною діяльністю, які не включаються до собівартості реалізованої продукції:
  - витрати на збут;
  - адміністративні витрати;
  - інші операційні витрати.

Згідно стандартів бухгалтерського обліку, (П(С)БУ 16 «Витрати») собівартість реалізованої продукції складається з:

- 1) виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), яка була реалізована у звітному періоді;
- 2) нерозподілених постійних загальновиробничих витрат;
- 3) понаднормативних виробничих витрат.

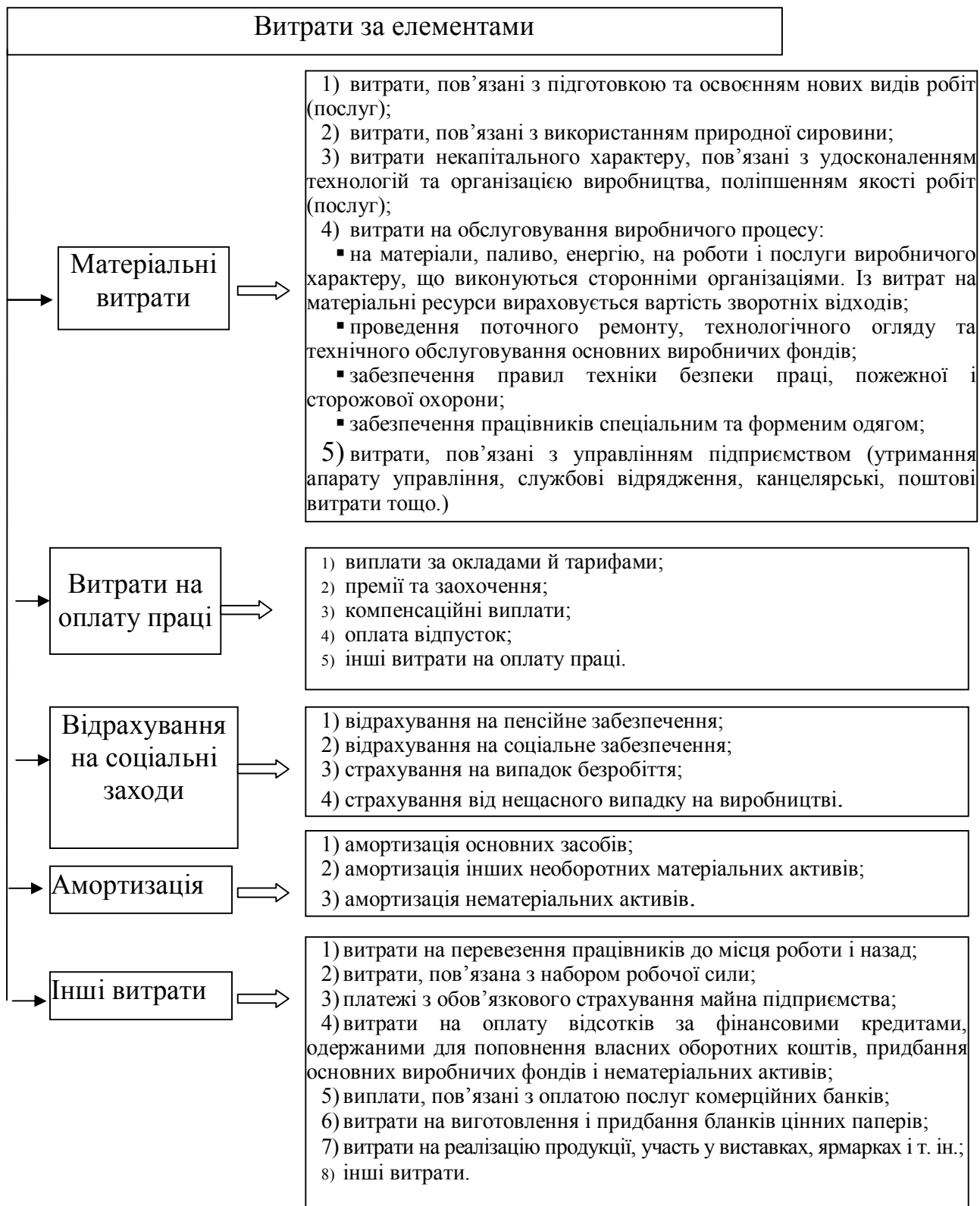

Рисунок 9 – Розподіл витрат за економічними елементами

Залежно від часу формування витрат розрізняють:

- ✓ *планову собівартість*, яка визначається перед початком планового періоду на основі норм витрат ресурсів і цін на них в момент складання плану;
- ✓ *фактичну собівартість*, яка відображає фактичні витрати на виробництво й реалізацію продукції.

Собівартість продукції	Виробнича собівартість готової продукції	Прямі матеріальні витрати	
		Прямі витрати на оплату праці	
		Інші прямі витрати	
		Загальновиробнич і витрати	Постійні Змінні
	Понаднормовані виробничі витрати		
	Нерозподілені постійні загальновиробничі витрати		
Витрати, що не входять до собівартості продукції	Адміністративні витрати		
	Витрати на збут		
	Інші операційні витрати		
ЗАГАЛЬНІ ВИТРАТИ НА ВИРОБНИЦТВО І РЕАЛІЗАЦІЮ ПРОДУКЦІЇ			

Рисунок 10 – Формування собівартості продукції

Виробнича собівартість продукції (робіт, послуг) включає:

✓ *Прямі матеріальні витрати:*

- *Сировина і матеріали* – включається вартість сировини та матеріалів, потрібних для виконання робіт (послуг) і для забезпечення технологічного процесу.

- *Паливо та енергія для використання з технологічною метою* – відносяться витрати на всі види палива та енергії, що безпосередньо витрачаються на технологічні цілі.

- *Покупні ресурси* – включається вартість покупних комплектувальних виробів, напівфабрикатів, робіт і послуг виробничого характеру сторонніх підприємств і організацій.

✓ *Прямі витрати на оплату праці* – відносяться витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати, обчислені згідно з прийнятими підприємством системами оплати праці і колективним договором у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників, зайнятих безпосередньо виробництвом продукції.

✓ *Інші прямі витрати* (відрахування на соціальні заходи, визначені законодавством; амортизація основних виробничих засобів та інших необоротних матеріальних активів і нематеріальних активів виробничого призначення; витрати на всі види ремонту та обслуговування виробничих основних фондів, що безпосередньо беруть участь у виробництві продукції).

✓ *Загальновиробничі витрати* - це непрямі витрати, пов'язані з організацією виробництва і керівництвом цехами, бригадами, відділеннями та іншими структурними підрозділами підприємства. (витрати на утримання апарату управління виробництвом, амортизація основних засобів та нематеріальних активів загальновиробничого призначення; витрати на утримання, експлуатацію, капітальний та поточний ремонт, страхування, операційну оренду основних засобів, інших необоротних активів, обладнання загальновиробничого призначення; витрати на вдосконалення технології і

організації виробництва; витрати на обслуговування виробничого процесу; витрати на охорону праці, техніку безпеки, виробничу санітарію та охорону навколишнього середовища; інші витрати.

✓ *Адміністративні витрати* - це витрати, пов'язані з управлінням підприємством як цілісним комплексом (заробітна плата, страхування, додаткові виплати, виплати за навчання тощо; амортизація адміністративних приміщень та обладнання, витрати на їх утримання – оренда, податки, страхування, знос, ремонт, комунальні послуги; амортизація нематеріальних активів; оплата за юридичні, аудиторські, медичні та інші послуги; загальні витрати, витрати на реєстрацію підприємства тощо)

✓ *Витрати на збут* – включають витрати, пов'язані з реалізацією продукції (витрати пакувальних матеріалів і на ремонт тари; витрати на транспортування продукції; після-продажне обслуговування клієнтів, оплата праці та комісійні винагороди продавцям, торговим агентам та працівникам підрозділів, що забезпечують збут; витрати на рекламу та дослідження ринку та ін.).

✓ *Інші операційні витрати* (витрати на дослідження та розробки; собівартість реалізованих виробничих запасів; витрати на сумнівні (безнадійні) борги; витрати на операційну оренду активів; витрати від операційних курсових різниць; нестачі і втрати від псування цінностей; визнані штрафи, пені, неустойки; інші витрати операційної діяльності.)

3. Методи калькулювання продукції підприємства

Калькулювання – це процес визначення собівартості продукції, який полягає у акумулюванні затрат на виробництво і віднесення їх на готовий продукт. За допомогою калькулювання визначають собівартість одиниці продукції.

Незалежно від конкретних особливостей виробництва і продукції калькулювання передбачає розв'язування таких методичних завдань: визначення об'єкта калькулювання і вибір калькуляційних одиниць, визначення калькуляційних статей витрат та методики їхнього обчислення.

Об'єкт калькулювання – це та продукція чи роботи (послуги), собівартість яких обчислюється. До об'єктів калькулювання на підприємстві належать: основна, допоміжна продукція (інструмент, енергія, запчастини та ін.); послуги та роботи (ремонт, транспортування і т. п.).

Для кожного об'єкта калькулювання вибирається **калькуляційна одиниця** – одиниця його кількісного виміру (кількість у штуках, маса, площа, об'єм).

Метод калькулювання – це сукупність прийомів і способів, що використовуються для обчислення собівартості окремих видів продукції.

У світовій практиці господарювання застосовуються різні методи калькулювання, що зумовлено різним призначенням калькуляцій, типом виробництва та традиціями внутрішньо-фірмового управління.

Найчастіше використовуються такі методи калькулювання:

✓ *за повними витратами* – при використанні якого всі види витрат, що стосуються виробництва й продажу продукції, включають у калькуляцію. Такий метод є традиційним для вітчизняних виробничих підприємств.

✓ *за неповними витратами* – передбачає, що собівартість продукції визначається тільки за змінними витратами. Так, до виробничої собівартості продукції відносять прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці і частину загальновиробничих витрат, що є змінними. Постійні загальновиробничі затрати не включають у собівартість продукції, а зараховують до витрат періоду. Вони підлягають обліку окремо, їх віднімають від виручки за певний період під час визначення прибутку.

Калькулювання собівартості продукції з повним розподілом затрат може здійснюватись:

- ✓ згідно із замовленнями (проектами);
- ✓ згідно з процесами;
- ✓ на основі виробничої діяльності.

Об'єктами обліку при *калькулюванні витрат згідно із замовленнями* є певні окремі замовлення (проекти). Прямі затрати відносять на собівартість замовлень в повному обсязі. Загальновиробничі затрати, які є непрямими, протягом певного періоду (наприклад, місяця) враховують окремо, а в кінці місяця відносять на собівартість окремих замовлень через їх розподіл.

Калькулювання затрат згідно з процесами (попередільний метод) використовують у тих виробництвах, де вихідна сировина проходить цілу низку технологічних виробничих процесів, переділів виробництва. На кожному переділі отримують напівфабрикат, який є вихідною сировиною (або матеріалом) для подальшого переділу. На останньому переділі отримують готову продукцію. Об'єктами калькуляції є напівфабрикати кожного переділу і готова продукція останнього переділу.

Система *калькулювання на основі виробничої діяльності* зорієнтована на контроль і скорочення тривалості виробничого процесу, особливо тих операцій, які не збільшують цінності виробу (транспортування, зберігання, контроль та ін.), що сприяє зниженню витрат і собівартості продукції. При цій системі калькулювання виробничі накладні затрати обліковують за так званими «центрами виробничої діяльності», а потім розподіляють між видами продукції на основі баз розподілу, тобто для кожного виду затрат визначають свою базу (фактор) розподілу, а потім розраховують величину цих затрат на одиницю фактора їх зміни. За базу розподілу можуть бути прийняті виробничі показники, кількість співробітників, кількість відпрацьованого часу тощо.

Орієнтовна номенклатура калькуляційних статей витрат для більшості підприємств різних галузей виглядатиме так:

- 1) сировина та матеріали;
- 2) енергія технологічна;
- 3) основна заробітна плата робітників;
- 4) додаткова заробітна плата робітників;
- 5) відрахування на соціальні заходи;
- 6) утримання та експлуатація машин і устаткування;
- 7) загальновиробничі витрати;
- 8) адміністративні витрати;
- 9) інші операційні витрати;
- 10) витрати на збут.

4. Зміст і методика обчислення кошторису витрат на виробництво продукції

Кошторис – це план витрат на виконання певної роботи. Для функціонального підрозділу кошторис є плановими витратами на виконання функцій, що входять до його компетенції. Для виробничого підрозділу кошторис охоплює планові витрати на виготовлення продукції (надання послуг) за розрахунковий період незалежно від ступеня її готовності. В підрозділах з коротким виробничим циклом виготовлення продукції кошторис і виробнича собівартість кінцевої продукції за певний період, як правило, збігаються. Якщо виробничий цикл тривалий і змінюються залишки незавершеного виробництва на початок і кінець періоду, такої відповідності немає.

Кошторис виробництва – це витрати підприємства, пов'язані з основною його діяльністю за певний період, незалежно від того, відносять їх на собівартість продукції в цьому періоді чи ні.

Отже, усі операційні витрати підприємства узагальнюються в його зведеному кошторисі. Він має поелементну структуру, яка є складовою зовнішнього звіту підприємства. Кошторис складається за такими елементами витрат:

- ✓ матеріальні витрати;
- ✓ витрати на оплату праці;
- ✓ відрахування на соціальні заходи;
- ✓ амортизація;
- ✓ інші витрати.

Кошторис підприємства за елементами витрат показує їх ресурсну структуру (витрати на матеріали, персонал, основний капітал), що дає змогу аналізувати чинники формування та зниження витрат і собівартості продукції.

Окрім поелементної структури кошторису підприємства важливе значення має виділення в ньому виробничих витрат, за якими обчислюється собівартість продукції (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати), і невиробничих, що відносяться на певний період (адміністративні витрати, витрати на збут продукції та інші операційні витрати).

Схематично формування кошторису підприємства показано в таблиці 7.1.

Таблиця 7.1 – Кошторис підприємства на квартал (рік), тис. грн.

Вид витрат	Фактичні витрати, за попередній період	Витрати на плановий період
Матеріальні витрати	1850,00	2035,00
Витрати на оплату праці	680,00	748,00
Відрахування на соціальні заходи	258,00	283,80
Амортизація	520,00	500,20
Інші витрати	380,00	420,00
Разом	3688,00	3987,00
✓ в тому числі:		
✓ виробничі витрати	2483,00	2782,00
✓ адміністративні витрати	780,00	750,00
✓ витрати на збут	390,00	410,00
✓ інші невиробничі операційні витрати	35,00	45,00

Порядок розроблення кошторису може бути різним залежно від стадії планування, стану інформаційної бази та розміру підприємства.

На стадії прогнозних оцінок величини витрат кошторис можна складати коригуванням фактичних витрат за минулий період. Елементи фактичних витрат коригуються на прогнозні коефіцієнти зміни обсягу виробництва, кількості персоналу та вартості основних засобів з урахуванням закономірності динаміки витрат, імовірної зміни норм і цін (тарифів). Обґрунтованіше кошторис обчислюється за кожним елементом на основі планових обсягів продукції (послуг), норм і цін (тарифів). Причому на малих підприємствах таке обчислення є відразу узагальнюючим. На середніх і великих підприємствах кошторис виробництва складають, підсумовуючи кошториси центрів відповідальності (цехів, служб, адміністративних і збутових витрат)

5. Економічний зміст та функції ціни

Ціна – це грошовий вираз вартості товару (продукції, послуги). Вона завжди коливається навколо ціни виробництва та відображає рівень суспільно необхідних витрат праці. В ринковій економіці ціна виконує такі функції:

1. *Облікова функція* – ціна вимірює величину сукупних витрат виробництва та обігу товарів та розмір прибутку.

2. *Стимулююча функція* – за допомогою системи цін реалізуються економічні інтереси всіх учасників відтворення й суспільства загалом.

3. *Розподільча функція* – ціни виступають інструментом розподілу й перерозподілу національного доходу між галузями економіки, її секторами, різними формами власності, регіонами, фондами нагромадження і споживання, різними соціальними групами населення.

4. *Вимірвальна функція* – завдяки ціні можна виміряти, визначити кількість грошей, що покупець має сплатити, а продавець – одержати за проданий товар.

5. *Функція балансування попиту та пропозиції* – через ціни здійснюється зв'язок між виробництвом та споживанням, пропозицією та попитом.

6. *Функція ціни як критерію раціонального розміщення виробництва* - за допомогою механізму цін для одержання більш високого прибутку здійснюється перехід капіталів з одного сектора економіки в інший і всередині окремих секторів туди, де норма прибутку більш висока.

У системі господарювання застосовується багато видів цін, які виокремлюються за різними класифікаційними ознаками.

За рівнем встановлення та регулювання застосовують:

✓ **централізовано-фіксовані ціни** встановлює держава на ресурси, що впливають на загальний рівень і динаміку цін; на товари і послуги, які мають вирішальне соціальне значення, а також на продукцію (послуги), виробництво (надання) якої зосереджено на підприємствах (в організаціях), що займають монопольне становище на ринку.

✓ **договірні ціни** – рівень, яких формується на підставі домовленості між виробником (продавцем) і споживачем (покупцем) і стосується конкретної партії товару.

✓ **вільні ціни** – це ціни, що їх визначає підприємство (організація) самостійно.

За рівнем встановлення та регулювання	•	Централізовано-фіксовані та регульовані ціни
	•	Договірні ціни
	•	Вільні ціни
Залежно від особливостей купівлі-продажу і сфери економіки	•	Світові ціни
	•	Оптові ціни
	•	Закупівельні ціни
	•	Роздрібні ціни
	•	Тарифи вантажного та пасажирського транспорту
	•	Тарифи на платні послуги
Залежно від базисних умов постачання	•	Ціна франко-склад постачальника
	•	Ціна франко-станція відправлення
	•	Ціна франко-вагон станції відправлення
	•	Ціна франко-кордон
	•	Ціна франко-станція призначення
	•	Ціна франко-вагон станції призначення
	•	Ціна франко-склад споживача

Рисунок 11 – Класифікація цін за різними ознаками

Формування оптових і роздрібних цін представлено на схемі (рис. 12):

Етапи реалізації	Виробник				Посередник			Роздрібна торгівля		
	собівартість	прибуток	Непрямі податки		витрати	прибуток	ПДВ	витрати	прибуток	ПДВ
			акциз	ПДВ						
Види цін за етапом реалізації	Оптова ціна виробника									
	Оптова відпускна ціна									
	Оптова ціна закупівлі									
	Роздрібна ціна									

Рисунок 12 – Формування оптових і роздрібних цін

На процес ціноутворення впливають наступні чинники:

- ✓ гнучкість попиту: зростання цін зумовлює зменшення попиту, і навпаки;
- ✓ високі технічні параметри та низька вартість експлуатації: вони важливі для потенційного покупця не менше, ніж ціна;
- ✓ орієнтація на одержання прибутку та оцінка потенційних покупок з огляду на їхню ефективність: чинники, що впливають на вибір товару покупцем, за ступенем їхньої важливості розміщуються в такій послідовності: якість, технічне обслуговування, ціна;
- ✓ здатність надати готовому виробу більшої привабливості для покупців.

6. Методи ціноутворення на продукцію підприємства

За ринкових умов господарювання можуть застосовуватися різноманітні методи ціноутворення. Варто звернути увагу на змістову характеристику головних з них.

1. *Розрахунок ціни за методом «середні витрати плюс прибуток»* є найпростішим і широко застосовуваним. Згідно з ним ціна (C) визначається за формулою

$$C = CB + P, \quad (7.1)$$

де CB – середні витрати (собівартість);

P – величина прибутку в ціні, яка встановлюється самим підприємством (організацією) або обмежується державою як граничний рівень рентабельності продукції (послуг).

2. *Розрахунок ціни на підставі цільового (фіксованого) прибутку* вважається різновидом методики визначення ціни на засаді середніх витрат (собівартості). Особливість його полягає в тім, що ціну поставлено в жорстку залежність від загального розміру прибутку, який підприємство передбачає одержати від продажу певної кількості продукції.

За умови прямолінійної динаміки залежних величин ціна встановлюється з використанням формули

$$C = C_{зм} + (C_{пост} + P_{заг}) / N \quad (7.2)$$

де $C_{зм}$ – змінні витрати на одиницю продукції (послуги);

$C_{пост}$ – постійні витрати на дану продукцію (послугу) за певний період (квартал, рік);

$P_{заг}$ – загальна сума прибутку, яку можна одержати від продажу продукції (надання послуги) за той самий період;

N – обсяг продажу продукції (наданої послуги) в натуральному вимірі.

3. *Установлення ціни на засаді суб'єктивної цінності товару* здійснюється з урахуванням потенційного (реально виявленого) попиту.

4. *Метод ціноутворення «за рівнем поточних цін»* («за рівнем конкуренції») полягає в тім, що ціну розглядають та встановлюють як функцію цін на аналогічну продукцію в конкурентів.

5. *Установлення ціни на підставі результатів закритих торгів* є різновидом методу «за рівнем поточних цін» і застосовується з метою одержання замовлення на виготовлення певної продукції (торг за вигідний контракт).

6. *Метод ціноутворення «за рівнем попиту»* передбачає встановлення ціни за допомогою пробного продажу товару в різних сегментах ринку. При цьому враховуються умови продажу, кон'юнктура ринку, супутні послуги. За використання цього методу в різних місцях (сегментах) ринку на ті самі товари ціни можуть бути різними.

7. *Метод установлення ціни за місцем походження товару* полягає в тім, що товар передається транспортній організації за умови «франко-вагон»; після цього всі права на товар і відповідальність за нього переходять до покупця (замовника).

8. *Метод установлення єдиної ціни із включенням у неї витрат на доставку* означає відповідні дії підприємства (організації) для включення в ціну фіксованої суми транспортних витрат незалежно від віддаленості покупця (клієнта).

9. *Застосування методу встановлення зональних цін* полягає в тім, що підприємство (фірма) виокремлює кілька зон, у межах яких встановлюються єдині ціни залежно від рівня транспортних витрат.

10. *Метод установлення ціни стосовно базисного пункту* характеризується тим, що продавець (фірма) вибирає конкретний район (місто, область) за базисний і збирає з усіх замовників (клієнтів) транспортні витрати в сумі, що дорівнює вартості поставки з цього району (міста, області) незалежно від того, звідки насправді здійснюється відвантаження товару.

11. *Метод встановлення цін із прийняттям на себе витрат на поставку* означає, що підприємство (організація) частково чи повністю бере на себе фактичні витрати на доставку товару з метою стимулювання надходження замовлень від покупців (клієнтів).

12. *За встановлення цін зі знижками* підприємство-продавець змінює свою вихідну ціну та встановлює певну знижку з неї, ураховуючи дострокову оплату рахунків, закупівлю великого обсягу продукції або позасезонну її закупівлю тощо. Це дає змогу підприємству підтримувати більш стабільний рівень виробництва протягом року.

Вибір методу ціноутворення та встановлення відповідно до нього певного рівня ціни є початковим етапом розробки цінової стратегії і тактики підприємства (організації).

Надалі ціни постійно коригуються (регулюються) підприємством (організацією) і державою, згідно з мінливою кон'юнктурою ринку та необхідними уточненнями заздалегідь розробленої стратегії ціноутворення стосовно різних видів продукції.

Питання для самоконтролю знань:

1. Що Ви розумієте під «витратами підприємства»?
2. Який розподіл витрат за видами діяльності?
3. Який розподіл витрат за ступенем однорідності?
4. Як розрізняються витрати за участю в виробничому процесі?
5. Як розрізняються витрати за участю в технологічному процесі?
6. Що приймають за критерій розподілу витрат на прямі та непрямі? Наведіть приклади прямих та непрямих витрат.
7. Що приймають за критерій розподілу витрат на постійну та змінну частини? Дайте визначення постійних та змінних витрат. Наведіть приклади.
8. За якими економічними елементами групують витрати підприємства?
9. Яка мета групування витрат за калькуляційними статтями? За якими статтями розподіляють виробничі витрати у промисловості?
10. Що таке «собівартість продукції (товарів, робіт, послуг)»?
11. Які витрати включають до виробничої собівартості продукції (робіт, послуг)?
12. Який склад собівартості реалізованої продукції?
13. Що відноситься до загальновиробничих витрат на промислових підприємствах?
14. Який склад адміністративних витрат, витрат на збут, інших операційних витрат?
15. Визначте поняття «калькулювання собівартості продукції», «калькуляція», «об'єкт калькуляції», «калькуляційна одиниця», «метод калькулювання».
16. Яка мета калькулювання собівартості продукції, робіт, послуг?
17. Які методи калькулювання Ви знаєте?

18. Як визначається величина непрямих витрат, що включається до собівартості окремих видів продукції? Що таке «база розподілу непрямих витрат» та які види баз Ви знаєте?

19. Що Ви розумієте під «кошторисом виробництва»?

20. Які Ви знаєте напрямки та джерела зниження витрат на підприємстві?

21. Що Ви розумієте під «ціною»?

22. Які функції виконує ціна в ринковій економіці?

23. Як розрізняються ціни за рівнем встановлення та регулювання?

24. Які розрізняють ціни залежно від особливостей купівлі-продажу і сфери економіки?

25. Які елементи містить роздрібна ціна?

26. Які чинники впливають на ціну продукції?

27. Які методи ціноутворення можуть застосовуватися в ринковій економіці? Розкрийте їх сутність.

ТЕМА 8 ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Питання для теоретичної підготовки:

1 Характеристика доходів підприємства та джерел їх утворення.

2 Сутність, функції та значення прибутку підприємства. Види прибутку підприємства.

3 Порядок формування та напрями використання прибутку підприємства.

4 Система показників вимірювання ефективності діяльності підприємства та методика їх визначення.

**Ключові
поняття:**

Дохід, прибуток, чистий прибуток, валовий прибуток, операційний прибуток, капіталізований прибуток, сукупний дохід, ефективність, рентабельність

Розкриття змісту ключових питань теми

1. Характеристика доходів підприємства та джерел їх утворення.

Доходи підприємства – це збільшення економічних вигод у вигляді надходжень активів або зменшення зобов'язань, які приводять до зростання власного капіталу (крім зростання капіталу за рахунок внесків власників).

Доходи підприємства класифікуються за видами діяльності, що здійснюються цим підприємством. Підприємство отримує доходи як від звичайної діяльності, так і в результаті надзвичайних подій.

Прикладами *звичайної діяльності* є виробництво та реалізація продукції, розрахунки із постачальниками, покупцями та замовниками, працівниками, податковими органами, банківськими установами тощо.

До *надзвичайної діяльності* підприємства відносять операції, які не відбуваються часто або регулярно і відрізняються від звичайних операцій, наприклад пожежі, стихійні лиха, техногенні аварії тощо.

Звичайну діяльність підприємства поділяють на операційну та іншу (у тому числі фінансову та інвестиційну).

Дохід підприємства від операційної діяльності складається з доходу від

його основної діяльності та інших операційних доходів.

Основна діяльність підприємства пов'язана із виробництвом та збутом продукції (наданням послуг, виконанням робіт) і має забезпечувати отримання доходів, достатніх для відшкодування витрат виробництва й обігу та отримання певного прибутку.

Однією з основних форм доходу від операційної (основної) діяльності є **виручка від реалізації продукції** – сума грошових коштів, отриманих підприємством за вироблену продукцію, надані послуги, виконану роботу.

Виручка від реалізації визначається як добуток обсягу реалізованої продукції і ціни за одиницю продукції.

У світовій практиці для визначення доходу підприємства від реалізації продукції застосовують касовий метод та метод нарахувань.

✓ за *касового методу* доходом або виручкою підприємства за певний період вважається сума грошових коштів, що надійшла від покупців протягом цього періоду в його касу або на розрахунковий рахунок за продукцію, що була фактично відвантажена покупцям (або за фактично здійснені та надані для них роботи і послуги).

✓ за *методом нарахувань* доходом або виручкою підприємства за певний період визнається вартість продукції (наданих послуг, виконаних робіт), відвантаженої покупцям протягом цього періоду, незалежно від того, оплачена вона ними в цьому періоді чи ні.

ДОХОДИ		
1. Доходи від звичайної діяльності		2. Доходи від надзвичайних подій
1.1 Доходи від операційної діяльності	Дохід від основної діяльності	- Реалізація товарів;
		- Реалізація готової продукції;
		- Реалізація послуг.
	Інші операційні доходи	- Реалізація інших оборотних активів;
		- Отримана орендна плата;
- Операційна курсова різниця;		
1.2 Доходи від фінансових операцій		- Дохід від участі в капіталі;
		- Інші фінансові доходи.
1.3 Доходи від іншої звичайної діяльності		- Дохід від реалізації фінансових інвестицій;
		- Дохід від реалізації основних засобів;
		- Дохід від реалізації нематеріальних активів;
		- Дохід від безкоштовно отриманих активів

Рисунок 12 – Склад доходів підприємства

Розмір самого доходу або виручки підприємства від реалізації продукції за однакових умов залежить від кількості, асортименту та якості реалізованої продукції, розрахункової дисципліни й рівня реалізаційних цін.

Під час операційної діяльності підприємство, крім доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), отримує й **інші операційні доходи**. До таких доходів належать: отримана орендна плата за майно, надане в тимчасове користування іншим особам; дооцінка вартості запасів матеріальних цінностей,

що знаходяться на складі підприємства; дохід від зростання курсу валюти, яку підприємство має на банківських рахунках.

Доходи підприємства від фінансових операцій включають: дохід від участі в капіталі, інші фінансові доходи.

До доходів від участі в капіталі відносять дохід, отриманий підприємством від здійснених ним інвестицій в асоційовані, дочірні або спільні підприємства.

До складу *інших фінансових доходів* включають: отримані дивіденди, відсотки, доходи від фінансової оренди (від наданих в оренду майнових об'єктів із правом їх викупу орендарями) та інші доходи, отримані від фінансових інвестицій (крім доходів, отриманих за методом участі в капіталі).

До інших доходів належать доходи, отримані підприємством:

- ✓ від реалізації необоротних активів і майнових комплексів, фінансових інвестицій;
- ✓ зростання курсу валюти, якою володіє підприємство на банківських рахунках (якщо валютні операції не пов'язані з основною діяльністю підприємства);
- ✓ безоплатно отриманих матеріальних і нематеріальних цінностей;
- ✓ дооцінки вартості основних фондів тощо.

2. Сутність, функції та значення прибутку підприємства.

Види прибутку підприємства

В загальному вигляді **прибуток** можна визначити як частину доходу, що залишається після відшкодування відповідних витрат, понесених у процесі формування цього доходу.

Сутність прибутку як фундаментальної економічної категорії чітко відображають виконувані ним функції (рис. 13).

Рисунок 13 - Функції прибутку

Отже, прибуток як економічний показник дає змогу поєднувати економічні інтереси держави, підприємства, як господарюючого суб'єкта, працівників і власників підприємства.

Важливим для комплексного розуміння сутності прибутку є питання класифікації його різновидів. У таблиці 8.1 наведено перелік основних класифікаційних ознак та видів прибутку суб'єкта господарювання.

Таблиця 8.1 – Класифікаційна система прибутку

Класифікаційна ознака	Види прибутку за класифікаційною ознакою
1	2
1. Стадія формування	– прибуток до оподаткування; – чистий прибуток
2. Сукупність витрат, що враховуються при обчисленні	– валовий; – операційний; – маржинальний
3. Сфера створення	– прибуток від продажу продукції (виконання робіт, надання послуг); – прибуток від іншої реалізації; – прибуток від позареалізаційних операцій
4. Напрями розподілу	– спожитий; – капіталізований
5. Спосіб обчислення	– сукупний; – на одиницю продукції (робіт, послуг); – граничний
6. Факт урахування впливу інфляційних процесів	– номінальний; – реальний
7. Регулярність формування	– прибуток, що регулярно формується; – надзвичайний прибуток
8. Особливості оподаткування	– прибуток, що оподатковується у звичайному порядку; – прибуток, для якого передбачена спеціальна технологія оподаткування, в т. ч. прибуток, що не підлягає оподаткуванню
9. Аналізований період формування	– прибуток попереднього періоду; – прибуток звітного періоду; – прибуток планового періоду
10. Значення остаточного результату господарювання	– додатний результат (прибуток); – від’ємний результат

3. Порядок формування та напрями використання прибутку підприємства

Існуючий порядок формування прибутку підприємства закріплено у Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності».

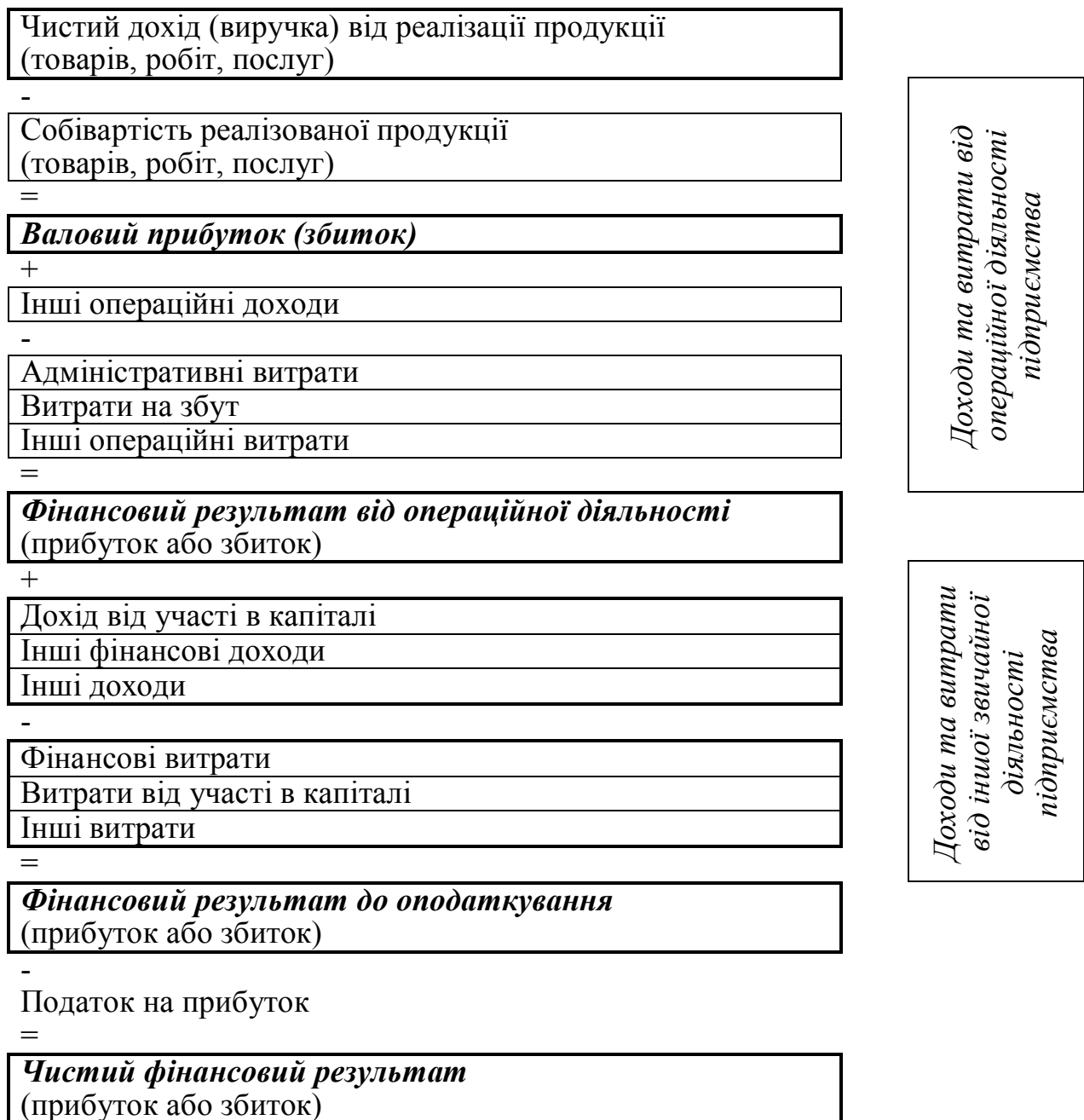
Типовий порядок визначення чистого фінансового результату діяльності підприємства зображено на рисунку 14.

Процес розподілу відбувається прибутку підприємства в такі етапи:

✓ розподіл прибутку від звичайної діяльності між державою і підприємством. Визначення пропорцій розподілу є принциповим питанням фінансової політики держави і відбувається під впливом багатьох факторів. Результатом фінансових концепцій є величина податків, що сплачуються за рахунок прибутку, ставка оподаткування, база оподаткування, надання податкових пільг та ін.;

✓ розподіл чистого прибутку. При цьому можуть формуватися цільові фонди: резервний (страховий), розвитку виробництва, матеріального заохочення, соціального розвитку, фонд дивідендних виплат та інші.

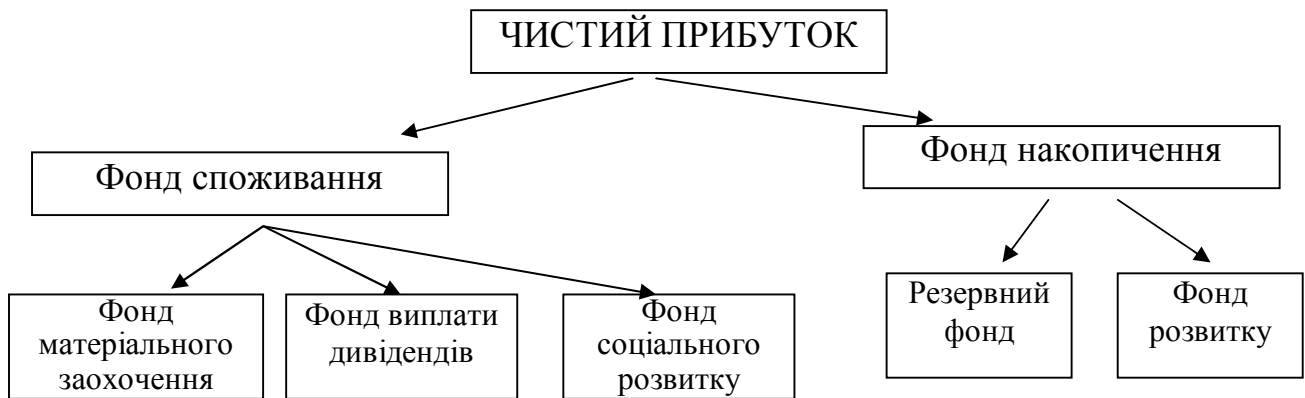

Рисунок 14 – Схема визначення фінансового результату діяльності підприємства

Законодавчо розподіл прибутку регулюється в тій його частині, яка надходить до бюджетів різних рівнів у вигляді податків та інших обов'язкових платежів. Визначення напрямків витрачання прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства, структури статей його використання знаходиться в компетенції підприємства та фіксується в його статуті.

Можливі напрями розподілу чистого прибутку представлені на рисунку 15.

Визначення основних напрямів пошуку резервів збільшення прибутку передбачає класифікацію факторів, що впливають на можливість і розміри їх отримання, на внутрішні і зовнішні. До зовнішніх можна віднести систему оподаткування, державне регулювання цін, нормативні документи галузі, в якій працює підприємство, умови та ставки кредитування. Внутрішні фактори поділяються на виробничі та невиробничі.

Рисунок 15 – Можливі напрями використання чистого прибутку на підприємстві

Виробничі фактори характеризують наявність і використання засобів і предметів праці, трудових і фінансових ресурсів і в свою чергу поділяються на екстенсивні та інтенсивні.

Екстенсивні фактори впливають на процес одержання прибутку через кількісні зміни: обсяг засобів і предметів праці, фінансових ресурсів, часу роботи обладнання, чисельності персоналу, фонду робочого часу тощо.

Інтенсивні фактори впливають на процес отримання прибутку через якісні зміни: підвищення продуктивності обладнання і його якості, застосування прогресивних видів матеріалів і удосконалення технології їх обробки, прискорення обертання оборотних засобів, підвищення кваліфікації і продуктивності праці персоналу, зниження матеріалоємності продукції, удосконалення організації праці і більш ефективного використання фінансових ресурсів тощо.

До невикористаних факторів належать: постачальницько-збутова і природоохоронна діяльність, соціальні умови праці побуту тощо.

Резерви зростання прибутку виявляються на стадіях планування та безпосереднього виробництва і реалізації продукції та можуть бути отримані завдяки:

- ✓ збільшенню обсягу випуску і реалізації продукції.
- ✓ зменшенню витрат на виробництво і реалізацію продукції.
- ✓ постійному зниженню позареалізаційних збитків.
- ✓ підвищенню якості продукції, що реалізується
- ✓ удосконаленню структури продукції.

4. Система показників вимірювання ефективності діяльності підприємства та методика їх визначення

Ефективність – це економічна категорія, що відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами.

Процес формування результатів і ефективності виробництва показано на рисунку 16.

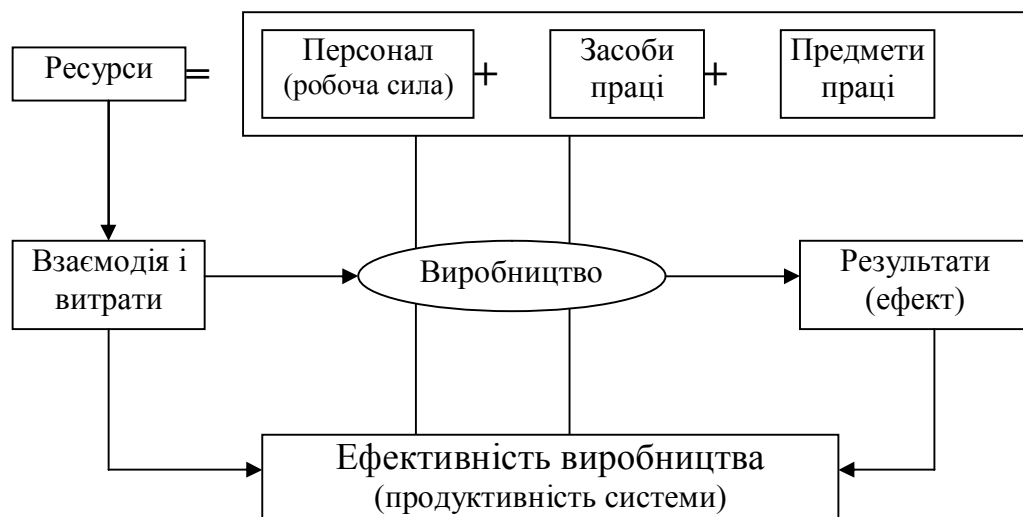

Рисунок 16 – Схема формування результатів і ефективності виробництва

В загальному вигляді ефективність можливо визначити за формулою

$$\text{Ефективність(продуктивність)} = \frac{\text{Результати}}{\text{Ресурси(витрати)}}. \quad (8.1)$$

Система показників ефективності виробництва (діяльності) включає кілька груп:

- 1) показники ефективності використання виробничих основних фондів;
- 2) показники ефективності використання оборотних фондів;
- 3) показники ефективності використання праці (персоналу);
- 4) узагальнюючі показники ефективності виробництва (діяльності підприємства).

Кожна з перелічених груп охоплює певну кількість конкретних абсолютних чи відносних показників, що характеризують загальну ефективність виробництва (діяльності підприємства) або ефективність використання окремих видів ресурсів.

Таблиця 8.2 – Узагальнюючі показники ефективності діяльності підприємства

№	Назва	Визначення	Формула
1	Норма прибутковості (норма рентабельності)	Відношення прибутку (П), одержаного за певний період, до суми середньої вартості основних фондів за той самий період (ОВФ) та середніх залишків оборотних засобів (ОЗ)	$H_{\text{пр}} = \frac{П}{ОВФ + ОЗ}$
2.	Рентабельність продукції	Відношення прибутку (П), одержаного за певний період від реалізації продукції, до собівартості цієї продукції (С)	$R_{\text{прод}} = \frac{П}{С}$
3	Коефіцієнт ефективності окремих проектів	Відношення приросту прибутку (зниження собівартості) (АП) до суми капітальних витрат (КВ)	$E_{\text{п}} = \frac{АП}{КВ}$
4.	Коефіцієнт ефективності нових підприємств	Відношення проектного прибутку до капітальних витрат	$E_{\text{нп}} = \frac{П}{КВ}$

3-поміж узагальнюючих показників ефективності виробництва (діяльності) того чи того первинного суб'єкта господарювання виокремлюють насамперед відносний рівень задоволення потреб ринку. Він визначається як відношення очікуваного або фактичного обсягу продажу товарів (надання послуг) суб'єктом господарювання до виявленого попиту споживачів.

Підвищення ефективності діяльності підприємства може здійснюватися за такими напрямками:

1. *ресурсний* - відображає першочергову необхідність підвищення ефективності використання наявних ресурсів (основних та оборотних фондів, персоналу).

2. *організаційний* - це пошук можливостей підвищення ефективності за рахунок кращої організації тих процесів, що відбуваються на підприємстві. При цьому насамперед увага звертається на ефективність управління. Важливою складовою ефективності підприємства, а отже, і значним резервом її підвищення, є організація виробничого процесу. У конкретних умовах підприємства слід проаналізувати всі аспекти, що визначають ефективність організації робіт, - від рівня робочого місця окремого робітника чи спеціаліста до рівня підприємства в цілому.

3. *технологічний*. Вирішення проблеми технологічного відставання особливо актуальне для українських підприємств. Причому проблема ця є комплексною і має, принаймні, два компоненти: матеріальний та нематеріальний. Перший з них - це удосконалення технічної бази, а другий - організаційно-правові проблеми. На думку багатьох економістів, подолання технічного і технологічного відставання потребує не просто переходу на сучасні технології, а впровадження комплексу відносин, що називається корпоративною культурою.

Питання для самоконтролю знань:

1. Що Ви розумієте під «доходами підприємства»? Назвіть основні джерела їх утворення?
2. Як утворюються доходи від операційної діяльності підприємства?
3. Що включають доходи підприємства від фінансових операцій?
4. Що належить до інших доходів підприємства?
5. Назвіть резерви зростання доходів підприємства.
6. Дайте визначення поняття «прибуток підприємства».
7. Які функції виконує прибуток в ринковій економіці?
8. Які види прибутку Ви знаєте?
9. Які чинники впливають на прибуток підприємства?
10. Розкрийте основні етапи розрахунку фінансового результату діяльності підприємства.
11. Охарактеризуйте основні напрями розподілу і використання чистого прибутку на підприємстві.
12. Назвіть резерви зростання прибутку від операційної діяльності підприємства.
13. Розкрийте поняття «ефективність».
14. Які Ви знаєте узагальнюючі показники ефективності діяльності підприємства?
15. Назвіть чинники, які впливають на ефективність діяльності підприємства.

ТЕМА 9 СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ

Питання для теоретичної підготовки:

- 1 Сутнісна характеристика, показники і методи оцінки якості продукції.
- 2 Сутнісна характеристика і методичні основи визначення конкурентоспроможності продукції.
- 3 Технічні, організаційні і соціальні чинники підвищення якості і конкурентоспроможності продукції підприємства.
- 4 Стандартизація та сертифікація продукції (послуг) підприємства.

**Ключові
поняття:**

якість продукції (послуг); конкурентоспроможність продукції (послуг); стандартизація продукції (послуг); сертифікація продукції (послуг); внутрішньовиробничий технічний контроль якості.

Розкриття змісту ключових питань теми.

1. Сутнісна характеристика, показники і методи оцінки якості продукції.

Якість продукції – це сукупність властивостей продукції, що зумовлюють міру її придатності задовольняти потреби людини відповідно до свого призначення.

Показники якості продукції:

- 1) загальні – оцінюють якість усієї сукупності продукції підприємства;
- 2) диференційовані, які поділяють на:
  - ✓ *одиничні* – характеризують будь-яку одну властивість одиниці продукції;
  - ✓ *комплексні* – відображають кілька властивостей одиниці продукції одночасно.

Таблиця 9.1 - Система одиничних показників якості продукції

Групи показників		Окремі показники груп
Вид	Сутнісна характеристика	
1. Призначення	Характеризують корисну роботу (виконувану функцію)	<ul style="list-style-type: none"> • Продуктивність • Потужність • Міцність • Вміст корисних речовин • Калорійність
2. Надійності, довговічності та безпеки	Визначають міру забезпечення тривалості використання і належних умов праці та життєдіяльності людини	<ul style="list-style-type: none"> • Безвідмовність роботи • Можливий термін використання • Технічний ресурс • Термін безаварійної роботи • Граничний термін зберігання
3. Екологічні	Характеризують ступінь шкідливого впливу на здоров'я людини та довкілля	<ul style="list-style-type: none"> • Токсичність виробів • Вміст шкідливих речовин • Обсяг шкідливих викидів у довкілля за одиницю часу
4. Економічні	Відображають міру економічної вигоди виробництва продуцентом і придбання споживачем	<ul style="list-style-type: none"> • Ціна за одиницю виробу • Прибуток з одиниці виробу • Рівень експлуатаційних витрат часу й коштів

Продовження таблиці 9.1

5. Ергономічні	Окреслюють відповідність техніко-експлуатаційних параметрів виробу антропометричним, фізіологічним та психологічним вимогам працівника (споживача)	<ul style="list-style-type: none"> • Зручність керування робочими органами • Можливість одночасного охоплення контрольованих експлуатаційних показників • Величина шуму, вібрації тощо
6. Естетичні	Визначають естетичні властивості (дизайн) виробу	<ul style="list-style-type: none"> • Виразність і оригінальність форми • Кольорове оформлення • Естетичність тари (упаковки)
7. Патентно-правові	Відображають міру використання нових винаходів за проектування виробів	<ul style="list-style-type: none"> • Коефіцієнт патентного захисту • Коефіцієнт патентної чистоти

До комплексних показників якості (технічного рівня) продукції належать, насамперед: коефіцієнт готовності обладнання, що характеризує одночасно його безвідмовність і ремонтпридатність; питомі витрати на один кілометр пробігу автомобіля тощо.

Для характеристики загального рівня якості всієї сукупності продукції, яку виготовляє підприємство, застосовують певну систему загальних показників, а саме:

- ✓ частка принципово нових (прогресивних) виробів у загальному їхньому обсязі;
- ✓ коефіцієнт оновлення асортименту;
- ✓ частка продукції, на яку одержано сертифікати якості;
- ✓ частка продукції для експорту в загальному її обсязі на підприємстві;
- ✓ частка виробничого браку (бракованих виробів);
- ✓ відносний обсяг сезонних товарів, реалізованих за зниженими цінами.

Для визначення рівня якості виготовлених або освоєваних виробництвом нових виробів застосовують ряд методів:

1) *Об'єктивний метод* полягає в оцінюванні рівня якості продукції за допомогою стендових випробувань та контрольних вимірювань, а також лабораторного аналізу.

2) *Органолептичний метод* ґрунтується на сприйманні властивостей продукту з допомогою органів чуття людини (зір, слух, смак, нюх, дотик) без застосування технічних вимірювальних та реєстраційних засобів.

3) *Диференційований метод* оцінки рівня якості передбачає порівнювання одиничних показників виробів з відповідними показниками виробів-еталонів або базовими показниками стандартів (технічних умов).

4) *Комплексний метод* полягає у визначенні узагальнюючого показника якості оцінюваного виробу, який обчислюється через порівнювання корисного ефекту від споживання (експлуатації) певного виробу і загальної величини витрат на його створення й використання. Іноді для комплексної оцінки якості застосовують середньозважену арифметичну величину з використанням за її обчислення коефіцієнтів вагомості всіх розрахункових показників.

2. Сутнісна характеристика і методичні основи визначення конкурентоспроможності продукції.

Конкурентоспроможність – це комплексна характеристика товару, що визначає його переваги на ринку порівняно з аналогічними товарами - конкурентами як за ступенем відповідності конкретній потребі, так і за витратами на їх задоволення.

Конкурентоспроможність повніше розкривається через систему *якісних та економічних* показників.

Якісні показники конкурентоспроможності характеризують властивості товару, завдяки яким він задовольняє конкретну потребу. Вони розподіляються на класифікаційні й оцінювальні.

Класифікаційні характеризують належність товару до певної групи і визначають призначення, галузь застосування та умови використання даного товару.

Оцінювальні кількісно характеризують ті властивості, які створюють якість товарів. Використовуються для нормування вимог до якості і порівняння різних зразків товарів, віднесених до одного класу за класифікаційними показниками.

Оцінювальні показники поділяються на:

1) *регламентуючі (нормативні)*, які характеризують патентну чистоту товарів, вимоги їх сертифікації, відповідність міжнародним, національним і регіональним стандартам якості, екологічності, уніфікації, безпеки, захисту здоров'я, а також законодавству;

2) *порівняльні*, що характеризують функціональні особливості, надійність у споживанні, ергономічні й естетичні.

Економічні показники конкурентоспроможності характеризують сумарні витрати споживачів на задоволення їх потреб даним товаром. Вони складаються з витрат на придбання (ціна продажу) і витрат, пов'язаних з експлуатацією виробу: ремонт, технологічне обслуговування, запасні частини, енергоспоживання. У цілому загальна сума цих витрат виступає для споживача як ціна задоволення потреби (ціна споживання).

Рівень *ціни споживання* для покупця є складовою конкурентоспроможності товару і залежить насамперед від споживчих властивостей конкретного виробу.

Загальна методика оцінювання конкурентоспроможності продукції представлена на рисунку 17 й включає такі етапи:

1. вибір і аналіз ринку для реалізації товару;
2. вивчення конкурентів з виробництва і реалізації аналогічного товару;
3. вибір та обґрунтування найбільш конкурентоспроможного товару-аналога як бази порівняння;
4. визначення необхідних груп параметрів, що підлягають оцінюванню;
5. установлення набору одиничних показників за відповідними групами параметрів;
6. вибір методик розрахунку, визначення та аналіз зведених показників за товарними групами;
7. розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності товару, що проектується;
8. розроблення заходів з підвищення конкурентоспроможності продукції та її оптимізація з урахуванням витрат.

Прогнозування конкурентоспроможності починається з двох груп показників: якісних та економічних, при цьому враховуються тільки ті, що становлять інтерес для споживачів.

Регламентовані (нормативні) показники мають два параметричних значення у вигляді індексів: при відповідності нормі $I = 1$, якщо не відповідає — $I = 0$.

Груповий індекс за сукупністю регламентованих показників має такий вигляд:

$$I_{p.n} = \prod_{i=1}^n q_{pi}, \quad (9.1)$$

де $I_{p.n}$ — груповий індекс за регламентованими показниками;

q_{pi} — одиничний показник за i -м регламентованим показником;

n - кількість регламентованих показників, що підлягають оцінюванню.

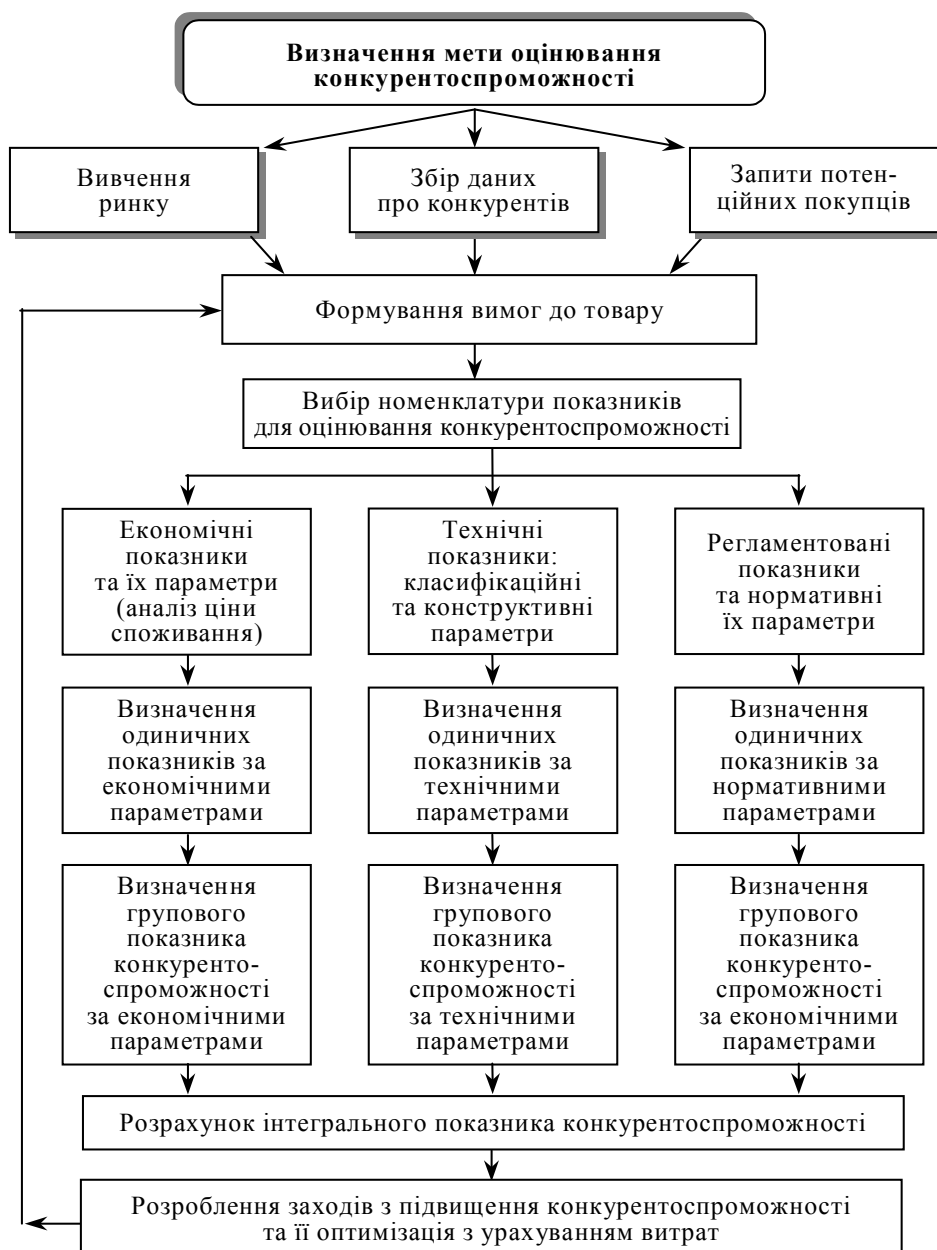

Рисунок 17 - Загальна методика оцінювання та підвищення конкурентоспроможності товару

Одиничний параметричний показник визначається за формулою:

$$q_i = \frac{P_i}{P_i^{100}}, \quad (9.2)$$

де q_i - одиничний параметричний показник за i -м параметром;

P_i - величина i -го параметра для виробу, що аналізується;

P_i^{100} - величина i -го параметра, за якої потреба задовольняється повністю.

Для отримання групового показника, що характеризує відповідність виробу потребі за якісними (технічними) параметрами, необхідно одиничні показники об'єднати з урахуванням значущості кожного з них:

$$I_{т.п} = \sum_{i=1}^n q_i a_i, \quad (9.3)$$

де $I_{т.п}$ - груповий показник за технічними (якісними) параметрами, що зіставляються;

q_i - одиничний параметричний показник за i -м технічним (якісним) параметром;

a_i - коефіцієнт вагомості i -го технічного (якісного) показника в загальному наборі (визначається методом експертної оцінки);

n - кількість параметрів, що береться до уваги під час оцінювання.

Груповий індекс конкурентоспроможності виробу за економічними показниками являє собою суму оцінок одиничних показників, що зважені за коефіцієнтом їх часткової участі в ціні споживання базового зразка товару:

$$I_{е.п} = \sum_{i=1}^n q_i a_i, \quad (9.4)$$

де $I_{е.п}$ - груповий показник за економічними параметрами;

q_i - значення оцінки по i -м економічним параметром;

a_i - частка витрат i -го економічного параметра в ціні попиту;

n - кількість параметрів, що береться до уваги під час оцінювання.

Розрахунок комплексного показника конкурентоспроможності здійснюється на основі групових показників за регламентованими (нормативними), якісними (технічними), економічними показниками:

$$K_{к.с} = I_{р.п} \frac{I_{м.п}}{I_{е.п}}, \quad (9.5)$$

де $K_{к.с}$ - комплексний показник конкурентоспроможності товару, що аналізується відносно базового зразка;

$I_{р.п}$, $I_{т.п}$, $I_{е.п}$ - групові індекси конкурентоспроможності за регламентованими (нормативними), технічними (якісними) та економічними показниками.

На основі комплексного показника формується висновок про конкурентоспроможність товару, що оцінюється. У разі $K_{к.с} < 1$ виріб, який

аналізується, поступається базовому зразку за конкурентоспроможністю, при $K_{к.с} > 1$ - перевищує зразок. За умови рівної конкурентоспроможності $K_{к.с} = 1$. Однак слід мати на увазі, що при зростанні $I_{т.н}$ (тобто поліпшенні споживчих показників товару, що аналізується) показник $K_{к.с}$ збільшується, характеризуючи зростання конкурентоспроможності. При зростанні $I_{е.н}$ (ціни споживання товару, що аналізується, порівняно з базовим зразком) показник $K_{к.с}$ зменшується, відображаючи зниження конкурентоспроможності.

На підставі сформульованого висновку приймається рішення про проектування та виробництво такого виробу чи зняття виробу з виробництва, модернізацію його або переведення на інший ринок.

Під час проектування важливо забезпечити випереджаючу і довготривалу конкурентоспроможність нових виробів, щоб утримати їх на певному ринку товарів. При цьому більшу увагу слід приділяти не стільки поліпшенню технічних параметрів, скільки зниженню ціни споживання.

Крім наведеного вище методу визначення конкурентоспроможності, на практиці застосовують ще кілька методів оцінювання:

Розрахунково-аналітичний метод за яким розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності товару (K_{int}) здійснюють за формулою:

$$K_{int} = I_{ТП} / I_{ЕП}, \quad (9.6)$$

де $I_{ТП}$ – індекс технічних параметрів (індекс якості); $I_{ЕП}$ – індекс економічних параметрів (індекс цін).

Для розрахунку індексу технічних параметрів використовують формулу:

$$I_{ТП} = \sum_{i=1}^n q_i * v_i, \quad (9.7)$$

де q_i – одиничний показник i -го технічного параметра;

v_i – коефіцієнт вагомості i -го параметра.

Численні одиничні показники технічних параметрів визначаються таким чином:

$$q_i = P_{оцін} / P_{баз}, \quad (9.8)$$

де $P_{оцін}$ - значення конкретного параметра оцінюваного виробу;

$P_{баз}$ – значення цього ж параметра базового виробу.

Для розрахунку індексу економічних параметрів використовують формулу:

$$I_{ЕП} = \Pi_{спож}^{оцін} / \Pi_{спож}^{баз} \quad (9.9)$$

де $\Pi_{спож}^{оцін}$, $\Pi_{спож}^{баз}$ - ціна споживання відповідно оцінюваного та базового виробів, що розраховується у наступний спосіб:

$$\Pi_{спож}^{оцін} = \Pi_{продажу} + M \quad (9.10)$$

де $\Pi_{продажу}$ – продажна ціна товару;

M - сумарні витрати споживання, пов'язані з експлуатацією товару протягом усього періоду його служби.

Якщо $K_{int} > 1$, то оцінюваний товар вважається більш конкурентоспроможним, ніж товар-аналог, обраний базу для порівняння; якщо $K_{int} < 1$, то рівень конкурентоспроможності оцінюваного товару є нижчим, ніж у товару – суперника; якщо $K_{int} = 1$, то ця ситуація інтерпретується як тотожність рівнів конкурентоспроможності обох товарів. Безумовно, мета виробника — отримати $K_{int} > 1$, цілеспрямовано збільшуючи $I_{ТП}$ та зменшуючи $I_{ЕП}$.

Перевагами цього методу є достатньо просте порівняння з товарами-конкурентами; загальний аналіз робиться на основі аналізу окремих показників; а недоліками – застосування експертного методу, важкість у визначенні параметрів та їх значимості.

Метод аналітичних залежностей абсолютних показників полягає в тому, що встановлюється номенклатура показників зразків виробів; формуються групи аналогів шляхом виключення зразків, які відрізняються від інших більш ніж на –10 %; виокремлюється базовий зразок за інтегральним показником (відношення ефекту від застосування продукції споживачем до витрат на досягнення цього ефекту); розраховується рівень конкурентоспроможності на основі співвідношення інтегральних показників оцінюваних зразків та базового ($K = I : I_0$).

Метод комплексних відносних показників використовується, коли від застосування продукції немає вираженого ефекту, тоді до уваги беруться відносні показники (одиначні: бажані і небажані та комплексні). Комплексний відносний показник ($K_{\odot}$) показує, наскільки оцінювана продукція краще або гірше базового зразка:

$$K_{\text{вд}} = \sum_{i=1}^n q_i a_i = E_o. \quad (9.11)$$

Метод «ідеальної моделі» використовується для розрахунку конкурентоспроможності принципово нової моделі виробу. Група експертів з дослідників, проектувальників, маркетологів визначає за бальною системою набір кількісних і якісних показників, які характеризують споживчі властивості «ідеального виробу» шляхом відповіді на поставлені ними самими питання: відповідність певного показника світовому рівню, ступінь задоволення потенційного споживача кожним показником, наскільки важливі певні показники з точки зору науково-технічного прогресу та для потенційних споживачів.

3. Технічні, організаційні і соціальні чинники підвищення якості і конкурентоспроможності продукції підприємства.

Класифікація чинників підвищення якості та конкурентоспроможності

1) *Технічні чинники:*

- ✓ використання досягнень науки і техніки в процесі проектування виробів;
- ✓ запровадження новітньої технології виробництва і строге дотримання технологічної дисципліни;
- ✓ забезпечення належного технічного озброєння виробництва;
- ✓ удосконалення застосовуваних стандартів і технічних умов.

2) Організаційні чинники підвищення якості продукції:

- ✓ запровадження сучасних форм і методів організації виробництва та управління ним, які уможливають ефективне застосування високоточної техніки і прогресивної (бездефектної) технології;
- ✓ удосконалення методів технічного контролю та розвиток масового самоконтролю на всіх стадіях виготовлення продукції;
- ✓ розширення прямих господарських зв'язків між продуцентами і покупцями (споживачами);
- ✓ узагальнення і використання передового вітчизняного і зарубіжного досвіду в галузі підвищення конкурентоспроможності продукції.

3) Економічні й соціальні чинники підвищення якості продукції:

- ✓ застосування узгодженої системи прогнозування і планування необхідного рівня якості виробів;
- ✓ установлення прийнятних для продуцентів і споживачів цін на окремі види товарів;
- ✓ використання ефективної мотивації праці всіх категорій персоналу підприємства;
- ✓ усебічна активізація людського чинника, проведення кадрової політики, адаптованої до ринкових умов господарювання.

4. Стандартизація та сертифікація продукції (послуг) підприємства

Важливим чинником впливу на якість продукції є стандарти. **Стандарти** – це нормативи, які є еталоном для порівняння параметрів продукції, що виробляється, з тими вимогами до якості продукції, які закріплені в них. Стандарти визначають набір показників якості продукції, рівень кожного з них, методи і засоби виміру, випробувань, маркування, упакування, транспортування, зберігання, експлуатаційного обслуговування, ремонту.

Створенню високоякісної продукції сприяє стандартизація. Результатом діяльності зі стандартизації є поліпшення відповідності (придатності) продукції та послуг до їх функціонального призначення, що характеризує її як активну діяльність, яка спрямована на упорядкування не тільки в техніці, а й в інших галузях.

Документами Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) дається таке визначення: **стандартизація** – це діяльність, що полягає у виробленні набору рішень для завдань, що повторюються, сфері науки, техніки й економіки, і яка спрямована на досягнення оптимального ступеня упорядкованості в певній галузі.

Стосовно продукції **стандартизація** охоплює:

- ✓ установлення вимог до якості готової продукції, а також сировини, матеріалів, напівфабрикатів і комплектуючих виробів;
- ✓ розвиток уніфікації та агрегування продукції як важливої умови спеціалізації й автоматизації виробництва;

✓ визначення норм, вимог і методів у галузі проектування та виготовлення продукції для забезпечення належної якості й запобігання невинуватених різноманітності видів і типорозмірів виробів однакового функціонального призначення;

✓ формування єдиної системи показників якості продукції, методів її випробування та контролю; уніфікація вимірювань і позначень;

✓ створення єдиних систем класифікації та кодування продукції, носіїв інформації, форм і методів організації виробництва.

Принципи здійснення стандартизації продукції:

✓ урахування рівня розвитку науки й техніки, екологічних вимог, економічної доцільності та ефективності виробництва, користі й безпеки для споживачів і держави в цілому;

✓ гармонізація з міжнародними, регіональними, а за необхідності — з національними стандартами інших країн;

✓ взаємозв'язок і узгодженість нормативних документів усіх рівнів; придатність останніх для сертифікації продукції;

✓ участь у розробці нормативних документів усіх зацікавлених сторін — розробників, виробників, споживачів, органів державної виконавчої влади;

✓ відкритість інформації щодо чинних стандартів та програм робіт зі стандартизації з урахуванням вимог законодавства.

Результати стандартизації відображаються у спеціальній нормативно-технічній документації.

Основними її видами є:

✓ стандарти й технічні умови;

✓ галузеві стандарти;

✓ державні стандарти;

✓ міжнародні стандарти ІСО серії 9000.

Концепція системи стандартизації передбачає певні вимоги до формування фонду стандартів. Стандарти мають бути: соціально й економічно необхідними; мати певне коло користувачів і містити конкретні вимоги; не повинні дублювати один одного. У процесі їх розроблення необхідно домагатися згоди між усіма зацікавленими сторонами з номенклатури і якості продукції, процесів і послуг.

Державні стандарти України містять: обов'язкові вимоги до якості продукції, робіт і послуг, що забезпечують безпеку життя, здоров'я та майна, охорону навколишнього середовища; обов'язкові вимоги до техніки безпеки й виробничої санітарії; обов'язкові методи контролю якості; вимоги щодо сумісності та взаємозамінності продукції; параметричні ряди і типові конструювання виробів; основні споживчі та експлуатаційні властивості продукції, вимоги до упакування, маркування, транспортування та збереження,

а також утилізації продукції; положення, що забезпечують технічну єдність при розробці, виробництві, експлуатації продукції та наданні послуг; правила забезпечення якості продукції, збереження і раціонального використання всіх видів ресурсів; терміни, визначення і позначення, метрологічні та інші загально-технічні правила і норми.

Успіх реалізації продукції на внутрішньому й особливо на зарубіжному ринках можливий за умови, що вона відповідає вимогам норм, правил та законів, що діють у даній країні. Дозвіл на продаж товару регулюється законодавчо шляхом проведення процедури сертифікації відповідності і надання виробнику відповідного документа.

Сертифікація – процедура, шляхом якої третя сторона дає гарантію, що продукція, процес або послуга відповідають вимогам, які встановлені стандартами або іншою нормативною документацією.

Таку гарантію видає третя сторона – орган сертифікації (першою стороною вважається виробник або постачальник, продавець, другою стороною – споживач або замовник).

Основні положення сертифікації регламентовані ДСТУ 3410-96. Сертифікація передбачає:

- а) сертифікацію продукції (процесів, послуг);
- б) сертифікацію систем якості;
- в) атестацію виробництв;
- г) акредитацію випробувальних лабораторій, органів із сертифікації продукції, органів з сертифікації систем якості та аудиторів;
- д) реєстрацію в Реєстрі об'єктів сертифікації та інформацію про них у виданнях;
- е) технічний нагляд за виконанням вимог до об'єктів.

Систему сертифікації – УкрСЕПРО, що створена і функціонує в Україні, очолює Національний орган із сертифікації — Держстандарт України. Він акредитує (підтверджує правомочність) випробувальних лабораторій, органів із сертифікації та атестує аудиторів. Органи із сертифікації поділяються на галузеві та територіальні (центри стандартизації, метрології та сертифікації), і спеціалізуються на конкретних видах продукції, послуг та сертифікації систем якості.

Розрізняють обов'язкову й добровільну сертифікацію.

Обов'язкова сертифікація здійснюється виключно в межах державної системи управління суб'єктами господарювання, охоплює перевірку й випробування продукції з метою визначення її характеристик (показників) та дальший державний технічний нагляд за сертифікованими виробами.

Добровільна сертифікація може проводитись з ініціативи самих суб'єктів господарювання на відповідність продукції вимогам, що не є обов'язковими (на договірних засадах).

Порядок проведення сертифікації продукції такий: подання підприємством (заявником) заявки; відбір та направлення у випробувальну лабораторію зразків продукції; аналіз заявки і результатів випробувань та прийняття рішення про можливість сертифікації продукції з визначенням схеми (моделі) сертифікації; отримання сертифіката на одиничний виріб, партію (або дозволу на маркування продукції знаком відповідності), свідоцтва про визнання іноземної сертифікації; реєстрація продукції, яка сертифікувалася в Реєстрі УкрСЕПРО та інформації про неї в документах Держстандарту; укладення ліцензійної угоди на термін дії сертифікації серійної та масової продукції, технічний нагляд.

Реєстр УкрСЕПРО – документ, що містить відомості про сертифіковану продукцію (процеси, послуги), системи якості, атестовані виробництва, акредитовані органи сертифікації, випробувальні лабораторії, атестування аудиторів системи УкрСЕПРО.

Протягом терміну дії сертифіката орган сертифікації здійснює технічний нагляд за відповідністю продукції (процесів, послуг), що сертифікувалася, виробництва та системи якості вимогам, які встановлені відповідними стандартами. За результатами нагляду чинність сертифіката може бути зупинена або припинена достроково в разі: виявлення невідповідності продукції вимогам нормативних документів; наявності обґрунтованих претензій споживачів до якості продукції; неправильного використання сертифіката.

Питання для самоконтролю знань:

1. Що Ви розумієте під «якістю продукції»? Наведіть класифікацію показників якості та поясніть їх особливості.
2. Які вимірювачі застосовуються при розрахунку показників якості?
3. Які методи застосовують для визначення рівня якості нових виробів?
4. Розкрийте сутність конкурентоспроможності продукції та оцінки її рівня.
5. Охарактеризуйте методики та порядок розрахунку рівня конкурентоспроможності товару.
6. Назвіть чинники, що впливають на підвищення якості та конкурентоспроможності продукції.
7. Поясніть значення термінів «стандарт» та «стандартизація». Які цілі, та завдання має стандартизація?
8. Що Ви розумієте під сертифікацією? Розкрийте порядок сертифікації продукції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойчик І. М. Економіка підприємства : навч. посіб. / І. М. Бойчик. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : Атіка, 2007. – 528 с.
2. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : зі змінами та доп. станом на 5 грудня 2011 року. – Режим доступу : http://search.l.ua/l_doc2.nsf/link1/T030436.html, вільний. – Назва з екрана.
3. Дугіна С. І. Маркетингова цінова політика: навч. посіб. / С. І. Дугіна. – Київ : КНЕУ, 2005. – 393 с.
4. Економіка підприємства : збірник практичних задач і конкретних ситуацій: навч. посібник / [За ред. С. Ф. Покропивного]. – Київ : КНЕУ, 2005. – 328 с.
5. Економіка підприємства : навч. посіб. / [За ред. О. П. Крайник]. - Львів : «Львівська політехніка», 2003. – 208с.
6. Економіка підприємства : навч. посібник / [За ред. А. В. Шегди]. – Київ : Знання-Пресс, 2002. – 335 с.
7. Примак А. В. Економіка підприємства : навч. посіб. для вищої школи / А. В. Примак , Н. Я. Михаліцька, Х. І. Цвайг , М. Ю. Лалакулич. – Львів : Новий Світ - 2000, 2012. – 439 с.
8. Швиданенко Г. О. Економіка підприємства : підручник / [Г. О. Швиданенко, В. Г. Васильков, Н. П. Гончарова, А. І. Дмитренко та ін.] ; за заг. та наук. ред. Г. О. Швиданенко. – Київ : КНЕУ, 2004. – 598 с.
9. Грещак М. Г. Економіка підприємства: підручник / [М. Г. Грещак, В. М. Колот, О. Г. Мендрул та ін.] ; за заг. та наук. ред. Г. О. Швиданенко. – Київ : КНЕУ, 2004. – 816 с.
10. Економіка підприємства : підручник / [За заг. ред. С. Ф. Покропивного]. – вид. 2-ге, перероб. та доп. – Київ : КНЕУ, 2001. – 528 с.
11. Зайцев Н. Л. Экономика, организация и управление предприятием : учеб. пособие / Н. Л. Зайцева. – 2-е изд. доп. – Москва. : Инфра – 2004. – 455 с.
12. Іванілов О. С. Економіка підприємства : підручник. / О. С. Іванілов ; Харківський держ. техн. ун-т будівництва та архітектури. – Київ : Центр учбової літератури, 2004. – 728 с.
13. Петрович Й. М. Економіка підприємства : підручник / [За заг. ред. Й. М. Петровича]. – Львів : «Новий світ-2000», 2004. – 680 с.
14. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : зі змінами та доп. станом на 24 грудня 2015 року. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/nk>, вільний. – Назва з екрана.
15. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку в Україні. / Київ : Компас, 2004. - 248 с.
16. Карлова О. А. Організація виробництва на підприємствах міського господарства: навч. посібник. / О. А. Карлова. - Харків : ХНАМГ, 2006. – 385 с.
17. Складенко В. К. Экономика предприятия: учебник / В. К. Складенко, В. М. Прудников. – Москва. : Инфра – 2006. – 528 с.
18. Славута О. І. Економіка і організація діяльності підприємств міського господарства : навч. посіб. / О. І. Славута – Харків : ХНАМГ, 2009. – 284 с.
19. Фінанси підприємств : підручник / [Авт. кол.; за наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін]. – 7-ме вид., без змін. – Київ : КНЕУ, 2004. – 552 с.
20. Шваб Л. І. Економіка підприємства : навч. посібник / Л. І. Шваб. - 2-е вид. – Київ : Каравела, 2005. – 568с .
21. Экономика организаций (предприятий): учебник для вузов / [Под ред. проф. В. Я. Горфинкеля]. - 5-е изд., перераб. и доп. – Москва. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 767 с.
22. Экономика предприятия : учеб. пособие / [Под ред. проф. Л. Г. Мельника]. - 2-е изд. испр. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2003. - 628с.

Навчальне видання

СКЛЯРУК Наталія Іванівна

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«ЕКОНОМІКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА»

*(для студентів 5 курсу заочної форми навчання спеціальності
141 – Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка)*

Відповідальний за випуск *Т. А. Пушкар*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання: *К. А. Алексанян*

План 2015, поз. 198 Л

Підп. до друку 13.12.2016

Друк на різнографі

Тираж 50 пр.

Формат 60×84/16

Ум. друк. арк. 4,67

Зам. №

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002
Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 5328 від 11.04.2017 р.